

Олимчон Хоҷамуродов

ФАРҲАНГШИНОСӢ

Суннатҳои гуманизм

Сиентизм ва технократизм

Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги асри XX

Фарҳанги Шарқу Ғарб

Фарҳанг ҳамчун табиати сонӣ

**Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон
Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
Кафедраи педагогикаи таҳсилоти олӣ ва
фанҳои гуманитарӣ**

**20 солагии Истиқлолияти
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Хочамуродов О. Ҳ.

ФАРҲАНГШИНОСӢ

(фишурдаи дарсҳои назариявӣ)

Душанбе 2011

ББК 5502
Х-50

Ба истикболи 20 солагии
Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бо қарори Шӯрои илмӣ-методи Донишгоҳи технологияи
Тоҷикистон аз май 2011 № 11 ба ҷоп тавсия шудааст.

Фарҳангшиносӣ (фишурдаи дарсҳои назариявӣ).
Душанбе. «Ирфон» 138 ҷаҳ.

Мураттиб: Д.и.ф., профессор Хочамуродов Олимҷон
Ҳамроевич

Муқарриз: Доктори илмҳои фалсафа, Зоҳидов О.Ҳ.

Веростор: Шукурова З. Т.

Ҳуруфчини компютерӣ: Аҳмедова О. С.

Курси «Фарҳангшиносӣ» ҳамчун фанни ҳатмӣ барои ҳамаи донишҷӯёни ихтисосҳову равияҳои Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон омӯзонида мешавад. Зеро омӯзиши фарҳангшиносӣ ба ҳайси назария ва таърихи фарҳанг асос ва пояи ҳамагуна донишҳои гуманитарӣ маҳсуб мешавад.

Аз ин рӯ, дар ин дастури таълимӣ ба таври фишурда масоили муҳимии назарияи фарҳанг дар асоси таҳқиқоти фарҳангшиносии мамолики Ғарб, ки фанни мазкур беш аз 100 сол аст, дар макотиби олии он ҷо таълим дода мешавад, танзим ва ироа мегардад.

4401000000 - 196
x M501(12) - 2011

ISBN 9178-99947 - 0 - 453 - 8

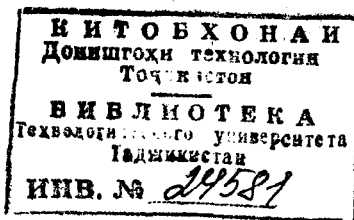
ББК 55.52

© Хочамуродов О., 2011

Муқаддима

Омӯзиши фанни «Фанҳангшиносӣ» барои фарогирии заминаҳои фарҳангӣ-таърихӣ тамаддуни муосир бо назардошти ташаккули ҳадафмандии самтгирии фарҳангиву башардӯстонаи донишҷӯ ва аз ин роҳ ҷиҳати тақмили маънавии ӯ дар даврони ҷаҳонишавӣ равона гардидааст. Фанни мазкур барои ба даст овардани дониши амиқ перомуни махсусиятҳои фарҳангии ҷомеа, ҷазову мароми фарҳангӣ, типҳои шаклҳои фарҳанг, ҳамчунин барои рушди дарки ахлокиву зебошиносии донишҷӯён ва барангехтани таваҷҷӯҳи онҳо ба фарогирии мероси гаронбаҳои фарҳангии ҷаҳонӣ ихтисос дода шудааст.

Аз ин рӯ, ҷиҳати расидан ба ин ҳадаф дар ин курси мухтасар, ки барои ду воҳиди низоми кредитии таҳсил (34соат) ихтисос дода шудааст, ба таври фишурда масоили асосии назарияи фарҳанг мавриди ғавру баррасӣ қарор гирифтааст. Аз он ҷо ки фанҳангшиносӣ ҳамчун фан зодаи мафкураи ҷаҳони Ғарб аст, матолибе, ки ироа мегардад назари фанҳангшиносони ғарбӣ буда, ҳатталимкон сабӣ шудааст бо диду андешаи муттафаккирони шарқӣ ҳамоҳанг карда шавад. То ҷое, ки мо огоҳ ҳастем, ҷанбаҳои назариявии илми фанҳангшиносӣ ба ин паймона ба забони тоҷикӣ барои нахуст пешкаш мегардад ва табиист, ки аз камбудиву нуқсонҳо ҳолӣ нест. Аз ин рӯ, аз донишҷӯёну устодони нуқтасанҷ хоҳишмандаст, андешаҳои хешро перомуни каму кистҳои ин мухтасар ба мураттиби он баёндоранд, то дар нашри баъдӣ онро тақмил намоем.

Дарси аввал

Фарҳангшиносӣ дар низоми донишҳои башарӣ (гуманитарӣ)

1. Фарҳангшиносӣ ва башарисозии таҳсилот.
2. Ба вуҷуд омадани фарҳангшиносӣ ҳамчун соҳаи мустақили дониш.

1. Фарҳангшиносӣ ва башарисозии таҳсилот

Фазои фарҳангӣ бо маллоқҳои гуногун санҷида мешавад. Зеро анвои гуногуни хислатҳои эҷодӣ ва ҳаёти маънавӣ, ашё, образҳо, андешаву афкор ва шахсиятҳо дар муносибатҳои мураккаб ва ғайримунтазира қарор мегиранд. Ва дар ин уқёуси муносиботи мутақобила инсон бояд чӣ гуна муносибат намояд? Барои ҳаллу ҷасли ин масъала ба кӯмаки моилми фарҳангшиносӣ меояд, ки дар кишварҳои пасошӯравӣ фанни нав буда, дар низоми илмҳои иҷтимоӣ-башарӣ (социогуманитарӣ) мақоми хосеро дорост. Масоиле, ки дар доираи фарҳангшиносӣ омӯхта мешавад, имкон дорад, ки аз тарафи илмҳои дигар низ мавриди таҷзияву таҳлил қарор гиранд, аммо на ҳамчун масоили меҳварӣ. Аз ин рӯ, як силсила масоиле мавҷуданд, ки ҳаллу ҷасли онҳо дар илми фарҳангшиносӣ аввалиндараҷа махсуб мешаванд. Аз ҷумла, равиши гузариши инсоният аз ҳолати «то фарҳангӣ» ба давраи фарҳангӣ. Аҳамияти фарҳанг дар ташаққули инсон. Сохтори фарҳанг чӣ гуна аст ва робитаи падидаҳои гуногуни фарҳанг, ба мисли забону сиёсат, ҳунару илм, дину илм ва амсоли он байни ҳам чӣ тавр сураат мегирад? Чӣ тавр устуворӣ ва тағйирёбии фарҳанг шарҳ дода мешавад? Шартҳои асосии тафовути як фарҳанг аз фарҳанги дигар кадомҳоянд? Чӣ тавр намояндагони фарҳангҳои мухталиф бо ҳам

мусолимотомезона зиндагӣ мекунанд? Чаро гурӯҳе аз фарҳангҳо рушду нумӯъ меунанду тавсия меёбанд, баъзе аз онҳо заифу нотавон ва рӯ ба заволанд? Чаро фарҳангҳои аз нигоҳи иқтисодӣ ва сиёсӣ нерӯманд маънавияташон на ҳамеша ғаниву солиманд?

Ҳамчунин, ҷои таассуф аст, ки нерӯи ақлу эҳсос ва вақту ҳаёти инсонҳо аксаран бефоида масраф мешавад. Равандҳои рушди фарҳангӣ ба он оварда мерасонанд, ки аксаран бузургиву ҳашамат, зебӣ, нақӯкорӣ ва хирадмандӣ аз таомул хориҷу камарзиш мегарданд ва ҷои онҳоро пастиву футур, зиштиву бадӣ ва аблаҳӣ ишғол мекунанду ривож меёбанд. Ба ин ва дигар суолҳо илми фарҳангшиносӣ, ки ҷои «бархӯрд»-и илмҳои гуногуни гуманитарист бояд посухгӯ бошад.

Илми фарҳангшиносӣ ҳусни тафохумро дар ҷомеа мусоид сохта, барои пойдории идеалҳои некӣ, зебӣ, ҳамоҳангӣ (мутавазинӣ), инсонпарварӣ хидмат мекунад ва роҳҳои дурусти ҷавобгӯи рӯҳи замонро дар омӯзиши равандҳои ҷомеа, ки ба сабабҳои зайл вобастагӣ дорад, ҷустуҷӯ менамояд:

1. Таърихи фарҳанги ҷаҳонӣ симои ягонаи инсониятро тасвир карда, онро ба пафоси эҳёи манфиатҳои арзишҳои башарӣ мутобиқат мекунонад. Табдили адён, шохкориҳои бадеӣ, андешаҳои фалсафӣ, кашфиётҳои илмӣ, урфу одатро ба таври озод, бидуни муқобилгузории кӯҳнаву нав, муттарккию иртиҷоӣ, пешрафтаву ақибмонда мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ки дар онҳо ба таври ҳайратангез навъҳои гуногуни фарҳанг, ҳамчун воситаи бузуи амали шахсии инсоният ба маърази намоиш гузошта мешавад.
2. Фарҳангшиносии муосир "вазифадор" аст, он холигиеро, ки аз набудани маълумоти гуманитарии классикӣ ба вижа аврупоӣ, ба вучуд

омадааст, пур кунад. Зеро бидуни маълумоти гуманитарии классикӣ, дарки фарҳанг, ба вижа фарҳанги аврупоӣ ғайри имкон аст. Ва ин рисолатро ба чузъ курси фарҳангшиносӣ дигар фанҳо наметавонанд, ба дӯши худ бигиранд. Аз ин рӯ, дар шароити кунунӣ то ба вучуд омадани таҳсилоти гуманитарӣ нақши фарҳангшиносӣ ба ҳайси доиратулмаорифи маълумоти муқаддамотӣ доир ба асотир, адён (динҳо), таърихи ҳунар (санъат) ва улум боқӣ мемонад.

3. Омӯзиши фарҳангшиносӣ ба ҳайси назария ва таърихи фарҳанг асос ва пояи тамоми донишҳои башарӣ маҳсуб мешавад. Гарчанде имрӯз башаригарой ба таври васеъ ва аз зовияҳои мухталиф мавриди тафсиру тавзеҳ қарор гирифтааст, аммо ҳадафи асли маҳдудсозии мафкураи соф технократӣ ва сиентизм ва самтгирӣ ба рушди инсон ҳамчун арзиши муҳими башарӣ дар ташаккули навъи ҷадидаи фарҳанг маҳсуб мешавад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ибтидои муттаҳидсозии фарҳангҳоро дар суннатҳои гании гуманизм бояд ҷустуҷӯ кард. Рӯҳи ваҳдати башардӯстии инсониятро танҳо тавассути омӯзиши таърихи фарҳанг дарк кардан мумкин аст. Чунин ҳолат боз як дафъа ба ягонагии равандҳои омӯзиши фарҳангшиносӣ ва башарисозии таҳсилот таъкид мекунад.

Инсон дар даврони тағироти доимии фарҳанг зиндагӣ карда, ягонагии умумибашариву ҳамешагии фарҳангро тавассути мушкилоти тарҷумаҳо, манбаъҳои адабию таърихӣ, аҷобатҳои образҳову символҳо ва гуногуншаклии либосҳо дарк мекунад. Аз ин рӯ, шароити фарҳангӣ тақозо мекунад, то инсон ҳамеша суннатҳои башарии гузаштаро, ки дар онҳо фарҳанг

хамчун воқеияти рамзӣ ҷудо аз табиату иҷтимоъ дар фазои инсоният ҷой дода шудааст, фаро гирад. Ба-дин робита, дар асл фарҳангшиносӣ на танҳо таърифҳои зиёди мафҳуми асосии фарҳангро дар якҷо ҷамъу таснифбандӣ мекунад, балки усулҳои мухталифи башарисозии ҷустуҷӯҳои илмиро низ ба ҳам мутахид месозад. Чунки донишҳои башарӣ дар асл фарҳангисозии инсон ба шумор меравад. Ягон соҳаи дигари илми муосир ба ҷузъи фарҳангшиносӣ ин ҳама зухуроти васеъ ва гуногунҷанбаи инсонро фаро гирифта наметавонад. Зеро маҳз бо кӯмаки мафҳуми «фарҳанг» ҷомеаҳои инсонии дар фосилаҳои дур буда, дар доираи башарии «мо» шомил карда мешаванд. Фарҳангшиносӣ ҳамаи падидаҳои гуногунҷонибаи фарҳанг, аз кабили мазҳабӣ-динӣ, иқтисодӣ, бадеӣ-эстетикӣ, илмӣ, ахлоқӣ, техникӣ, сиёсӣ ва амсоли онро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Аз ин рӯ, фарҳангшиносӣ асос ва заминаи донишҳои башарии (гуманитарии) муосир махсуб мешавад ва махсусан, барои ҷавонони муосир фанни зарурист.

2. Ба вучуд омадани фарҳангшиносӣ ҳамчун соҳаи мустақили дониш

Қаблан таҳқиқи фарҳанг дар доираи масъалаҳои фалсафӣ (аз дидгоҳи фалсафаи таърих ва фалсафаи фарҳанг) мавриди омӯзиш қарор мегирифт, ки суннати қадимӣ дорад. Илова бар он, дар гузашти замон фарҳанг аз тарафи илмҳои дигар, ҷун бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, равоншиносӣ, таъриху ҷомеашиносӣ низ омӯхта ва таҳқиқ карда мешуд. Аз ин рӯ, фарҳангшиносӣ, ҳамчун илмӣ алоҳида нисбатан ҷавон буда, аз охири асри XIX ва ибтидои асри XX арзи вучуд кардааст.

То ба вучуд омадани илми фарҳангшиносӣ масъалаи фарҳанг дар доираи фалсафаи ҳастӣ, ҷаҳон ва инсон таҳқиқ мегардид. Ба таъбири дигар, масъала ҷунин матраҳ мешуд, ки табиат новобаста аз инсон вучуд дорад ва он чизе, ки онро инсон эҷод кардааст, яъне фарҳанг дар доираи маърифати фалсафаи ҳастӣ матраҳ гардида, омӯхта мешудааст. Аз ин рӯ, аз асри XVIII фарҳанг ҳамчун мавзӯи хос тавачҷӯхи файласуфону муаррихони аврупоиро ба худ ҷалб мекунад. Маҳз дар ҳамин давра дар таълифоти Д.Вико «Пояҳои илми ҷадид дар бораи табиати умумии миллат», И.Г.Гердер «Андебашаҳ дар бораи фалсафаи таърихӣ башарият» дар се асари И.Кант «Танқиди хиради соф», «Танқиди хиради амалӣ» ва «Танқиди қобилияти мулоҳизаронӣ» ва афкори фарҳангшиносии Шеллинг, Гегел ва Кант андебашарониҳои хос перомуни ҷаҳони эҷодкардаи инсон, яъне фарҳанг оғоз мегардад. Дарки се нерӯи рӯҳонии қобилияти инсон ақл, ирода ва эҳсос, ки якдигарро такмил карда дар самараи ғаёлияти инсон дар илм, ахлоқ ва ҳунар (санъат) ҷилвагар мешаванд, ба ин натиҷа овард, ки майдони ғаёлияти эҷодии инсон – фарҳанг аз дигар ғаёлиятҳо ҷудо карда шавад.

Бо вучуди ин, танҳо дар асри XX кӯшишҳои қотеонае барои ба вучуд овардани фанни маҳсусе, ки фарҳангро бо тамоми ҷанбаҳои мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳад, ба миён меояд. Поягузори илми фарҳангшиносӣ, ки мавзӯи баҳаш бо фалсафа ва дигар илмҳо ҳамгонӣ надорад, Лесли Уайт (1900-1975) олими антропологи амрикоӣ мебошад. Лесли Уайт дарк кард, ки зери мафҳуми умумии «фарҳанг», фарҳангҳои гуногун амал мекунанд ва бояд мафҳуми назарӣ-абстрактӣ (фалсафии) фарҳангро бо маводи ғанӣ ва ҳамеша рушдбанда (фарҳанги хоси кишварҳо ва мардумони мухталифи онҳо) пайваст намуд. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии фарҳангшиносӣ пайванди

«умум» бо «фард», барои нишон додани мафҳуми «махсус»- и фарҳанг мебошад, аммо то ба имрӯз ҳалли ҷасли комили ин масъала сурат нагирифтааст. Зеро фарҳангшиносӣ дар марҳалаи ташаккули ва мушаххассозии мавзӯ ва усулҳои таҳқиқи ҳеш қарор дорад ва он ҳамчун илм ҳоло баҳоғати назарӣ пайдо накардааст.

Бо вучуди он, равшан аст, ки фарҳангшиносӣ кайҳо аз зери қаноти фалсафа берун омада, ба фанни алоҳида табдил ёфтааст. Гарчанде то ба ҳол бо илми фалсафа робитаҳои мутақобила дорад, аммо дар асл дар алоҳидагӣ метавонад рушд кунад ва ба таври мустақил вучуд дошта бошад.

Фарҳангшиносӣ ба ҳайси шоҳи ҷудогона ва мустақили дониши башарӣ дар марҳалаи кунунӣ ҳамчун муқаддимае барои омӯзиши фанҳои башарӣ хидмат мекунад, то заминаро барои дарку фаҳми онҳо фароҳам оварад.

Ба таври ҳулоса, фарҳангшиносӣ маҷмӯи илми башарӣ буда, мавзӯи таҳқиқи он фарҳанг ба ҳайси ҳам падидаи умумӣ ва ҳам падидаи ҳусусӣ ва вижаи ҳоси ҳастии башарӣ шуморида мешавад. Фарҳангшиносӣ дар буриши таъриху фалсафа, ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, антропология (инсоншиносӣ)—ву энтология (мардумшиносӣ), эгнографияву санъатшиносӣ, семиотика (аломатшиносӣ), забоншиносӣ ва информатика ташаккул ёфта, дар асоси усули илмии ҳоси ҳеш дастовардҳои ин илмҳоро таҷзияву таҳлил мекунад. Чунин гуногунии равишҳои назариявӣ — методологии таҳқиқ, пеш аз ҳама вобастагӣ ба ҷандмеъерии ҳуди падидаи фарҳанг марбут аст.

Дарси дуввум

Фарҳангшиносӣ ҳамчун илм

1. Консепсияи фарҳангшиносӣ, мавзӯ ва вазифаи он.
2. Сохтори донишҳои фарҳангшиносӣ.
3. Усул ва равишҳои таҳқиқи фарҳангшиносӣ.

1. Консепсияи фарҳангшиносӣ, мавзӯ ва вазифаи он

Бо вучуди бардоштҳои мухталифе аз мафҳуми фарҳанг ва назарҳои зидду нақисе, ки дар бораи фарҳангшиносӣ ва вазифаи он, ҳама муҳаққиқон ба ин нукта назари воҳид доранд; «Фарҳангшиносӣ- илм дар бораи фарҳанг аст».

Фарҳангшиносӣ муҳимтарин қонунмандии умумии инкишофи фарҳанг ва моҳияти вижаи онро, ки барои ҳамаи фарҳангҳои башарӣ маълум аст, меомӯзад. Вазифаи асосии фарҳангшиносӣ ҳамчун илм таҳқиқи ҳамаи ҷараёнҳои таъсири мутақобилаи инсон ва олами табиӣ, инсон ва ҷомеа ва ҷаҳони ҷисмиву маънавии ҳастии он маҳсуб мешавад.

Дар каламравии Иттиҳоди Шӯравии собиқ таваҷҷӯҳ ба назарияи фарҳанг ҳамчун илми алоҳида аз охириҳои солҳои 50-уми қарни XX оғоз шуд ва дар нимаи дууми асри мазкур хело ривож ёфт. Дар айни замон фарҳангшиносони Россия бо таҳқиқоти арзандаи ҳеш дар арсаи ҷаҳонӣ маъруф гаштаанд ва таҳқиқоти фарҳангшиносии С.С. Аверинцев, С.Н. Аргановский, М.М.Бахтин, Ю.А.Жданов, Ю.М.Лотман ва амсоли онҳо дар миёни донишмандони фарҳангшиносии Шарқу Ғарб пазируфта шудаанд.

Рушди беандозаи назарияи фарҳанг барои ташаккули фарҳангшиносӣ ба ҳайси илми ҷудогона мусоидат намуд, ки он дар миёни фанҳои ҷомеашиносӣ ҷойгоҳи хешро ҳамчун илми алоҳида пайдо намояд.

Дар ҳоли ҳозир дар бораи фарҳангшиносӣ андешаву ақоиди гуногун вучуд дорад. Аммо дар миёни ин ҳама гуногунназарӣ метавон се назару равиши асосиро перомуни ин илм қайд намуд.

Якум. Ин равиш фарҳангшиносиро ҳамчун маҷмӯи фанҳое, ки фарҳангро аз мавқеи таърих, ҷомеашиносӣ, фалсафа ва амсоли он меомӯзад, арзёбӣ менамояд.

Дуввум. Фарҳангшиносӣ қисме аз ин ё он илми бунёдӣ, масалан, фалсафа дар назар гирифта мешавад. Дар асл, фалсафа низ масоили фарҳангро меомӯзад, аммо ба ин масъалаҳо бо диди фалсафӣ менигарад, ки нисбатан маҳдудтараст, яъне дар чорҷӯби мақулоти фалсафӣ тамоми мӯҳтавои гуногунчанбаи фарҳанг танҳо аз мавқеи моҳияти он таҷзияву таҳлил мегардад.

Севвум. Фарҳангшиносиро ҳамчун илми ҷудогона ва мустақиле, ки дар байни илмҳои гуманитарӣ мақому мартабаи хешро дорост, мешиносад. Ин ҷойгоҳ пеш аз ҳама, бо мавзӯи (предмети) омӯзиш ва усули(методи) таҳқиқ муайян мегардад. Ба таъбири дигар, бояд ҳар як объект ва илм методӣ (усули) таҳқиқи илмӣ хешро доро бошад. Муҳимтар аз ҳама, мушаххас сохтани объект (мавзӯи) баҳси илми он мебошад.

Ба таври умумӣ, мавзӯи фарҳангшиносиро метавон фаъолияти фарҳангэҷодкунандаи (культуротворческая деятельность) инсон дар таърихи башарият ва ватани хеш номид.

Муҳимтар аз ҳама, объект ва предмети фарҳангшиносӣ дар атрофии мафҳуми фарҳанг мутамарказ мешавад. Аз он ҷо, ки фарҳангшиносӣ дар меҳварӣ иҷтимоӣ-илмӣ ва гуманитарӣ қарор дорад, ба ҳайси объекти таҳқиқ тамоми олами тартиботи маснӯӣро (искусственных порядков) дар бар мегирад, ки он аз ашё, технологияи фаъолият, шаклҳои созмонҳои иҷтимоӣ, дониш, мафҳумҳо, рамзҳо

(символҳо), забони иртиботот ва амсоли он иборат аст.

Мавзӯи баҳси соҳавии фарҳангшиносӣ, тавре ки дар боло зикраш рафт, ҳамчунин васеъ аст. Он иборат аст, аз онтологияи фарҳанг (гуногуннавӣи дидгоҳҳои маърифат), гнесологияи фарҳанг (ташаккули донишҳои фарҳангшиносӣ, сохтор ва методологияи он); сохтори фарҳанг; семантикаи фарҳанг (тасаввурот дар бораи символҳо (рамзҳо), амалиётҳо ва забонҳои фарҳанг); антрапологияи фарҳанг (тасаввурот дар бораи мушаххасоти фарҳанги шахс); фарҳанги иҷтимоӣ; динамикаи иҷтимоӣ ва таърихии фарҳанг; ҷанбаҳои амалии фарҳангшиносӣ.

Ҳаминтавр, фарҳангшиносӣ баҳше аз илмест, ки бар пояи донишҳои иҷтимоӣ-илмӣ ва гуманитарӣ бунёд гардидааст. Ва аз назри Лесли Уайт фарҳангро ҳамчун падидаи ҳосе, ки бо усули махсус ташаккул ёфта, бо қонуни вижа рушду нумӯ мекунад, бояд мавриди омӯзиш қарор дод.

Яке аз ҳадафҳои асосии фарҳангшиносӣ-ошқорсозии қонунмандии рушди фарҳанг аст, ки аз қонунҳои табиат ва ҳаёти моддии инсон тафовут дошта, вижагии фарҳангро ба ҳайси ҷанбаи арзишманди ҳастӣ муайян мекунад. Ба-дин робита муҳимтарин масъалаҳои фарҳангшиносиро ба таври зер метавон номбурд:

1. Тавзеҳу тафсири амик ва пурраву мукаммали фарҳанг, шарҳи моҳият, мазмун, аломатҳо ва вазифаҳои он.
2. Омӯзиши усули пайдоиши фарҳанг, ҳамчунин падидаҳои алоҳида ва равандҳои он.
3. Таъйини мақом ва нақши инсон дар раванди фарҳангӣ;
4. Таҳияи воситаи дараҷабандӣ, методҳо ва васоили омӯзиши фарҳанг.

5. Робитаи мутақобила бо дигар илмҳое, ки фарҳангро меомӯзонад.
6. Таҳқиқи баррасии инкишофи фарҳангҳои мухталиф, бармало сохтани робитаҳо миёни аносӯри фарҳанг.
7. Таҳқиқи типологии фарҳангҳо ва меъёрҳои умумии онҳо, арзишҳо ва символҳои (кодҳои фарҳангии) онҳо.
8. Таҳқиқи масоили динамикаи фарҳанги ҷомеа.

Чунин дарки мавзӯӣ, тақозо мекунад, то масоил ва барномаи таҳқиқоти фарҳангшиносӣ маводи васеъ ва гуногуноеро аз соҳот ва риштаҳои мухталифи эҷодиёти иҷтимоӣ, яъне илму техника, ҷаҳолиятҳои сиёсӣ, дину мазҳабу ҳунарро ба доираи таҳқиқи ҳеш гирад.

Аммо майдони асосии таҳқиқиро дар ин соҳаи дониш тарзи тафаккур, тарзи зиндагӣ ва тарзи ҷаҳолияти гурӯҳҳои этникӣ ва халқҳо ба ҳайси субъектҳои таърих бояд ташкил диҳад.

Гузашта аз ин, фарҳангшиносӣ ба дастовардҳои илмҳои мушаххас, аз қабилӣ этнология (мардумшиносӣ), равоншиносӣ, забоншиносӣ амсоли он таъа мекунад. Табиист, ки фарҳангшинос, қабл аз ҳама, бо натиҷаи ҷаҳолияти фарҳангӣ (мавзӯӣ ва маводи ҷаҳолияти фарҳангӣ, мусиқӣ, асари санъати наққошӣ) сару кор дорад. Аммо вазифаи ӯ амиқтар дарк кардани онҳо сарфи назар аз он, ки кадом мавқеи назариявиро пайравӣ мекунад, ба хоҳири фарогирии рӯҳи фарҳанг (менталитет, намунаи фарҳангӣ) аст. Дар наҳвати худ кишр ё табақаи дуввум фарҳанг, яъне кишри коммуникативии он пайдо мешавад, ки сатҳи муошират, ташкилотҳои таълимию тарбиявӣ ва маърифатро таҷассум мекунад. Ва дар ниҳояти том ҳуди пояи фарҳанг, ҳастаи (мағзи) он, архетипҳои он таркиби ҷаҳолияти фарҳангшиносӣ маҳсуб мешавад.

2. Сохтори ва таркиби донишҳои фарҳангшиносии имрӯз

Ба иртиботи мураккабии ҳислати мавзӯю масоили фарҳангшиносӣ сохтори донишҳои фарҳангшиносӣ низ мураккаб аст. Бинобар вижагии ҳадафи таҳқиқ, мавзӯъ ва масоили мушаххас, сатҳи маърифативу ҷамъбастии он, унсурҳои алоҳидаи фарҳангшиносӣ ҳамчун системаи донишҳо тақсим карда мешавад.

Дар ҷорҷӯби фарҳангшиносии назариявӣ чунин унсурҳоро бояд қайд кард:

1. **Фарҳангшиносӣ аз фалсафа ҷудо шуда**, тақия ба дастовардҳои илмҳои дақиқ, эҳтиёҷоти ҳешро барои тарҳи масоили маърифатӣ ҳифз намуд, ки ҳаллу фасли онро **фалсафаи фарҳанг** ба дӯши худ гирифт. Аз ин рӯ, **фалсафаи фарҳанг** асос ва пойи фарҳангшиносӣро ба ҳайси фанни илмӣ нисбатан мустакил барои интиҳоби самтгириҳои маърифатии онро таъмин менамояд ва ба тафсирҳои мухталифи моҳияти фарҳанг имкон медиҳад. **Фалсафаи фарҳанг** (культурофилософия) ҳамчун назарияи умумӣ фарҳанг, ки ба воситаи он паҳлӯҳои асосӣ ва умумӣ фарҳанг омӯхта мешавад, баромад мекунад. Ба таъбири дигар, фарҳанг ба ҷустуҷӯи мазмунҳои, ки характери ҳастии инсонро муайян мекунад, машғул аст.

Агар фалсафаи фарҳанг барои дарки фарҳанг ҳамчун кул ё умумӣ талош намояд, фарҳангшиносӣ фарҳангро дар шаклҳои конкретӣ он бо ҷалби маводи мушаххас мавриди арзёбӣ қарор медиҳад. Ҳамин тавр, дар илми фарҳангшиносӣ дар муқоиса бо фалсафаи фарҳанг тавачҷӯҳи асосӣ ба таширҳои шаклҳои конкретӣ фарҳанг бо кӯмаки назарияи, ба истилоҳ «сатҳи миёна», ки бар пойи далелҳои антропология асос ёфта аст, нигаронида шудааст. Аммо фалсафаи фарҳанг бошад,

вазифаи назариявиро иҷро карда самтгирии умумии маърифатии таҳқиқотии фарҳангшиносиро муайян мекунад.

2. **Таърихи фарҳанг**, асноду мавод ва арзишҳои онро барои тавсиф ва тавзеҳи хусусиятҳои мушаххаси таърихӣ инкишофи фарҳанг маводи лозимро пешниҳод менамояд. Илова бар он таърихи фарҳанг ҳамчун қисмати аз фарҳангшиносӣ на танҳо ин махсусиятҳоро сабт мекунад, балки ошкорсозии **архетипҳои фарҳанги** муосир ва дарки онҳоро ҳамчун инкишофи таърихӣ таъмин месозад.

Фарҳангшиносӣ майдони таърихӣ фактҳои фарҳангиро ба шумули гузаштаву имрӯзаи он мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Аз ин рӯ, унсури дуввуми фарҳангшиносии фундаменталӣ **фарҳангшиносии таърихӣ** маҳсуб мешавад, ки навъҳои (типҳои) мушаххаси таърихӣ фарҳанг, ҳодиса ва дастовардҳои онҳо, макродинамикаи пайдоиш ва фаъолияти «конвенсияи иҷтимоӣ»-и фаъолияти рӯзмарраи коллективии одамон ва ҳамчунин типологияи фарҳангӣ-таърихӣ ҷомеаҳоро таҳқиқ мекунад.

3. Муҳимтарин унсури фарҳангшиносӣ ба ҳайси системаи донишҳо **фарҳанги антропология** ба шумор меравад, ки арзишҳои мушаххас, суннатҳо, шаклҳои робита, айён сохтани натиҷаҳои фаъолияти фарҳангӣ дар динамикаи онҳо, роҳҳои интиқоли малакаҳои фарҳангӣ аз инсон ба инсонро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Барои фарҳангшинос усулан муҳим аст, ки пушти фактҳои фарҳангӣ чӣ нухуфта аст, кадом эҳтиёҷотро шаклҳои мушаххаси таърихӣ иҷтимоӣ ва шахсии он ибраз мекоранд. Инкишофи таърихӣ, ки дар бораи фарҳанг ироа шудааст худ ба худ ба фарҳангшиносӣ оварда наметавонад. Инро **антропологияи фарҳанг** дар пояи таҳқиқи муқоисавии фарҳангҳо ва ҷомеаҳо, пайдоиши ҳаёти махсуси

инсонӣ, ташаккули меъёрҳо, манъкуниҳо ва табу, раванди инкултуратсия (фарҳангишавӣ), пайдошавии ҷаҳонфаҳмию ҷаҳонбинии инсон ва амсоли он анҷом медиҳад.

4. Баъзе аз муҳаққиқин **антропологияи иҷтимоиро** низ ҷудо мекунад, ки ташаккули инсонро чун мавҷуди иҷтимоӣ ва ҳамчунин сохтор ва ниҳодҳои асосиро, ки дар раванди иҷтимоишавии инсон мусоидат мекунанд, таҳқиқ менамояд.

5. **Сотсиологияи фарҳанг** қонунмандии иҷтимоии инкишофи фарҳанг, шаклҳои зуҳури онҳоро дар иҷтимоъ дар асоси таҳқиқоти **эмпирикии** (таҷрибуви) фарҳанг баён месозад.

6. **Равоншиносии фарҳанг** метавонад чун унсури мустақил, ки вижагиҳои фардӣ муносибати шахсиятро ба фарҳанг ва ғуноғунии рафтори рӯҳонии инсонро ба фарҳанг ва шахсиятҳои таърихӣ-фарҳангиро таҳқиқ менамояд.

7. **Фарҳангшиносии филологӣ** фарҳанги миллиро ба воситаи вижагиҳои забони фарҳанг меомӯзад.

8. **Равнӣ таркибӣ-семиотикӣ (структурӣ-семиотикӣ)** дар фарҳанг-шиносӣ бештар муравваҷ гардида, ки асос ва пояи онро методи таҳлили забоншиносӣ ташкил медиҳад. Илова бар равишҳои фундаменталии зикршуда, ҳамчунин **фарҳангшиносии амалӣ** низ мавҷуд аст, ки донишҳои фундаменталӣ роҷеъ ба фарҳангро ба манзури пешгӯӣ, нақшасозиву танзими равандҳои муҳими фарҳангӣ, барои коркарди технологияи махсуси интиқоли таҷрибаи фарҳангӣ ва роҳҳои ноилшудан ба меъёрҳои фарҳангии инкишофи шаклҳои таҷрибаи иҷтимоӣ истифода мекунад.

3. Усул ва равишҳои таҳқиқи фарҳангшиносӣ

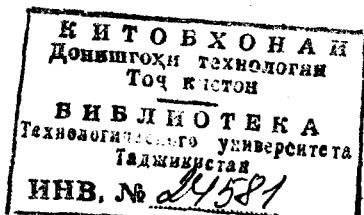
Суоли умда ин аст, ки чӣ тавр бояд фарҳангро омӯхт, то он асрори хешро барои инсонҳо боз кунад?

Аз ин рӯ, мо бояд «метод» ё усулро интихоб намоем, ки моро ба ин матлаб расонад. Ин кор аз чанд омил вобастагӣ дорад. Аввал, бояд муайян намуд, ки **фарҳангшиносӣ** чист, зеро фарҳангро, тавре ки дар боло зикраш рафт, чандин илм меомӯзад ва ба суол чӣ гуна посух дода мешавад, равиши таҳқиқ ба он вобаста аст. **Дуввум**, пеш аз ҳама, бояд объекти (мавзӯ) таҳқиқи фарҳангшиносӣ муайян карда шавад, зеро аз назарияи умумии маърифат маълум аст, ки методи маърифат дар асл, аз табиати объекти мавриди омӯзиши вобаста аст. **Севвум**, дар сурате, ки чунин объект фарҳанг аст, пас аз кадом зовия фарҳанг омӯхта мешавад ва фарҳангшинос мушаххасан дар он чиро ҷустуҷӯ дорад? Албатта, муҳимтар аз ҳама, равиши таҳқиқ иртибот мегирад бар он, ки зери мафҳуми фарҳанг чӣ дар назар аст?

Ин ҳама омилҳоро муфассалан баррасӣ менамоем. Мо бояд дар он тасаввур бошем, ки фарҳангшиносӣ ба хайси фани мустакили илмӣ аз батни фалсафа, аниқтараш аз фалсафаи фарҳанг маншаъ гирифтааст. Ва фарҳанг зери таъсири маводи эмпирикӣ маърифати фарҳангшиносиро муайяну ҳамоҳанг сохта ба нисбати он илм вазифаи методологиро иҷро мекунад.

Дар фарҳангшиносӣ ҳамчун илми ҷудогона (дар муқоиса бо фалсафаи фарҳанг) тавачҷӯх ба омӯзиши фарҳанг на ба таври «куллӣ» дар ҳудуди фазову вақти муайян, балки бо назардошти маводи конкретӣ тавсиф ва ташреҳи мушаххаси он равона мегардад.

✓ **Фарҳангшиносӣ** ҳама усулҳо (методҳо)-и маърифати иҷтимоӣ-башарӣ, қабл аз ҳама, фалсафиро низ истифода мекунад. Аз ҷумла, пеш аз ҳама **методи диалектикӣ**, ки фарҳангро ҳамчун падидаи инкишофёбанда, ба тазодҳои дохилӣ ва гуногунҷанба, ки омӯзиши мушаххасро тақозо мекунад, мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

* **Методи муназзам (системанок)** имкон медиҳад, ки фарҳангро ҳамчун системае, ки ҳамаи аъзои он дар ягонагӣ буда, бо таъсири мутақобилаи хеш як порчаи томо ташкил медиҳад ва дар партави он ҳар як ҷузъ маъноӣ худро дорад, таҳқиқ намоянд.

* **Методи сохторӣ-функционалӣ** дар сурате истифода мегирад, ки агар зарурати ҷудо ва баррасии элементҳои (аъзои) созандаи фарҳанг муайян карда шавад.

Ба ин манзур **методи таҳлилӣ** низ мавриди истифода қарор мегирад, ки он имкони баррасии падидаи фарҳангро ба шакли софӣ он фароҳам меорад.

Ҳоло омӯзиши фарҳанг дар раванди «муколама»-и он бо фарҳангҳои дигар муравваҷ гардида, ки зарурати истифодаи **методи компаративӣ**, яъне муқоисаи фарҳангҳо бар пояи ягон асос ва аломати онҳо тақозо мекунад, ба миён омадааст.

Дар фарҳангшиносӣ методҳои умумии илмие чун **методи таърихӣ таҳқиқ** (таҳлили заминаҳои раванди ташаккул ва марҳилаҳои инкишофи ҳадафи омӯзиш) дар якҷоягӣ бо **методи мантиқӣ** (муайян сохтани қонунҳои ҳаракати мавзӯи таҳқиқ бо назардошти мантиқи ҳудуди муҳаққиқ) нақши бузургро иҷро мекунад.

Дар ҷараёни таҳлили фарҳангшиносӣ методҳои илмҳои ҷудогона, ки заминаи эмпирӣ (таҷрибаӣ) барои фарҳангшиносӣ махсус мешавад, мисли **методҳои этнографияи тавсиф, тасифбандӣ** мушоҳида ва ё **методҳои интервью** (мусоҳиба), ки дар илмҳои равшаншиносӣ ҷомеашиносӣ ба кор меравад, ҳамчунин аз методҳои илми таърих, аз қабili **методҳои муқоисавӣ-таърихӣ**, таҳлили матнҳо ва амсоли он низ истифода бурда мешавад.

Дарси сеюм

Моҳият ва вазифаҳои фарҳанг

1. Мафҳуми асосии фарҳанг.
2. Вазифаи фарҳанг.

1. Мафҳуми асосии фарҳанг

Фарҳанг калимаи форсии тоҷикӣ буда аз ду ҷузъ: пешванди «фар» ба маънои «пеш, боло ва бар» омада, «ҳанг» аз решаи авастии «танг (thang)» ба маънои «кашидан» ва «вазн» таркиб ёфтааст. Аз назари луғавӣ калимаи мураккаби «фарҳанг» ба маънии «болокашидан», «баркашидан» ва «берункашидан» аст. Аммо дар забони ҳаттии форсии тоҷикӣ ба ин маънии аслиаш истифода нашудааст.

Бояд ёдовар шуд, ки дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ истилоҳи «фарҳанг» дар давраи замонҳои мухталиф қорбурди гуногун дошта, ҳеҷ гоҳ ба маънии имрӯзаи истилоҳии он, ки муодили «культура»-и русӣ ва «culture»-и англисӣ мебошад, истифода нашудааст.

Мисол, Фирдавӣ вожаи «фарҳанг»-ро ба маъниву синоними «дониш»-ӯ «хунар» ба қор будааст:

Зи доно бипурсид пас додгар,
Ки фарҳанг бехтар бувад ё хунар?
Чунин дод посух бад-ӯ раҳнамун,
Ки фарҳанг бошад зи гавҳар фузун.
Ки фарҳанг ороиши чон бувад,
Зи гавҳар суҳан гуфтан осон бувад.
Гухар бе хунар зору хорасту суст.
Ба фарҳанг бошад равон тандуруст.

Дар асрҳои баъдина низ фарҳанг ба маъноҳои мухталиф истифода шуда аст, ки дар китобҳои луғат ба маънои зайл омадааст: «адаб, тарбият, дониш, илм, маърифат. Маҷмӯи адабу русум. Маҷмӯи улуму маориф ва ҳунариҳои як қавм. Китобе, ки шомилӣ луғоти як ё чанд забону шарҳи онҳост. Корези об. Даҳони фарҳанг: ҷое аз корез, ки об бар рӯи замин ояд».

Тавре ки мулоҳиза шуд, вожаи «фарҳанг» дар забони форсии тоҷикӣ дар ибтидо аз мафҳуми истилоҳии имрӯзаи он дур буда, чанд маъниро ифода мекунад. Мафҳуми истилоҳии он ба маънии муродиҳои истилоҳии аврупои «culture (культура)» аз нимаи асри XX мавриди истифода қарор гирифтааст.

Бояд зикр кард, ки ҳуди истилоҳи аврупои «culture (культура)» вожаи латинӣ буда, маънии аслаш «сабзондан, коркарди замин, кишоварзӣ» мебошад ва қорбурди васеъ дорад. Бори нахуст ин вожаро Ситсерон ба маънои «эҷоди ақли инсонӣ, тақмили инсон» истифода кардааст.

Ба мафҳуми имрӯзаи ҳеш «культура» дар Аврупо танҳо аз асри XVIII ба давраи Маорифпарварӣ мавриди истифода қарор гирифт.

Маҳз дар ин давра дарк карда шуд, ки он сифатҳои одамӣ, ки мавҷуд аст на ҳамеша ба нерӯи табиӣ ё қувваи илоҳӣ иртибот дорад. Ҳамчунин сифатҳои низ мавҷуданд, ки бевосита ба фаъолияти эҷодии ҳуди инсон вобастаанд.

Ҳамин тавр, ҷаҳони фарҳанг, ҷаҳоне, ки аз ибтидо то интиҳояш эҷоди ҳуди инсон аст, кашф гардид. Ҳамчунин он чиз ҳам дарк карда шуд, ки инсон дар фаъолияти зиндагии рӯзмараи ҳеш аз ҳудаш ва аз фаъолиятиаш низ вобаста аст. Ва инсон қудрати тағйир

додани воқеияти атрофии хешро дороет, ки он ба фарҳанг иртибот дорад, на ба табиат.

Дар ҳоли ҳозир донишмандони фарҳангшинос беш аз 500 таърифи фарҳангро ба ҳисоб гирифтаанд.

Чунин зиёдии таърифи истилоҳии «фарҳанг» аз мураккабии падидаи худӣ он маншаъ мегирад. Ҳар як аз муҳаққиқ аз сабаби он ки имкони дар баргирии тамоми паҳлӯҳои масъаларо надорад, таваҷҷӯҳи хешро ба яке аз паҳлӯҳои ба назари ӯ муҳими фарҳанг маътуф мекорад. Аз ин рӯ, як гурӯҳ муҳаққиқон фарҳангро бо суннату анъана мепайванданд ва онро ҳамчун мероси иҷтимоии мардум арзёбӣ менамоянд, гурӯҳи дигар ҳислати нормативии фарҳангро дар назар дошта, онро ҳамчун маҷмӯи қоидаҳое, ки тарзи зиндагии инсонҳоро муайян мекунад, шарҳу тавсиф мекунанд. Гуруҳи сеюм, зерӣ мафҳуми фарҳанг маҷмӯи тамоми анвои фаъолият, одобу русум ва мӯътақидодро дар назар дорад.

Таснифбандии имрӯзаи таърифи мафҳуми «фарҳанг» имкон медиҳад се равиши асосии муайян намудани фарҳангро дида бароем.

1. Равиши тавсифӣ. Тибқи ин равиш фарҳанг ҳамчун натиҷаи тамоми фаъолияти инсон арзёбӣ мегардад.
2. Равиши арзишӣ (аксиологӣ). Тибқи ин равиш сатҳи фарҳангӣ ба иртиботи таносуби баъзе арзишҳои меъёрӣ санҷида мешавад.
3. Равиши амалиётӣ. Тибқи ин равиш фарҳанг ҳамчун равиши махсуси амалиёт ё фаъолият баррасӣ мегардад.

Ноғуфта намонад, ки истилоҳи фарҳанг ҳам ба мафҳуми васеъ ва ҳам маҳдудаш истифода мешавад.

Ба маънои васеъ ба фарҳанг тамоми шаклҳои ҳаёти иҷтимоӣ, ки мураввачу қабул шудаанд шомиланд, аз қабилӣ одобу русум, меъёрҳои зиндагии ҷомеаву созмонҳо...

Ба мафҳуми танги он, марзҳои фарҳанг мутобикат мекунад бо сарҳади эҷодиёти маънавӣ, ҳунар, ахлоқ ва ғайолияти ақлонӣ.

Аммо тамоми таърифҳое, ки роҷеъ ба фарҳанг гуфта шудааст, муаллифони он дар як нуқта назари воҳид доранд: фарҳанг он чизест, ки аз тарафи инсон сохта шудааст, ҷаҳоне, ки инсон худ эҷод кардааст. Ба таъбири дигар, фарҳанг-маҷмӯи дастовардҳои инсон аст.

2. Вазифаи фарҳанг

Фарҳанг дар ҳаёти ҷомеа ва инсон бо вазоифи гуногунҷанбааш аҳамияти бузургро дорост.

Вазифаи фарҳанг, пеш аз ҳама, маҷмӯи нақшаҳост, ки фарҳанг барои ҷомеаи инсонӣ анҷом медиҳад. Тамоми вазифаҳои фарҳанг иҷтимоист, яъне характери дастаҷамъии (коллективиӣ) ғайолияти одамонро таъмин ва тамоми шаклҳои ғайолияти инфиродии инсонро ба сабаби робитаи он бо муҳити иҷтимоӣ муайяну вобаста менамояд.

Вазифаҳои муҳими фарҳангро ном мебарем. Ба ҳайси технологияи амалкард ё ғайолиятӣ (бидуни назардошти омили замонӣ) фарҳанг василаи инсонивашии ё башарикунонии (ҷаловечивания мира) ҷаҳон маҳсуб меёбад. Аз ин ҷост, вазифаҳои зеринро ба дӯш дорад.

*** Тағйирдиҳандагӣ (таҳоввулот),** яъне фарҳанг водор мекунад, то инсон ҷаҳони артефактии ҳудро бунёд кунад ва инсонро ба малака, бо технологияи беҳтарини

дигаргунсозандаи табиату чомеа ва худаи мусаллах созад.

* **Интиқоли таҷрубаи иҷтимоӣ**, ин вазифа иборат аст, аз интиқоли таҷрубаи иҷтимоӣ аз як насл ба насли дигар, аз як даврон ба даврони дигар. Катъи варосати фарҳангӣ инсонхоро ба гум кардани хотираи иҷтимоӣ оварда мерасонад, ки он феамени манкуртизм махсуб мешавад.

* **Регулятивӣ (меъёрӣ)**, ин вазифа бо ҷанбаҳои мухталифи ғазолияти ҷамъиятӣ ва инфиродии инсонҳо бар асоси меъёрҳои ахлоқу ҳуқуқ, қоидаҳои рафтору кирдор ва амалҳои он иртибот дорад.

* **Вазифаи маърифатӣ (гносеологӣ)** на танҳо ба қудрати фарҳанг дар ҷамъовариҳои дониш перомунӣ ҷаҳон, балки ба ташаккули воситаҳо ва тарзи маърифати ҷаҳон низ иртибот дорад. Дар ин ҷо фарҳанг ҳамчун хотираи иҷтимоӣ ва ахлоқии инсоният табориз мекунад.

* **Вазифаи арзишӣ (аксиологӣ)** ба қобилияти фарҳанг дар амри танзиму муайян сохтани ниёзҳо ва самтгирии арзишманд равона карда шудааст, то инсон битавонад ҳубро аз бад, зебоиро аз зиртӣ, некиро аз бадӣ фарқ карда тавонад. Меъёрҳои ҷунин баҳогузорӣ арзишҳои ахлоқиву эстетикӣ махсуб мешаванд. Тибки дараҷаву қайфияти онҳо инсонҳо дар бораи сатҳи бофарҳангӣ ин ё он шахсе қазоват мекунад.

* **Коммуникативӣ**. Ин вазифа, яъне шакл ва ҷараёни муоширату робита ба воситаи забон ва муоширати одамон ҳамчунин ба забонҳои махсуси илмиву ҳунариву техникӣ амалӣ мегардад.

Бо назардошти омили замонӣ муҳимтарин вазифаи фарҳанг варосати таърихӣ, интиқоли мероси иҷтимоӣ аз як насл ба насли дигар махсуб мешавад. Ба ин маънӣ, фарҳанг ҷойгузини шаклҳои суннати (то фарҳангӣ)

варосат мегардад, яъне аз тариқи тақлид ба калонсолон дар чараёни омӯзиш ва ё бевосита дар раванди амалкард (аз тариқи озмоишу иштибоҳ) ба шумули корҳои дастачамъӣ.

Вазифаи интиқоли ғановати таҷрубаи иҷтимоиро аз замонҳои хело қадим, фарҳанг иҷро мекард, ҳатто, вақте ки дар мадди аввал ба ҷои тарзи нохудоғона тарзи мантиқӣ-огоғонаи интиқолӣ таҷриба, ки аз тариқи муаллимони ҳирфай ба шакли донишҳои зехнӣ ба кӯмаки воситаи махсуси таълим ба миён омода буд.

Фарҳанг дар худ ҳамчунин вазифаи ҷудокунандаи ғайолияти фарҳангиро аз рӯи омили он доро мебошад. Дар сатҳи бани башар фарҳанг василаест барои таҳқиму инкишофи ҷомеаи башарӣ ҳамчун эҷоди махсуси аз табиат ҷудо.

Дар сатҳи гурӯҳҳои иҷтимоӣ фарҳанг мардумро (аз тариқи табақа, синф, қишр, касб ва амсоли он) муттаҳид мекунад, таснифбандӣ мекунад ва онро ҳамчун як порчаи комил барои ҷомеа пешниҳод менамояд.

Дар сатҳи фард бошад, фарҳанг инсонро ба ғайолияти ғании башарӣ роҳнамоӣ мекунад ва аз тариқи он дар рушди истеъдоди эҷодии шахс мусоидат намуда, рамзҳои (кодҳои) ғайолияти ӯро барои зухур кардани онҳо ёрӣ медиҳад.

Вазифаи синтезии фарҳанг, ки ҳамаи вазифаҳои дар боло номбурда шомили онанд, пеш аз ҳама, эҷоди инсонии ҳаллоқ (человекатворчества) махсуб мешавад.

Дарси ҷаҳорум

Категория (мақула)-ҳои фарҳангшиносӣ

1. Тасвири фарҳангии олам.
2. Меъёр ва арзишҳои фарҳанг.
3. Аломат ва рамзҳои фарҳанг.
4. Мафҳумҳо, кодҳо ва универсалҳои фарҳангӣ.

1. Тасвири фарҳангии олам.

Гарчанде ба таъбири Саъдии бузург «Банӣ одам аъзои якдигаранд. К-аз офариниш зи як гавҳаранд», аммо дар раванди таърихи инкишофи башар, ҳар як фард дорои хусусияти хос ва ҳар халқ дорои фарҳанги вижае мебошад. Дар навбати худ ҳар як халқ дар шароити ҳоси зиндагӣ қарор дошта, таърихи худро вусъат мебахшад, забони хешро ташаққул медиҳад ва ҷаҳонфаҳмӣ ё ҷаҳоншиносии ҳоси хешро бунёд мекунад.

Тамоми ғановати ҳастии фарҳанги халқ, ҳастии комили ин мардум шеваи муайяни дарки ҷаҳон ва ҳастии онро ба вучуд меорад. Ва натиҷаи чунин диди ҳоси олам, ки дар он инсон зиндагӣ мекунад, **тасвири фарҳангии** олам махсуб мешавад ва он муштамил аз системаи образҳо, тасаввурот ва шинохти сохти ҷаҳону ҷойгоҳи инсон дар он мебошад. Ҳастии инсоният гуногунҷанбаву бисёрқабата (қишрӣ) буда, баъзе аз ин қабатҳо (онҳое, ки бо эҳсосоту ғаризаи аввалияи пайдоиши инсоният пайвастанд) ба назорати ратсионалӣ вобаста набуда, ғайри шуурӣ мебошанд. Аз ин сабаб мафҳуми «**тасвири**

фарҳангии олам» ба маънии васеъ ва маҳдуди он истифода мегардад.

Ба мафҳуми маҳдуд, тасвири фарҳангии олам ҳиссиёти аввалия (интуитсияҳо), архетипҳои миллӣ, бунёди образноки олам, равишҳои дарки замону макон, донишҳои яқин, аммо собитнашудаву ғайриилмӣ шомил мешаванд. Ба мафҳуми васеъи тасвири фарҳанги олам дар катори унсурҳои зикршуда ҳамчунин донишҳои илмӣ низ зам мешавад.

Тасвир ё тасаввури фарҳангӣ аз он нуқтаи назаре бунёд мегардад, ки барои инсонӣ дар он муҳит зиндагикунанда, олам чӣ маънӣ дорад? Ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки ин маънӣ на ҳамеша қобили дарки он инсонхост. Ба қавле, фарҳанг ташаккули муайяни иҷтимоӣ байни инсонҳое, ки онҳоро аз руи маишату таҷрибаашон ба ҳам муттаҳид месозад ва дар партави он ашъёҳо ҳамчун элементҳои оқилонаи инсонӣ амал мекунанд, зеро дар худ нақши муносибати инсониро ҳифз менамоянд. Дар ҷараёни ба ашъё табдил ёфтани ниятҳо ё идеяҳои инсон амалисозии худ ба худии субъект, маҳорату таҷрибаи ӯ ба миён меояд. Дар ҷараёни озмоиши мухталифи олами ашъё, ин ё он чиз ва ашъёву падидаҳои хешро дар ҷаҳонсозии ҳаёти иҷтимоӣ пайдо мекунанд.

Дар сурати равиши инструменталӣ (абзорӣ) мафҳуми «тасвири фарҳанги олам» танҳо ба воқеиятҳои ратсионалистӣ, бо тасаввури донишҳо доир ба ҷаҳону қабатҳои гуногуни он, ки таввасути забон баён шудааст, маҳдуд мешавад.

Дар чунин равиш як навъ безътнӣ дар мавриди нотакрорӣ ва беҳамтоии инсон ба назар мерасад, ки ҷанбаҳои маишӣ он хислатҳои шахсии инсонро аз байн мебарад.

Ҳастии инсонро набояд танҳо ба қобилияти оқилонаи талоши расидани ӯ ба ин ё он ҳадаф маҳдуд кард, зеро қабати зистӣ ё маишӣ фаъолияти инсон на танҳо иборат аз тавлиди низои, балки маҷмӯи талошҳо барои бақои инсоният мебошад.

Тасвири фарҳангии олам аз мазмунҳои воқеӣ, идрокшуда ва аз лиҳози мавзӯӣ мушаххаси артефактҳо, таҷрибаҳои арзишҳо ва мотивҳои таассурот ба вучуд меояд. Аз ин рӯ, аз дидгоҳи мазмуну мундариҷа тасвири фарҳангии оламо метавон ба гурӯҳҳои зерин тақсимбандӣ кард: илмӣ, эстетикӣ, мазҳабӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва масоили он. Аз ин нигоҳ тасвири олам маҷмӯи маълумотҳои оморхост. Муқаддам бар ин тасвир, тасвири дигаре вучуд дорад, ки он тасаввуроти эҳсоси ботинӣ, маънӯи моҳият ва ҳамчун таҷассуми фаъолияти воқеии он фарҳанг шинохта мешавад. Дар зимн ҳар як маънӣ ҳамеша ба таври хос баёнғари ҳамачонибагии (унверсалии) ҷаҳонест, ки инсонҳо дар он зиндагӣ мекунад.

Рушди робитаҳои миёни фарҳангҳо ба камшавӣ (заифшавӣ) вижагӣҳои хоси ҳар як аз онҳо мегардад. Масалан, дар асри ХХI халқҳои кишварҳо дар маишату тафаккури хеш ҷудой мегузинанд (муҷазо мешаванд). Мисоли равшани он раванди компютеркунонии ҷомеа аст, зеро ашхоси ба компютер сару кор дошта, тобеи маънафӣ алгоритми воҳид мебошад. Аммо бо вучуди ин,

дар асос ва пояи ҳар як фарҳанг он чизе ҳифз мегардад, ки таҳти асари табиати он кишвар, иқлиму манзараҳои табиӣ, ғизо, типии этникӣ, забону хотираи таърихиву фарҳангии миллат боқӣ мондааст. Ин аст, ки тасвири фарҳангии олам нотақрорӣ ҳешро дар раванди умумишавии фарҳанг ҳифз мекунад.

2. Меъёр ва арзишҳои фарҳанг

Муҳимтарин ҷузъи таркибии тасвири олам дар паҳлӯи тасаввуроти ҳиссӣ, архитипҳо, шеваҳои дарки ҷаҳон, ҳамчунин меъёр ва арзишҳои фарҳангӣ низ маҳсуб мешавад.

Меъёрҳои фарҳангӣ шомили намунаҳои мушаххас, қоидаҳои муошират, амал ва маърифат мебошанд. Инҳо дар зиндагии рӯзмарраи (оддии) ҷомеа ҷамъ ва тасдиқ мегарданд. Дар ин марҳилаи ташаккули меъёрҳои фарҳангӣ нақши бузургро лаҳзаҳои суннатӣ ва зеришуурӣ (нохудоғоҳӣ) иҷро мекунанд. Зеро урфу одат ва қобилияти дарккунӣ таи ҳазорсолаҳо шакл гирифта, аз як насл ба насли дигар гузаштааст. Дар мурури замон меъёрҳои фарҳангӣ дар шакли таҷдид шуда (бозеозӣ шуда) ба идеология, таълимоти этникӣ ва консепсияҳои мазҳабӣ табдил гардиданд.

Ҳаминтавр, меъёрҳои ахлоқӣ низ аз таҷрибаи муоширати дастаҷамъии одамон ба вучуд меояд. Меъёрҳои ахлоқӣ ҳамагӯза дар асоси одатҳо, назари умум, натиҷагирӣҳои шахсони наздик тарбия мешаванд. Кӯдак дар асоси аксуламали калонсолон, оила ҳақду ҳудуди рафторҳои «хуб»-у «бад»-ро муайян мекунад. Нақши муҳимро дар ташаккули меъёрҳои фарҳангӣ

барои ҳар як ҷомеа таҳсин ё нақӯҳиши атрофиён, кудрату кирдори шахсӣ ё дастачамъӣ, намунаи рафтору кирдор (ба таври амалӣ ё дар тавсифи хаттӣ ё шифоҳӣ) иҷро менамояд. Меъёрҳои фарҳангӣ дар раванди муносибатҳои шахсӣ ва дастачамъии одамон, ҳамчунин дар натиҷаи ғайолияти бунёдҳо ва ташкилотҳои мухталифи иҷтимоӣ дасгирӣ мегардад. Дар интиқоли таҷрибаи маънавии як насл ба насли дигар саҳми асосиро низоми таълиму тарбия ба дӯш дорад. Шахс, ҳангоме ки ба ҳаёт қадам мегузорад, на танҳо дониш меандӯзад, балки усул ва меъёрҳои рафтору кирдор, муоширату муносибатро аз муҳити воқеии хеш низ фаро мегирад.

Бояд ёдовар шуд, ки ҳуди меъёрҳои фарҳанг тағйирёбандаанд, зеро фарҳанг худ хислати таъсирпазирӣ дорад. Ҳар тағйироте дар ҷомеа ба амал ояд, фарҳанг онро инъикос мекунад. Барои мисол, дар қарни XX дар кишварҳои Аврупо, Амрико ва дар нимаи дуюми он дар аксари кишварҳои Осиёву Африқо таҳаввулоти бунёдӣ дар муносибати инсон ба оила сурат гирифт. Ин амал дорои аҳамияти калон аст, зеро маҳз дар оила шахсияти инсон ташаккул меёбад ва меъёрҳои асосии фарҳангро фаро мегирад. Дар оилаи патриархалӣ фарзандон асосан барои таъмини хонавода ва дар пирӣ таъмингари волидон маҳсуб мешаванд. Аз ин рӯ, тамоми даромаду харҷи хонаводаро сарвари оила, падар идора мекунад ва фарзандон ҳама даромади молии хешро ба падар ё падаркалон медиханд, қи раиси хонавода аст. Аз ин рӯ, дар оилае, ки писар зиёд аст, он оила аз нигоҳи молӣ бештар даромад дорад. Аммо

хонаводаи имрӯза ба фарзанд муносибати тамоман дигар дорад. Акнун' тамоми буҷаи оила пеш аз ҳама барои табиаву таҳсили фарзандон ё фарзанд равона қарда шудааст. Ин тамоили маънавӣ дар оила боиси тағйирот дар мазмун ва самти хароҷоти умумимиллии масрафкунанда гардидааст. Волидон, ки даромади асосии оиларо таъмин мекунанду имкони молии кофиро барои рафъи харгуна эҳтиёҷоти шахсии хеш доранд, аз ин ҳама сарфи назар намуда, ин маблағро, пеш аз ҳама, барои хонавода сарф мекунанд. Зеро хонавода (оила) маркази **эмотсионалӣ-фарҳангии** инкишофи шахсият аст. Ин таҳаввулоти меъёрҳои фарҳангӣ дар муносибати дохили хонаводагӣ имкони онро фароҳам овард, ки фарзандони хонавода «бачагии хешро тамдид» намуда, бо фарҳанги ҷаҳонӣ ошноии бештар пайдо карда, арзишҳои маънавии тозае ба даст биёранд.

Тасвири фарҳангии ҷаҳон аз нигоҳи усули пайдоиши хеш ва мазмунан шомили **афкори арзишист**. Арзишҳо дар натиҷаи андешарони шахс дар бораи зарурат ё бо аҳмият будан ин ё он чиз (моддӣ ё маънавӣ) барояш ба миён меоянд.

Ҳар як аз соҳаи фаолияти фарҳангии инсон меъёрҳои арзишии ба худ хосро дорост. Ҳаёти моддӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, тартиботи иҷтимоӣ, ахлоқ, ҳунар, илм ва мазҳаб дорои арзишҳои хос мебошанд.

Ҳар як соҳаи фарҳанг арзишҳои хоси худ ва маҳаки санҷишии худро дорад. Дар замони бостон аз тамоми меъёрҳои асосии арзиш маҳакаи зебоишиносӣ муқаддам шуморида мешуд. Аммо дар асрҳои миёна ҷои онро мазҳабу ахлоқ гирифт ва дар замони нав ҷои онро меъёрҳои илмӣ ва арзишӣ(қиматнокӣ) гирифтанд. Аз ин

рӯ, раванди рушди фарҳанг ҳамеша бо таҷдиди арзишҳо тавъам аст.

Тамоми гуногунрангии арзишхоро ба таври шартӣ метавон бо ҷудо кардани онҳо ба он соҳаи ҳаёт, ки дар он ин арзишҳои фарҳангӣ мавриди истифода қарор мегиранд, танзиму тасниф намуд:

- **Арзишҳои виталӣ:** ҳаёт, саломати, амният, сифати ҳаёт. Сатҳи масраф, амнияти муҳити зист (экологӣ).
- **Арзишҳои иқтисодӣ:** мавҷудияти шароити мусовӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулот ва шароити мусоид барои рушди истеҳсоли маҳсулот ва хидмат, ҳадаф ва мақсади фаъолияти иқтисодӣ.
- **Арзишҳои иҷтимоӣ:** мавқеи иҷтимоӣ, меҳнат, дӯстӣ, оила, рифох

(бизоат), баробарии ҷинсҳо, истиқлоли шахсӣ, қобилияти

пешравӣ, таҳамулпазирӣ.

- **Арзишҳои сиёсӣ:** ватанпарастӣ, фаъолияти шаҳрвандӣ, озодии шаҳрвандӣ, сулҳу амнияти шаҳрвандӣ.
- **Арзишҳои ахлоқӣ:** некӣ, хайру неъмат, муҳаббат, дӯстӣ, қарз, номус, бегаразӣ, покдоманӣ садоқатмандӣ, муҳаббат ба фарзандон, адолат, шарофатмандӣ, кӯмаки мутақобила, эҳтиром ба калонсолон.
- **Арзишҳои динӣ-мазҳабӣ:** Худо, эътиқод (имон), омурзиш, хайру эҳсон (неъмат). Китобҳои муқаддас ва ҳадисҳо.
- **Арзишҳои эстетикӣ (зебоипарастӣ):** зебӣ, ҳамоҳангӣ (таносуб), сабуку услуб ва амсоли он.

3. Аломатҳо ва рамз (символ) -ҳои фарҳанг

Тавре ки қаблан зикр шуд, аз нигоҳи равиши семиотикӣ фарҳанг ҳамчун системаи робита ва табодули ахбор шинохта шуда, падидаҳои он ба шакли системаи аломатҳо арзёбӣ мегардад.

Аломат - субъекти (чизи) эҳсосан даркшавандаест (мисли овоз, тасвир ва монанди онҳо), ки ҷои ашё (предметҳо)-ро гирифта муносибату хосияти онҳоро ифода мекунад.

Дарку интиқоли фарҳангро метавон ба воситаи навъҳои гуногуни аломатҳо ва ё забонҳои фарҳангӣ амалӣ гардонид. Аз қабилӣ, ба воситаи забони маъмулӣ, фолклор, суннатҳо, абзори маишӣву шикор ва ё бо дигар навъҳои фаъолиятҳо: маросимҳо, маносикҳо, иҷрои оинҳо, этикет, ҳамчунин тавассути анвои биноҳо ва ё образҳои бадеии навъҳои мухталифи ҳунар, матнҳои касбӣ ва амсоли он ифода карда мешавад.

Аз ин рӯ, забони фарҳанг, қабл аз ҳама, маҷмӯи тамоми воситаҳои аломатии муносибати (муоширатӣ) забонӣ ва ғайризабоние, ки ба кӯмаки онҳо ахбори фарҳангӣ ифода мегардад.

Тамоми маҷмӯи ин воситаҳои аломатро метавон ба навъҳои зерин ҷудо намуд:

❖ **Аломатҳо-нишонаҳо** асосан поёни забони маъмулӣ мансуб мешаванд.

Воҳиди забон - вожа (калима) ба шумор рафта, баёнгарӣ ашё (предмет), амалу ҳислат ва махсусияти дигар ҳислатҳои ҷаҳоние, ки инсонро ихота кардааст, шомил аст. Ба аломатҳо-нишонаҳо ҳамчунин аломатҳо-ишораҳо, аломатҳо-нусхаҳо (нусхаичопӣ), аломатҳои-рафторӣ (имитация) дохил мешаванд.

◆ **Аломатҳо** - шаклҳо (меделҳо), ҳамчунин ҷойнишини ҳақиқии объектҳо ва воқеиятҳои мавҷуда

буда метавонанд. Барои мисол, дар худуди кодҳои фарҳанги асотири модели предмети реалӣ негӯи сеҳромез (магические) ба худ гирифта намунаи фарҳангӣ мегардад, ки онро метавон нусхаи сонӣ (вторичной предметностью) номид. Дар ин модел маълумот дар бораи мафҳум ва тарзҳои таъсири ин ашё (предмет) низ нухуфтааст.

❖ **Символҳо (рамзҳо)** – аломатҳоянд ки на танҳо ишора ба объекти тасвир мекунад, балки маъною мафҳуми онро низ инъикос менамоянд.

Дар мавриди тафовути маънои «аломат» («sema») ва «символ» («symbolon») дар фалсафаи Юнони қадим, аз Афлотун саркарда ҳад гузашта шудааст. Тафовутро дар маъно ва қор бурди онҳо меиданд. Аломат дар ҳаёти рӯзмарра ва назми тақдиди истифода мешуд. Аммо бо кӯмаки **символҳои асотири** (мифологи) ба инсон руҳи илҳомӣ (худой, малакутӣ) дода мешуд. Агарчӣ символҳои малакутӣ (худой) зотан мафҳуми шаффофанд, аммо ба инсон тарафҳои мармузу муаммои он нигаронида шудааст, то ки ӯ бо ақлу идроки ҳеш онҳоро дарқ карда тавонад. Натурализм ба хотири тақдидҳои бемаънои ҳеш мавриди нақӯиш қарор мегирифт ва қуллай ҳунар шеърӣ рамзомезе (шеърӣ самбулик), ки дорои символҳои амиқу ғуноғунпахлӯ бошанд, шинохта мешуд. Чунин символизм дар Рум (Византия) ва масеҳияти Ғарб қабул шуд буд. Умуман, ҳама Китобҳои муқаддас маънии аслии ва маҷозӣ дошта, ҳама бо рамзҳо ифода шудааст. Зеро дар илми илҳомӣ воқеоти тахрифшуда (профанная история)-ро, ки дар он ҳодисот маънии пӯшида доранд ва воқеоти муқаддасро (сакральная история), ки дар он ҳодисот ҳамчун символ барои дигарон махсуб мешаванд, аз ҳам фарқ мекунанд.

Бояд ёдовар шуд, ки рамзу роз ё символ дар Шарк, ба хусус Осиёи Марказиву Шарқи Наздик ҳам дар ҳунару меъмориву наққошӣ, шеърӯ мусиқӣ ва ҳам дар навиштаҳои муқаддасоти динӣ фаровон истифода мешавад.

Ва дар асл символ ҳамчун дарки образноки ҷаҳон ва ҳамчун образи бадеии маҷозӣ дар ҳунару ба таври васеъ истифода мешавад. **Мафҳуми** образи рамзиро наметавон ба таври мустақим тафсир ё таъбир намуд, зеро онро бояд ба таври эмотсионалӣ дарку эҳсос намуда, ба ақли пӯёи ҳеш таҳхис кард.

Тавачҷӯҳи фарҳангшиносон ба символҳо ҳамчун ноқилони мафҳумҳои умумибашарӣ аз солҳои 30-уми қарни XX оғоз гардид. Яке аз фарҳангшиносони маъруфи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Ю.М.Лотман символро на танҳо чун аломати забони маснӯъӣ (масалан, символҳои химиявӣ ё риёзӣ), балки баёнгари маъниҳои амиқи сакралӣ (ҷодуӣ, соҳирӣ) ҳисобидааст. Аз ин қабил символҳо зарфиятҳои (мафҳумҳои) бузурги фарҳангӣ (мисли салиб, доира, мандило, пентограмма ва амсоли он) дошта, решаашон то давраҳои қомеаи ибтидоӣ мерасад, ки асос ва пояи ҳар як фарҳангро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тавр **символ** пеш ҳама аломати иҷтимоӣ-фарҳангӣ маҳсуб мешавад, ки мазмуни он бо қариҳаву фаросат дарк мегардад ва ҳамаи онҳоро намешавад бо як равишу сиёқ шарҳу тафсир кард.

Шуури асотири ба ҷунин символҳои появӣ (асосӣ, базавӣ), ки тасаввури инсонии ибтидоиро дар бораи пайдоишу ташкили Қайҳон мунъакис месозанд, устувор гардонидааст. Барои мисол, Мировое Древо (Дарахти ҷаҳон) рамзи ваҳдати тамоми коинот, ки баёнгари

мехвари ҷаҳон аст ва ҳамзамон таҷассумгари гоия ҳосилхезист. Ва ё дар ҷаҳонфамии асотирии мардуми эрониноҷод ҷом (аз ҷумла Ҷоми Ҷамшед) симболи ҷаҳону коинот аст, ки таҷассумгари се асл аст. Осмон, замин ва султай зеризаминии нерӯҳои бад (сиёҳ) ва амсоли он. Ин символҳо ба тадриҷ содда гардида ба шаклҳои геометрӣ ва ададҳо табдил ёфтаанд. Аз ҷумла, Мировое Древо (дарахти ҷаҳон) ба тарзи салиб муҷассам шуда, доира таҷассумгари Коинот (Кайҳон) ва доира дар дохили чоркунҷа, ки дар Эрони бостон «мандило»- шакли ҷодуӣ махсуб мешавад, коинот ё ҷаҳонро таҷассум мекунад. Зеро аз нигоҳи ҷаҳоншиносии эронитаборон (ориёнҳо) замин монанди гулӯлааст, ки аз ду ҷоми (косаи) ба ҳам пайваست иборат аст. Аз ин рӯ, доира - хати пайвасти косаҳои заминро осмон буда, чоркунҷа-чор тарафи олам ба шумор меравад. Секунҷа дар асотири хиндӣ сернасли зеро зовияи(кунҷӣ) боли -ибтидои мардона ва кунҷи поин-ибтидои занона махсуб мешавад. Агар ин ду секунҷаро боли ҳам ба таври шашкунҷа гузорем, дар хиндуҳо рамзи иттиҳоди созандагӣ (созидающие начало) ва тавлидкунӣ ё эҷодгарӣ ба шумор рафта, аломати муҳаббати худоён ба ҳамаи мавҷудоти заминӣ ва дар навбати худ муҳаббати мавҷудоти заминӣ ба худоён маънидод мегардад. Ҳамчунин дар асотири хиндуён тасвири море, ки думи хешро дар ҳоли газидан аст, рамзи гардиши доимии ҷаҳон ё абдиёт мебошад. Вижагии символ ҳамчун аломат дар қобилияти ангезиши аксуламали умумӣ на ба худ мавзӯи символшаванда, балки ба он тарафи маънавӣ, ки он ба мавзӯ ё объект иртибот дорад, нухуфтааст. Дар рушди фарҳанг нақши забон хело муҳим аст. Фарҳанги милли бидуни забон вучуд надорад. Махз забон меъёри таъин ва

таснифбандии фарҳанг ва типологии он маҳсуб мешавад. М.Хайдеггер қайд карда, ки «забон-хонаи ҳастист». Алберт Комю нависандаи маъруфи асри XX Фаронса гуфтааст «Ватани ман, ин забони франсавист». Аз инрӯ, забон василаи иҷтимоии ҳифзу интиқоли маълумот ва воситаи асосии муошират маҳсуб мешавад. Забон дар сухан истифода гардида, дар он вучуд дорад. Имрӯз дар ҷаҳон беш аз 5 ҳазор забон мавҷуд аст. Дар баробари ин дар асри ҳозир забонҳои барномавӣ, аз қабили мошинӣ, алгоритмӣ ва амсоли он амал мекунанд. Ҳар як системаи (низомӣ) аломатиро метавон забон номид, аз қабили забони синамо, забони риёзиёт, забони имовуишорат ва ғ-ра.

4. Мафҳумҳо, кодҳо (рамзҳо) ва унверсалҳои фарҳангӣ

Вазифаи забонҳои фарҳанг, қабл аз ҳама, баёни мафҳумҳои фарҳангӣ яъне он мазмуне, ки намешавад мустақиману як маъно баён намуд, мебошад. Мафҳум дар сурати таъмини иртиботи занҷирии маънои ҳамаи аломатҳои он забон дарк карда мешавад.

Мафҳумҳо дорони чандин сатҳанд:

- ❖ Дараҷаи баланди мафҳум «фикри солим» номида мешавад. Ин мафҳум дар сатҳи шуури пешрафта ва аз тарафи умум қабул шуда, ба вучуд меояд. Ин мафҳум бо аҳамияти он мутобиқат дошта, бо сухан баён мешавад.
- ❖ Аз ҳама сатҳи амиқи мафҳум мазмуни нухуфтааст, ки инсонро бо арзишҳои ҷаҳонӣ, аломатҳо ва намунаҳои рафтору кирдори он фарҳанг мепайвандад. Миёни

ин ду сатҳ он мафҳумҳои уфуқӣ мавҷуданд,
ки ба рамзбандӣ (код занӣ) ниёз доранд.

Дар сурате ки ҳамаи падидаҳои фарҳангиро ҳамчун воқиятҳои иртиботӣ, ҳамчун маълумот арзёбӣ намоем, пас дарки онҳо танҳо бо ҳамбастагии он бо ягон восита имконпазир аст, зеро робитаи системаи аломатҳо бо воқияти онҳо инъикоскунанда бевосита намебошад. Зарурат ба чунин як восита ҳангоме, ки падидаҳо байни худ муқоиса мегарданд ва бо як низоми воҳид оварда мешавад, ба миён меояд.

Аз ин рӯ, эҳтиёҷ ба низоми махсуси аломатҳои маъниҷудокун, яъне кодҳо (рамзи)-ҳои фарҳангӣ пайдо мешавад. Худи мафҳуми «код» ба маънои рамз бори нахуст дар техникаи алоқа (рамзи телеграфӣ, коди Морзе) ва сипас дар техникаи ҳисоббарор, риёзиёт, кибернетика ва генетика (кодҳои генетикӣ (ирсӣ) ба вучуд омадааст. Ва бидуди кодбандӣ (рамзбандӣ) имкони эҷоди забони маснӯӣ, тарҷумони мошинӣ, шифрбандӣ ва кушодани шифри матнҳо вучуд надорад.

Дар фарҳангшиносӣ дар мадди аввал мӯҳтаво ва дарки матнҳои фарҳангӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, мафҳуми «коди фарҳангӣ» муҳим ва мушаххас буданро тақозо мекунад. Зарурат ба коди фарҳангӣ замоне ба миён меояд, ки агар гузариш аз ҷаҳони ишорот(сигналҳо) ба ҷаҳони мафҳумҳо сурат гирад.

Олами ишорот (сигналҳо) воҳидҳои ҷудогонаест, ки барои интиқоли маълумот дар назар гирифта шудааст, аммо олами мафҳумҳо бошад, дар қолаби он шаклҳо нухуфта ва инсон ба ҷаҳони идеяҳо, образҳо ва арзишҳои фарҳангӣ ба воситаи онҳо роҳ пайдо мекунад. Ба таъбири дигар, дар забони фарҳанг - «код» он чизест, ки имкони тағироти маъниро дар мафҳумҳо

ба вучуд меорад. Аз ин рӯ, код иборат аст, аз модели тартиби ташаккули як қатор маълумоти мушаххас. Тамоми кодҳо метавонанд байни худ дар асоси коди умумӣ мавриди муқоиса қарор гиранд. Ахбор ё матни фарҳангӣ вобаста аз истифодаи кодҳо ба таври мухталиф бозхонӣ мешаванд. Код имкон медиҳад ба сатҳи маъноии фарҳанг даст ёфт, аз ин рӯ, бидуни код, матни фарҳангӣ пӯшида, дарк накарда ва ғайри қобили қабул боқӣ мемонад. Дар ин ҳолат яъне бидуни код, инсон, танҳо системаи аломатхоро метавонад мушоҳида кунад, на системаи донишу мафҳумхоро. Ба таъйиди муҳаққиқони фарҳангшинос коди асосии фарҳанг бояд дорои хислати вижагии зайл бошад:

- 1) кифоя кардан дар истеҳсолот, интиқол ва ҳифзи фарҳанги инсонӣ;
- 2) қобли тағйир будан;
- 3) ҳамаҷанбай будан (универсалность).

Барои инсонӣ ҷомеаи ибтидоӣ миёни ном ва ашъе, ки он ном ба ӯ гузошта шудааст, робитаи мустақим вучуд доштааст. Барои ӯ муносибат бо ашъ мусовӣ бо сухан ё номи он ашъ махсуб мешуд, чун ки ном қисми асосии он ашъ ба шумор мерафт. Аз ин рӯ, барои инсонӣ ҷомеаи ибтидоӣ номҳои шахсро бояд пӯшида нигоҳ дошт, чун ки душман таввасути ном метавонад таъсири ҷодуӣ кунад.

Аз ин рӯ, ду номӣ, яъне аз чашми дигарон пӯшида нигоҳ доштани номҳои аҳли оила марсум буд. Он номҳои асосиро танҳо сарони хонавода ва наздикон медонистанд.

Ин анъана дар Мисри қадим низ ривоч дошта ва ин расм низ то солҳои наздик дар миёни хонаводаҳои тоҷикону ўзбекҳо низ идома дошта аст.

Чун «тахрими иттилоотӣ (информационная блокада)» дар атрофи номҳои шахсӣ, яъне табу ба исмҳо, аз он ҷо маншаъ мегирад, ки номҳо дар воқеъ инъоскунандаи аҳмиату мақоми иҷтимоӣ-фарҳангии ҳамон ашхос буданд. Зеро ном дар он даврон бевосита информатсия (маълумот) буд, на этикетка (барчасп). Гуфтани ном маънои онро дошт, ки бо гуфтани он нерӯи идоракунандаи шахс ё ашъро гӯяндаи ном дар даст мегирад.

Универсалҳои фарҳангӣ - мафҳумест баёнгари он хусусиёти падидаҳои фарҳангӣ, ки дар ҳамаи фарҳангҳо, сарфи назар аз қадимӣ, нав ё хурду бузург буданашон мавҷуданд. Онҳо он хислатҳои таҷрибаи фарҳангиро нишон медиҳанд, ки барои ҳамагуна фарҳанг дорои аҳмиятанд (оташ, об, ханда, гиря, кор, боло-поён, мардона-занона ва амсоли онҳо).

Дарси панҷум **Сохтори фарҳанг**

1. Шаклҳои фарҳанг.
2. Типҳои фарҳанг.
3. Навҳои фарҳанг.

Барои дарки бештари моҳияти фарҳанг таҷзияву баррасии сохтори он кӯмаки бештаре хоҳад кард. Аз ин рӯ, омӯзиши шаклҳои фарҳанг навиҳову типҳои он яке аз вазифаҳои асосии илми фарҳангшиносӣ аст.

1. Шаклҳои фарҳанг

Аз нигоҳи шакл фарҳанг ба ду қисм тақсим мешавад: моддӣ ва маънӣ. Дар навбати худ ҳар яке аз ин фарҳангҳо аз ҷузьҳои зиёде таркиб ёфтанд.

Фарҳанги моддӣ- маҷмӯи арзишҳои моддӣ махсуб шуда, дар худ ҷузьҳои зеро шомил аст:

1. Олот ва васоили меҳнат.
2. Техника ва таҷҳизот.
3. Истеҳсолот (кишоварзӣ ва саноатӣ).
4. Роҳҳо ва воситаҳои иртибот, транспорт.
5. Абзори маишӣ.

Ин ҳама дар илми фарҳангшиносӣ бо номи муҳити маҷмӯии зисти инсоният (искусственная среда обитания человечества) хонда шуда, раванд ва натиҷаи фаъолияти моддӣ инсон махсуб мешавад.

Дар ин миён нақши муҳимро олоти меҳнат мебозад, зеро маншаи фарҳанги моддӣ махсуб мешавад. Вижагии муҳими фарҳанги моддӣ дар ҳамранг набудани он на бо ҳаёти моддӣ ҷомеа ва на ба истеҳсолоти моддӣ ва на ба фаъолияти аз нигоҳи моддӣ тағйирдиҳанда мебошад.

Фарҳанги моддӣ ин фаъолиятро аз нигоҳи таъсири он ба рушд ва истеъдод, қобилият ва эҷодиёти инсон барои тараққии худӣ ӯ арзёбӣ мекунад.

Фарҳанги маънавӣ-маҷмӯи арзишҳои маънавӣ махсуб мешавад, ки онҳо иборатанд аз:

1. маърифатӣ ва ақлонӣ (интеллектуалӣ);
2. фалсафӣ;
3. ахлоқӣ;

- 4.бадеӣ;
- 5.хукукӣ;
- 6.педагогӣ;
- 7.мазҳабӣ ва амсоли он.

Фарҳанги моддӣ, тавре ки ёдовар шудем, дар маҷмӯъ барои бароварда сохтани ниёзҳои аввалияи инсон равона шуда, воситаи ноил шудан ба ҳадафест, ки онро фарҳанги маънавӣ муайян мекунад. Аз ин рӯ, дар он моҳияти рамзӣ ва арзиши ҳаёти инсонӣ шомил аст. Падидаҳо ва ашёи фарҳанги маънавӣ дар худ ҳамон моҳиятҳои ормониро доранд, ки мӯчиби эҷоди майдони беинтиҳои таҷдидшавандаи мафҳумҳо (маъниҳо) мегарданд.

Ба таъбири дигар, фарҳанги маънавӣ ҳамчун ҷанбаи идеалии фаъолияти моддии инсон махсуб мешавад.

Аз ин рӯ, агар пиндошт, ки фаъолият (деятельность) дорои сохтори мураккаб буда, шомили навъҳои фаъолияте, чун дигаргункунӣ ё тағйирдиҳанда (преобразовательная) ва иртиботӣ (коммуникативӣ) мебошад. Пас ҷаҳор соҳаи фаъолияти фарҳанги маънавиро метавон ном бурд. Соҳаи аввал фаъолияти созандагии таҳаюли инсониро эҷод мекунад, ки онро навъи лоиҳавӣ ё таррохӣи фаъолият (проективный вид) меноманд, ки арзиши бузурги фарҳангӣ дорад.

Дар таърихи фарҳанг ин навъи фаъолият ба тадриҷ ба соҳаи махсуси фаъолияти маънавӣ мубаддал гардида, ба таҳаввулоту тараққиёти азими башарӣ дар соҳаҳои илму техника, меъмориву ихтироот, низомҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва амсоли он оварда расонд. Ба таври хулоса, дар ин соҳаи фарҳанги маънавӣ вектори (маҳаки) фаъолият

ва самттири ба оянда нигаронида шуда, ормонҳои он тарҳрезӣ мегардад.

Соҳаи дигари фарҳанги маънавӣ ки аз нигоҳи сохтори дохилӣ ба соҳаи аввалӣ ҳамхонӣ дорад, соҳаи **фаъолияти маърифатии** инсон аст ки дар шакли маҷмӯи донишҳо доир ба табиат, ҷомеа, инсон ва ҷаҳони ботинии ӯ таборуз мекунад. Аз ин рӯ, дониш яке аз унсуре асосӣ дар ин соҳаи фарҳанги маънавӣ махсуб мешавад, ки метавонад ҳамсанги фаъолияти илмӣ бошад. Мудовимати навҷӯиҳои аклонӣ бо раванди мутаасили интиҳоби табиӣ ва тафтиши донишҳои ба даст омада тавозун пайдо мекунад. Ҳаминтавр, дар ҳар як ҷомеа новобаста аз афроди ҷудогона низоми мустақили системаи ҷамъоварӣ ҳифз ва интиқоли донишу маълумот ба вучуд меояд.

Хулоса, дар раванди ташаккули фаъолияти маънавӣ интиқол ва фарогирии донишҳои наву тозае барои инсон ба хоҳири баҳравар шудан аз дастовардҳои илмӣ ҷомеа ба вучуд меояд.

Соҳаи сеюми фарҳанги маънавӣ ба фаъолияти самттирии арзишҳо вобаста буда, гуногунҷанба мебошад. Дар маҷмӯ маҳаки аслии баҳодихии ин соҳа дониш махсуб мешавад, зеро он ҳалқаи пайвасти унсуре сохтори зикршудаи фарҳанги маънавист. Аз ин рӯ, дониш ба ҳайси филтри баҳодиханда баромад намуда, аз фаъолияти баҳодихӣ (арзишбӣ) ҷудонашаванда аст. Ҳислати диалектикий инъикос иборат аз тарзи маърифати ҷаҳон ҳамчун баёнгари аҳамияти он дар аҳдофи таҷоруби иҷтимоӣ мебошад. Дарки ҳислати маърифати ҷаҳон на танҳо ба дониш эҳтиёҷ дорад, балки ба дарки арзишҳои ҳуди инсон ҳамчун субъекти фаъолият, арзиши донишҳо, эҷод ва ҳамчунин ба

арзишҳои ҷаҳони фарҳангӣ ки инсон дар он зиндагӣ мекунад ниёзманд аст. Ҷаҳони инсон, ин тамоми ҷаҳони арзишҳои, ки он барои ӯ бо мафҳумҳои маънаво анбӯштаанд.

Ин соҳа дар навбати худ метавонад ба се бахш ҷудо шавад. Нахуст, ки аҳамияти бештари иҷтимоӣ дорад, **фарҳанги ахлоқӣ**. Фарҳанги ахлоқӣ сатҳи инсонӣ, башардӯстии ҷомеа ва фард ба нисбати субъектҳои иҷтимоӣ ба шумор рафта, самтҳои муносибот ба инсон ба ҳайси ҳадаф ва ҳудудҳои мебошад. Фарҳанги ахлоқии шахс ҳамчун фарҳанги рафтору кирдори ӯ, аз ҷумла муносибати ӯ дар бораи некиву бадӣ, адолат, ҳайсиати инсонӣ, масъулиятшиносӣ, ангезаҳо ва амсоли он мушаххас мегардад.

Дуввумин бахш арзишӣ-эмотсионалии ин соҳаи фарҳанги маънавӣ дар **фарҳанги бадеӣ** ироа шудааст. Агарчӣ сохтмони дохилии ин бахш ҳоло ба таври пурра таҳқиқ нашудааст, зеро аксар вақт фарҳанги бадеӣ ё ҳунаро коммуникативӣ (муоширатӣ)-и зайл маҳдуд мекунад: «Хунароманд-хунар-мардум». Ин як бахш ҳудудоракуниест, ки унсурҳои он иборат аз эҷодиёти бадеӣ, арзишҳои бадеӣ (хунаро), фаъолияти инсон бо тамоми анвоҷи ироа шудааст, ки он на танҳо бо ҳудуд хунар (искусство) тавҷам мегардад, балки бо тамоми ниҳодҳои, ки хунаро фаро мегиранд, шомили фарҳанги бадеӣ мегардад.

Ҷои таваҷҷуҳ аст, ки дар хунар мисли дигар бахшҳои фарҳанги маънавӣ тамоми вазифаҳои он шомиланд. Масалан, фаъолияти тағйирдиҳандагӣ дар фарҳанги бадеӣ дар шакли эҷодиёти бадеӣ мавҷуд аст. Фаъолияти коммуникативӣ бошад дар шакли талаботи асари хунаро таборӯз мекунад, ки қабулу дарки осори хунаро

муколима ё муоширати мардум бо муаллиф ё асари ӯ маҳсуб мешавад. Фаъолияти арзишгузорӣ ё арзишӣ дар таркиби фарҳанги бадеӣ ба шакли арзишгузорӣ ё баҳодихӣ ба асари хунарӣ ироа мегардад. Фаъолияти маърифатӣ дар шакли таваҷҷӯҳи вижа ба хунар, ки дар ҷорҷӯби илми санъатшиносӣ омӯхта мешавад ҷилвагар мешавад. Аммо халқии марказии фарҳанги бадеӣ хунар ба ҳайси маҷмӯи фаъолиятҳо дар маҳдудии эҷодиёти бадеӣ ва натиҷаи он, образҳои бадеӣ маҳсуб мешавад.

Накши бузургро дар ҳаёти маънавии инсон **дину мазҳаб** ифода мекунад, ки бахши сеюми фарҳанги маънавӣ маҳсуб мешавад. Ва фарҳанги мазҳабӣ бар пояи фаъолияти динии инсонҳо аз роҳи тоату ибодат, парастигу риояти як силсила арзишҳои динӣ-ахлоқӣ барои расидан ба ҳақиқати мутлақии илоҳӣ бунёд ёфтааст. Дар фарҳангӣ мазҳабӣ метавон сатҳи идеологӣ ва психологӣ онро мушаххас намуд. Дар маҷмӯъ фарҳанги мазҳабӣ муносибати вижаи инсонро ба ҷаҳон таҷассум мекунад (дар қатори муносибати амалӣ, маърифатӣ ва бадеӣ).

Бахши ҷаҳоруми фарҳанги маънавӣ **муоширати маънавии** инсонҳо бо тамоми шаклҳои мушаххаси он маҳсуб мешавад. Мавзӯи робита шаклҳои муоширати маънавию муайян мекунад. Муоширати байни инсонҳо, ки дар натиҷаи он мубодилаи афкори маълумот ба амал меояд, арзиши баланди фарҳангиро дорост. Муошират метавонад миёни аҳли оила, дар доираи дӯстону ҳамкорон сурат гирад. Дар раванди муоширати афрод дарки дастаҷамъии объект ё ҳодисаи беруна ва дарси амалу рафтор ва ҳаракати ҳуди шахс ба амал меояд. Аз ин рӯ, натиҷаҳои робитаҳо имкони таҳаввулотии дастурот ё рафтори аъзои гурӯҳҳо бар асари омилҳои беруна ба

вучуд ва заминаро барои ноил шудан ба сатҳи муайяни тафохум, таасуроти мутақобила ва созишу мусолиҳаи байни ширкаткунандагони муошират фароҳам меорад.

Муоширати маънавӣ на танҳо дар сатҳи ду шахс, балки дар сатҳи ҳаёти маънавии ҷомеа, ки онро бунёдҳои фарҳангӣ ва ҳотираҳои мутанаввеъи ҷомеа ташкил медиҳанд, ба миён меояд. Ва натиҷаи фаолияти маънавӣ аз тариқи суҳанронӣҳо, китобҳо ва осори ҳунари дастраси зеҳни (шуури) мардум мегардад. Ва маҳз тавассути ин васоил муошират байни наслҳо, марҳилаҳо ва давраҳои гуногуни фарҳангӣ сурат мегирад.

Дар натиҷа фарҳанги маънавӣ ҳамчун фаъолияти, ки барои рушди маънавии инсон ҷомеа барои бунёди мафкураҳо (идеяҳо), дониш ва арзишҳои маънавӣ, яъне образҳои шуури ҷамъиятро ташкилдиханда, ироа мегардад.

Як нуктаро бояд зикр кард, ки фарҳанги маънавӣ бо раванди маънавӣ ва фаолияти маънавӣ яке нест зеро фарҳанги маънавӣ дар ҷараёни фаъолияти маънавӣ танҳо ҷанбаҳои эҷодӣ, навоарӣ, дастовардҳо ва самаранокии онро муайян мекунанд, на тарафҳои репродуктивии истеҳсолотро.

Аз ин рӯ, фарҳанги маънавӣ инкишофи субъектҳои фаъолияти (тавлидоти) маънавиро на танҳо аз сатҳи фарогирии ғанавоти маънавии он, балки аз нигоҳи рушди нумӯи онҳо ариза меорад.

2. Типҳои фарҳанг

Типҳои фарҳанг вобаста ба поя ва асоси тақсимбандашон аз ҳам фарқ мекунанд. Аз нигоҳи намояндагии ҳеш фарҳанг ба **фарҳанги ҷаҳонӣ** ва **фарҳанги миллӣ** тақсим мешавад.

Фарҳанги ҷаҳонӣ синтези (таркиби) бехтарин дастовардҳои ҳамаи фарҳангҳо ва тамаддунҳои миллие, ки сайёраи моро фаро гирифтаанд, (аз фарҳанги ҷомеаи ибтидоӣ ва антиқа гирифта то фарҳанги қарни XXI) маҳсуб мешавад.

Фарҳанги миллий бошад, маҷмӯи арзишҳои моддӣ ва маънавии миллате, ки хусусиятҳои хоси зиндагӣ ва сунатҳои онро ба худ инъикос кардааст. Шаклҳои бузурги миллатгароии фарҳангӣ иборатанд аз аврупоисентризм, амеркоисентризм, африкоисентризм ва осиёсентризм.

Назари муҳаққиқин дар бораи фарҳангҳои ҷаҳонӣ ва миллий муҳталиф буда, ин нуктаи назарҳо асосан дар ҷараёнҳои партикуляризм (ҷузъигароӣ) ва универсализм ҳело васеъ баён гардидаанд.

Аз нигоҳи партикуляризм фарҳангҳои миллий ба таври мустақил, бидуни робитаи ҳамдигар рушд меёбанд. Ҳатто, ин фарҳангҳо да як бўъди (давраи) таърихӣ фаъолият намуда якдигарро «намешунаванд». Чунин равиши таҳқиқ баёнгари он аст, ки фарҳангҳо гуногун буда, кӯшиши ба як фарҳанги умумичаҳанин воҳид расиданро надоранд.

Мавқеъгирии муҳаққиқони равиши универсализм бархилофи онҳо буда, мӯътақид ба ваҳдати фарҳангҳои ҷаҳонӣ мебошанд, ки байни ҳам ҳамкориҳои муштарак дошта, бо истифода аз захираи фарҳангии халқҳои гуногун варосати фарҳангиро бунёд ва универсуми онро эҷод мекунанд. Дар таҷрибаи фарҳангии имрӯз ин ҷабҳагирӣ дар ҳаракати глобалистҳо ва зиддиглобалистҳо табаруз кардааст.

Мавқеи омӯзиши фарҳанги ҷаҳонӣ ё миллий мо бояд таваҷҷӯҳи асосиро ба воситаҳои интиқоли мероси фарҳангӣ равона намоем, ки муҳимтарини онҳо тамаддун, суннатҳо, одоти русум (урфу одат), ривоятҳои эътиқодот, маросимҳои маиосик, забон ва

амсоли он мебошад. Аз ин рӯ, ба таври иҷмоли як-яки онҳоро дида мебароем.

Тамаддун – сохти олии фарҳангиест, ки ба дараҷаи камолот худ расида, дорои аломатҳои боризи зоҳирӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳар як сохти олии фарҳангӣ аз комилият бархурдор буда, ба ҳеҷ як аз фарҳангҳои ҷудогонаи миллӣ ва низомномаҳои давлатӣ мутаалиқ намебошад.

Дар назарияи фарҳанг масъалаи **таносуби фарҳанг ва тамаддун** яке аз масъалаҳои баҳсангезест, ки андешаҳои гуногуне перомунӣ он баён шудааст. Аз ин рӯ, дар ин ҷо, пеш аз он ки доир ба дигар воситаҳои интиқоли мероси фарҳангӣ таваққуф намоем, як нигоҳи кӯтоҳе ба ин масъала меандозем.

Вожаи «сивилизатсия», ки муодили тоҷикии онро мо «тамаддун» гуфтем, дар Аҳди қадим барои нишон додани моҳияту дараҷаи Руми қадим ҷиҳати фарқ кардани он аз муҳити барбарӣ истифода шудааст.

Тавре ки забоншиноси маъруфи франсавӣ Э. Бенефист мушаххас кардааст, калимаи «сивилизатсия» дар забонҳои аврупоӣ ба мафҳуми истилоҳиаш дар байни солҳои 1757 то 1772 ворид шуда, ба тарзи нави зиндагӣ, ки моҳияташ болорафтани нақши фарҳангии моддӣ-техникӣ дар шаҳришавии ҷомеа аст, саҳт марбут мебошад.

Маҳз аз ҳамон замон мафҳуми то ба имрӯз хело муҳими **сивилизатсия** ҳамчун шакли муайяни ҳолати фарҳанг ва ҷомеаи байниэтноики таърихӣ-фарҳангии одамон, ки дорои забони умумӣ, истиқлолияти сиёсӣ ва шакли рушдфтои созмони иҷтимоӣ мебошанд, истифода бурда мешавад.

Бояд ёдовар шуд, ки вожаи «тамаддун», ки имрӯз мо ба ҷои «сивилизатсия»-и аврупоӣ истифода мебароем, вожаи арабӣ буда, маънии «шаҳрнишинӣ, хӯ гирифтани бо ахлоқу одоби мардуми шаҳр, ҳамкориҳои мардум бо

якдигар дар умури зиндагонӣ ва фароҳам сохтани асбоби таракқӣ ва осоиши худ; маданият»-ро дорад. Аммо имрӯз вожаи «тамаддун» ҳамчун истилоҳ ба маънии зерин истифода мешавад:

1. **Мачмӯи** хусусиёти муштараки мавҷуд байни ҷомеаҳои пешрафтатар; **мачмӯи** фарогириҳои ҷомеаи инсонӣ, мутаззоди барбарият.
2. **Мачмӯи** падидаҳои иҷтимоии (динӣ, ахлоқӣ, илмӣ, ҳунарий, фаннӣ....) як ҷомеа ё як гурӯҳе аз ҷомеаҳо».

Аз ин рӯ, тавре ки мулоҳиза шуд дар қаламрави форсизабонон қорбурди вожаи «тамаддун» низ як навохту як маънӣ нест. Бо вучуди ин, мо «тамаддун»-ро муодили «сивилизатсия» истифода мекунем. Мунтаҳо, то ба имрӯз дар илми фарҳангшиносӣ як назари воҳид доир ба таносуби мафҳуми **фарҳангу тамаддун (сивилизатсия)** ба вучуд наомадааст. Тафсириҳое, ки дар атрофии он сурат гирифтаанд зидду нақиз буда, аз мутарадифии ин ду истилоҳ то муқобилгузориҳои котеъи онҳо ба назар мерасад. Файласуфони аҳди Маорифпарварӣ, қоидадан, ба робитаи ногустастаниҳои ин ду мафҳум пофишорӣ доштанд, зеро танҳо **фарҳанг** олии эҷодгари **тамаддун** аст ва дар навбати худ **тамаддун** баёнгари рушду камолоти **фарҳанг** махсуб мешавад.

Дар ҳудуди асриҳои XVIII-XIX тазоде, ки байни **фарҳангу тамаддун** вучуд дошт боз ҳам равшантар шуд. Дар сурати дар **фарҳанг** боло гирифтани ҷанбаҳои моддӣ – ашъёӣ, миқдорӣ ва оммавӣ он ба тазоди ҳеш мубаддал мегардад.

Этнографи амрикоӣ Р. Редфилд чунин мепиндорад, ки **фарҳанг** ва **тамаддун** ду соҳаи мустақили ҳастии инсон махсуб мешаванд, зеро **фарҳанг** ҷузъи лоянфакки ҳаёти ҳама, ҳатто ҷомеаи хурду рушднаёфтаи одмон

буда, тамаддун маҷмӯи малакаву таҷрубиёти ба даст овардаи инсонхое мебошад, ки дар ҷомеаи мураккаб ва тағйирпазир зиндагӣ мекунад. Файласуфи қарни XX рус Н. Бердяев дар асараш «Ихтиёр ба зиндагӣ ва озодӣ ба фарҳанг» мафҳумҳои фарҳанг ва тамаддунро чунин таснифбандӣ мекунад: «Фарҳанг раванди зиндагӣ, қисмати зиндаи мардумон аст... Фарҳанг ба ҳадафҳои олиии ҳеш бегараз буда, тамаддун ҳамеша ба ҳадафҳои ҳеш манфиатдор аст... Ҳар гоҳ, ки акли бомаърифат (просвещенный разум) барои истифодаи зиндагӣ ва лаззати ҳаёт монеъҳои маънавиро аз сари роҳаш дур мекунад, ... он гоҳ фарҳанг поён ёфта, тамаддун оғоз мегардад...»

Метавон чунин мисолҳоро зиёд овард, ки дар он иртиботи мутақобилаи мафҳумҳои фарҳанг ва тамаддун таҷассум ёфтаанд, то битавон муайян кард, ки чи андоза муносибат ба ин масъала гуногун аст. Тавре ки боз ҳам Н.А. Бердяев тазаккур додаст:

«Фарҳанг ва тамаддун як чиз нестанд, зеро фарҳанг асли наҷибона дорад... Дар фарҳанг ҳаёти маънавӣ на ба таври воқеӣ, балки рамзӣ баён шудааст... Дар он на дастовардҳои охири ҳастӣ, балки танҳо аломатҳои рамзии он дода шудааст... Тамаддун чунин насаби наҷибона надорад... пойдоиши ӯ дунявист. Тамаддун дар натиҷаи муборизаи инсон бо табиат берун аз маъбадҳову ибодатгоҳҳо ба вучуд омадааст... Фарҳанг падидаи инфиродӣ ва тақрорнашаванда аст. Тамаддун бошад, падидаи умумӣ ва ҳамачо тақрорнашаванда. Фарҳанг дорои рӯҳу равон аст, аммо тамаддун танҳо дорои равиш (усул) ва олот мебошад».

Беҳтар аз ҳама, тафовути фарҳангу тамаддунро нависандаи табиатшиносии қарни XX рус Михаил Пришвин хело хуб нишон додаст: «Фарҳанг, ин робитаи байни инсонҳо ва тамаддун – нерӯи ашъе мебошад».

Бо вучуди ин то ба имрӯз, аскаран зери истилоҳи «сивилизатсия (тамаддун)» тарзи зиндагии оқилонаеро, ки ба шакли давлатдорӣ ва тартиботи қонуни созгар аст, мефаҳманд.

Ба таснифбандии навъҳои (типҳои) тамаддун донишмандоне чун О.Шпенглер, П.Сорокин, Н.Я. Данилевский ва амсоли инҳо машғул шудаанд. Аммо дар баррасии навъҳои тамаддун муарриху фарҳангшиноси маъруф А. Тойнби назари хоше дорад. Аз назари эшон дар раванди инкишофи худ тамаддун метавонад ба се дастаи зайл тақсим шаванд: **тамаддуни мурда, тамаддуни рӯ ба инкишоф** (инкишофёбанда) ва **тамаддуни мутаваққифшуда** (остановившейся). Ва барои ҳар яки онҳо мисолҳои таърихӣ меорад. Аз ҷумла,

Мурда – тамаддуни бостон (мисрӣ, шумерӣ, атиқӣ...)

Рӯ ба инкишоф – тамаддуни ғарбӣ, русӣ, ҳиндӣ, чинӣ ва амсоли он.

Мутаваққифшуда – тамаддунҳои мардуми эскимо, спртанӣ, оттомонӣ ва ғ.

Суннатҳо. Дигар аз воситаи интиқоли мероси фарҳангӣ – суннат ё анъана ба шумор меравад. Аз ин рӯ, **суннат, пеш аз ҳама, интиқол ва ҳифзи таҷрубаи ҷаҳмонӣ ва фарҳангии насл ба насли баъдӣ мебошад.** Суннатҳо устувории фарҳангро таъмин меkunанд. Ба суннатҳо расму русум, урфу одат, маросим ва амсоли он шомиланд.

Ҷои тазаккур аст, ки суннатҳо дар мурури замон дар марҳалае аз таърихи ҷомеа метавонанд аз байн равад ва баъдан ду бора эҳё гарданд. Барои мисоли дар Иттиҳоди Шӯравии собиқ ба иллати ҷомеаи атеистӣ будан, таҷлили идҳо ва маросимҳои динӣ-мазҳабӣ, аз ҷумла, Наврӯз дар Осиёи Миёна мамнӯъ эълон шуда буд. Аммо бо мурури замон, аз охири солҳои 60-уми қарни XX Наврӯз ҳамчун рамзи эҳёи табиат ва Соли

нав мавриди таҷлил қарор гирифта, баъд аз истиқлоли Тоҷикистон боз ду бора ба ҷашни суннати миллӣ табдил гардид. Ва ҳоло аз тарафи ЮНЕСКО ба феҳрасти ҷашнҳои суннати мардумони Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ Наздик дохил шудааст.

Суннатҳои метавонанд мусбат бошанд, яъне аз тарафи бештари мардум пуштибонӣ ёфта риоя карда шаванд ва ҳам метавонанд, қобили қабул набошанд, (бо сабабҳои барои мардум таҳмилий бошанд). Илова бар он, ҳар як халқ суннатҳои хешро дорад, ки барои халқи дигар метавонад қобили дарку қабул набошад.

Одоту русум (урфу одат). Урфу одат ё одоту русум иборат аз низоми меъёрҳои рафтору кирдорест, ки ба шакли одату расм даромадааст.

Ҳиродот, падари илми таърихи Юнон як расмро аз замони ҳукмронии Дорюш ҳикоят кардааст. Шоханшоҳи юнониҳоро ҷамъ карда, мепурсад, ки бо кадом қиммат (маблағ) онҳо розианд, то ҷасадҳои волидони худро бихӯранд. Юнониён гуфтанд, ки ба ҳеҷ қиммате бо ин амал розӣ намешаванд. Он вақт Дорюш ба гурӯҳи каллатиҳо (қабилас аз ваҳшиёни ҳиндӣ), ки мурдаи волидони хешро мехӯранд, пешниҳод мекунад, то ба ивази инъоми калон мурдаи волидонашонро дар оташ бисӯзонанд. Онҳо дар ҷавоб нолаву фарёд карда аз шох хоҳиш карданд, ки қуфр нагӯяд ва онҳоро таҳқир мекунад. Аз ин таҷриба шох Дорюш чунин натиҷагирӣ мекунад: Урфу одат шохӣ ҳама чиз аст.

Ривоятҳои ва эътиқодот урфу одатро шарҳу эзоҳ дода, пояҳои ҷаҳонбинии онҳоро таъмин мекунанд ва дар навбати хеш одату русум нишондиҳандаи ахлоқ низ мебошад.

Маросиму маносик (одат) иборат аз низоми ғайриҷашнӣ аст, ки ба воситаи одату расм (расму русум) анҷом ва мустақкам карда мешавад. Маросимҳои метавонанд оилавӣ, касбӣ ва ҳирфаӣ бошанд. Барои

мисол, рӯзи маросими савгандёдкунии сарбозон ва амсоли он.

Забони фарҳанг. Забони фарҳанаг воситаи сабти падидаҳои фарҳангӣ буда, василаи умумие барои баён, ҳифз ва интиқоли мазмунҳо ва арзишҳои фарҳанг ба шумор меравад. Устувории забон ҳамчун ҳомили фарҳанг ба қобилияти дар шаклҳои мухталифи рамзӣ ва аломатӣ ифода ёфтани мазмун мушаххас мегардад. Забони фарҳанг метавонад шифохӣ ва ғайршифохӣ, тасвирӣ ва абстрактӣ (архитектоникӣ ва ороишӣ), монологӣ ва диалогӣ (гуфтугӯӣ) бошад. Забон на танҳо мушаххас, балки зимни иҷрои вазифаи бевоситаи ҳеш тафсиру ошкор мекунад. Ба шарофати ҳамин қобилиятҳо забон рамзи (коди) фарҳангии таърихӣ замони ҳеш махсуб мешавад.

Фарҳангҳои **ҷаҳонӣ** ва **миллӣ** ҳангоми таснифбандии дақиқ фарҳанги иҷтимоӣ ҷомеаро ба вучуд меоранд, ки он чунин зерфарҳангҳоро доро буда метавонад: **этникӣ**, **табақотӣ (синфӣ)**, **шахрӣ**, **рустой**, **қасабаӣ** ва **ҳамчунин фарҳанги ҷавонон**, **оила** ба **шахси ҷудоғона (фардӣ)**.

Дар навбати худ, ин ҳама гуногуншаклии зерфарҳанг (субкультура) аз рӯи аломати паҳншавиашон ба **фарҳангҳои оммаӣ** (массовая), **элитарӣ** ва **оммафаҳм** (популярная) ва **ҳамчунин** ба **зиддифарҳанг** (контркультура) ва **бефарҳангӣ** (окультура) тақсим мешаванд.

Фарҳанги оммаӣ (массовая), фарҳангест, ки дар замони муосир хело васеъ паҳн шуда, барои қонеъ кардани ниёзҳои фарҳангии оммаи мардум нигаронида шудааст.

Пайдоиши ин навъи фарҳангро қоидадан, ба Инқилоби илмӣ-техникӣ (ИИТ) вобаста медонанд, ки қомилан дуруст аст. Дар Россия дар миёнаҳои асри XIX ҷараёне ба номи «Фарҳанг барои халқ» ба вучуд омада буд, ки ҳадафаш паҳн кардани адабиёти динӣ, асарҳои

бадеии сентименталӣ ва саргузаштҳои пурходисаву мочарочӯёна ва амсоли он ба шумор мерафт. Чунин равиш дар адабиёту фарҳанги ибтидои асри XX кишварҳои Шарқӣ Наздик, аз ҷумла Туркияву Эрон ва Осиёи Миёна низ ба мушохида мерасид, ки сад дар сад метавон онҳоро ба фарҳанги омма шомил кард. **Воситаҳои ахбори оммаи имрӯз ин фарҳангро барои миллионҳо нафар дастрас мекунанд.**

Афзалияти ин навъи фарҳанг, пеш аз ҳама, дар демократӣ будан, дастрас будан, интишори зиёд доштан ва қобилияти то андозае дар ғоригсохтани инсон аз массили муҳими иҷтимоӣ мебошад.

Ин фарҳанг бар пояи **архетипҳо**, устувор аст, яъне дарки **нохудоғоҳи таркибҳои асосии ҳаёти рӯзмарра**, аз қабилӣ ишқ, хушунат, меҳнат, саодат ва амсоли он мебошад.

Маҳз ҳамин хусусияти ин фарҳанг ҷанбаи хатирноки он аст. Муҳим ин аст, ки ВАО дар дасти қадом қувва қарор мегирад, зеро аз гардонандагони ВАО мӯҳтавои ҳадафи фарҳанги омма ва таъсири ӯ ба афқору андешаи мардум вобастагии қалон дорад.

Исботи гуфтаҳои боло, татбиқи марҳила ба марҳила ва тадриҷии доктринаи зидди шӯравие, ки аз забони сиёсатмандони амрикоӣ Ален Даллес чунин баёнгардида буд: «**Лаҳза ба лаҳза ғочҳои марғи ин мардуми саркаши рӯи замин бо хомӯш сохтани ҳудоғоҳии ӯ ба роҳ андохта мешавад. Адабиёт, театр ва кино ҳама дастаҷамъона пастарину зишттарин эҳсосоти шаҳвониву ваҳшонии инсонро таъвиру таблиғ мекунанд. Мо ҳама ҷониба он ҳунармандону адибонро дастгирӣ мекунем, ки ба воситаи ҳунару осори хеш дар шуури одамон парастиди шаҳвату зӯрӣ, садизму хиёнат, ҳулоса тамоми бадахлоқиро талқин мекунанд.**

Дар идороти давлатӣ мо бесарусомонӣ ва ҳарҷу марҷро ба вучуд меорем. Поквичдониву шарофатмандӣ

мавриди тамасхур қарор гирифта, ба мероси гузаштаи нолозим табдил меёбад. Бешармию густохӣ, дурӯғу фиреб, бадмастиву нашьамандӣ, тарси ҳайвонӣ аз якдигар, беҳаёӣ, миллатчигиву душманин байни халқҳо чун гулҳои пурбарг дар он ҷомеа мешукуфанд» (Олейник Б.И. Шоҳи зулмат//Роман газета.1993). Бояд ёдовар шуд, ки мутаассифона, илҳомбахш ва гардонандаи «чанги сард» як чизро дар он барномааш аз назар дур кардааст, ки қурбонии аввали ин сиёсат ҳуди мардуми амрикоӣ қарор мегирад. Ва дар амал ҳам исбот шуд, ки ҳоло ҷомеаи Амрико аз самараи ин сиёсат роҳи раҳоиро ҷустуҷӯ доранд.

Дар бораи нақши фарҳанги омма дар ҳаёти иҷтимоии муосир донишмандони зиёди ҷаҳони Ғарб андешаронӣ намудаанд, аз ҷумла О. Шпенгнер дар асараш «Ғуруби Аврупо», А.Швейсер дар «Фарҳанг ва ахлоқ», Х.Ортеги-и Ҳассет дар «Қиёми тудаҳо» ва Эрих Фром дар «Доштан ва будан» ин масъаларо ба таври ҷиддӣ баррасӣ намудаанд. Дар ин таҳқиқот фарҳанги оммавии муосир ҳамчун ҳадди аксари баёни маънавияти вобаста, ки василаи бегонагӣ ва афсурдахотирии шахс ва таҷассуми муносибати худсардона ба арзишҳои ҳаёти инсон мебошад, арзёбӣ гардидааст.

Х.Ортеги - и - Ҳассет дар асараш «Таназзули башардӯстии фарҳанг» сахнаи марғи шахси маъруфиро тасвир мекунад, ки дар он лаҳза завҷаи он мард, табиб, рӯзноманигору рассом хузур доранд. Ҳар кас ин ҳодисаро аз мавқеи шахсии хеш арзёбӣ мекунад ва танҳо рассом, ки аз доираи ин андӯҳ дур аст, дар тасвири воқеабинонаи хеш ҳадди ақали эҳсосро дарк ва тасвир кардааст.

Ҳаминтавр, фарҳаги оммавӣ хислати агрессивӣ дошта, саъй мекунад доираи нуфузи хешро ба воситаи таксиру (зиёдкардану) тақлилии меъёрҳое, ки табиати

нохудогоҳи инсон бар зидди онҳо муқобилият карда наметавонад, васеъ намояд.

Фарҳанги сода (оммафаҳм). Ба ин навъи фарҳанг фарҳанге шомил аст, ки арзишҳо ва гоҷҳои башардӯсти ба тарзи сода ва оммафаҳм барои рафъи эҳтиёҷоти маънавии инсон равона карда шуда, қодир аст моҳияти суннатҳои фарҳангро муҳим гардонид, онҳоро таҷдид намояд.

Дар солҳои 70-80-ӯми қарни XX дар кишварҳои ғарбӣ **фарҳангӣ сатҳи миёна** (мидкултура) тасаллут пайдо кард, ки дар он омезиши намунаҳои фарҳанги олӣ ва оммафаҳм ба амал омад ва ин падида боиси ривочи фарҳанги оммафаҳм гардид.

Ба шарофати таъсиси фарҳанги оммафаҳм бисёре аз шоҳкорҳои адабиёти ҷаҳон ва сужетҳои Китобҳои Муқаддас ба тарзи оммафаҳм аз тариқи синамо барои гӯдаҳои мардум ба намоиш гузошта шуданд. Аз ҷумла, «Ҷанг ва сулҳ»-и Л. Толстой, «Эллиада» ва «Одисей»-и Гомер, сужетҳои Китобҳои Муқаддаси динӣ, аз қабилӣ «Достони Юсуф пайғамбар», «Эсои Масех», дар Тоҷикистон дар солҳои 80-ӯм филмҳои «Достони Сиёвуш», «Рустам ва Сӯҳроб» аз «Шоҳнома»-и Фирдавсии бузург ба навор гирифта шуда, ва амсоли он, барои боло будани сатҳи маънавии тамошобин саҳми беандза намуданд. Ҳамчунин дар соҳаи мусиқӣ низ дар ин давра як навъ синтезии мусиқии классикӣ (синфонӣ) бо мусиқии рок ба вучуд омад. Ба миён омадани рок — операҳо, опереттаҳои муосир низ маҳсули ҳамин падида аст.

Аз он ҷост, ки рисолати муҳими фарҳанги оммафаҳм, пеш аз ҳама, дар миёнаравии (миёнҷигарии) он аст, ки **фарҳанги омма** ва **элитиро** ба ҳам пайванд дод.

Фарҳанги элитарӣ (зубда). Ин фарҳанг иборат аст аз маҷмӯи дастовардҳои эҷодии инсоният, ки барои дарки

ва эҷоди он омодагии махсусе лозим аст. Фарҳанги мазкур барои ҳифз мабдаъ ва пафоси эҷодӣ нигаронда шудааст.

Дар фарҳангшиносии Ғарб консепсияи фарҳанги элитарӣ ба таври ҳадафманду тадриҷӣ дар осори Х.Ортеги-и-Хассет баён ёфтааст. Аз нигоҳи ин муҳаққиқ дар ҳар як ҷомеа киши элита вучуд дорад. Элита (зубда ё нухба) гурӯҳе ё қишре аз ҷомеа, ки дорои қобилият баланди ақлонӣ ва ахлоқи ҳамида буда, дорои дарки олии эстетикӣ мебошанд. Махз ҳамин киши ҷомеа боиси таракқиёти он мегардад. Аз ин рӯ, фарҳанги элитарӣ аз нигоҳи мӯҳтаво ва равишҳои бузурги он гуногуншакланд.

Санъати (ҳунари) элитарӣ дар ду шакли назарявӣ инкишоф меёбад, яъне дар шакли инзिवои эстетикӣ (эстетического изоляционизма) ва панэстетизм.

3.Навъи фарҳанг

Баъзе аз намудҳои фарҳангро ба таври комил намешавад ба фарҳанги моддӣ ва на ба маънавӣ шомил кард, зеро онҳо аз ҳар ду фарҳанг бархурдор буда, як навъ омезиши ин ду ро дар худ таборуз медиҳанд. Онҳо иборатанд аз фарҳанги ҷомеа, фарҳанги ҷисмонӣ-маишӣ ва амсоли он.

а) **Фарҳанги ҷомеа(сотсиалӣ).** Ин фарҳанг истехсол, рушд ва тақомули шароити иҷтимоии ҳаёти инсонро дар бар мегирад. Ин фарҳанг тамоми ғайолияти давлат ва дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳамагуна идороти муассисоте, ки ба таври воқеӣ «ҷисм»-и ҳастии ҷомеаро ташкил медиҳанд, дар худ шомил мекунад. Фарҳанги ҷомеа дар муносибати иҷтимоӣ баён гардида, раванди дар ҷомеа ба вучуд

омада, сохтори иҷтимоии он, ташкили қудрати сиёсӣ, меъёрҳои ҳуқуқии мавҷуда, навъҳои идоракунии ва шеваҳои роҳбарии онро нишон медиҳад. **Фарҳанги сиёсӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ** низ шомили **фарҳанги ҷомеаанд**.

б) Фарҳанги ҷисмонӣ-маишӣ. Ин фарҳанг аз ҷаҳор соҳа иборат аст: Якум: фарҳанги тавлиди насли инсонӣ, ки он ба муносибати маҳрамони инсон дахл дошта, яке аз зинаҳои фарҳанги умумии шахс махсуб мешавад. Ва тарбияи насли наврас ва муҳаё сохтани шароити лозим аз вазифаҳои муҳими ҷомеа аст. Дуввум: Фарҳанги тарбияи ҷисмонӣ ва спорт шомили рушди маҳорати ҷисмонии инсон ва тарбияи бадани ӯ мебошад. Сеюм: Тарзи ҳаёти солим. Ба ин соҳа фарҳанги ғизохурӣ, танзими рӯзи корӣ ва истироҳат, озод будан аз ҳар гуна одатҳои зишт ва амсоли он шомил аст. Ниҳоят соҳаи ҷаҳорум; фаъолият дар соҳаи тандурустӣ. Ин соҳа ба нигоҳдории саломатии инсон, рушди тиб дар ҷомеа ва тарбияи инсон аз ҷаҳоти ҷисмонӣ ва рӯҳӣ солим нигаронида шудааст.

Дарси шашум

Қонунҳои фарҳангӣ ва шароити амалкарди онҳо

1 Қонунҳои фарҳангӣ

2. Шароити амалкарди фарҳанг

1. Қонунҳои фарҳангӣ

Ҳангоми омӯзиши фарҳанг бояд пайдоиши қонунманди хусусиятҳои танҳо ба фарҳанг хосро дар назар дошт. Ва ин хусусиятҳои қонунманд қарори зайланд:

1. Фарҳанг қобилияти нуфузи ҳамаҷониба дошта, тамоми ҷанбаҳои ҳаёти инсонро фаро мегирад ва ҳислати ҷамъоварандагӣ (интегратсионӣ) дошта, шаклҳои мухталифи фарҳангро дар як системаи (низомӣ) ҳаёти маънавӣ муттаҳид месозад. Ин амал ҳислати **унверсалии** фарҳанг махсуб мешавад.

2. Дар маҷмӯи инкишофи фарҳанг ҳислати мутааззоро дорад, ки дар асоси як қатор омилҳои иҷтимоии ҳислатҳои иқтисодиву сиёсӣ дошта, муайян мегардад. Ва ин амал боиси ба миён омадани нобаробарӣ ва номутаносибии соҳаҳои мухталифи фарҳанг, аз қабилӣ илм, ҳунар, мазҳаб ва амсоли он мегардад. Масалан, дар даврони асримиёнагии Аврупо инкишофи асосӣ дар соҳаи дину мазҳаб буд, дар даврони маорифпарварӣ нақши халқунандаро илм бозӣ мекард ва дар ҷомеаи кунунӣ соҳаи муҳиму халқунандаро сиёсат ба дӯш дорад. Ин ҳислат аҳамияти иҷтимоӣ доштани фарҳангро нишон медиҳад.

3. Бо доштани мустақилияти нисбӣ фарҳанг дар худ таъсири шароити таърихӣ даврро низ мунъакис мекунад, аммо на ҳамеша дар рушду такомули ҳеш бо даврони таърихӣ ҳамқадам аст, яъне фарҳанг метавонад аз даврони таърихӣ пеш биравад ё ақиб монад. Барои мисол, дар гуруби асрҳои миёна фарҳанги Эҳё ба вучуд омад, ки бо мӯҳтавои ҳислати ҳеш аз даврони таърихаш хело пешрафтатар буд. Бӯҳрони фарҳангӣ, аломати аз ниёзҳои ҷомеаи таърихи давр ақибмондан аст. Ҷомеаи мо дар айни замон ба он арзишҳои фарҳангӣ неёз дорад, ки миллатро муттаҳид созад, мунтаҳо ин амал вучуд надорад. Ин ҳама ҳислати **динамикии** фарҳанг махсуб мешавад.

4. Ташаккул ва густариши фарҳанг аз сатҳи рушди фарҳанги моддӣ ва маънавии ҷомеа вобаста буда, дар навбти худ ин ду дар робитаи мутақобила ва вобастагии ҳамдигарӣ қарор доранд. Фарҳанги моддӣ

асос ва пояи густариши фарҳанг ба шумор меравад, зеро арзишҳои маънавӣ дар шакли моддӣ ариза мешаванд. Ин арзишҳои маънавӣ метавонад осори таърихӣ, осори меъморӣ, таблои наққошӣ ва амсоли он бошад.

Фарҳанги маънавӣ манбаи муҳаррики ҳама гуна арзишҳоест, аз ҷумла арзишҳое, ки дар шакли моддӣ мавҷуданд. Ин хосияти **онтологии (ҳастии)** фарҳанг ва шартӣ асосии мавҷудият маҳсуб мешавад.

5. Ҳолати маҳсуси фарҳанг аз нигоҳи ғановоту шодобии он аз манобеи халқӣ ва миллии он муайян мегардад. Ҳар қадар он гуногуну пурмуҳтаво бошад, ҳамон қадар фарҳанг дорои хусусиятҳои хос мегардад. Чунин гуногунчанбагиву рангронгиро мо метавонем дар фарҳангҳои Русия ва ИМА мушоҳида намоем ва ё дар фарҳанги Ҳиндустон. Ин хосияти **мултиэтикии фарҳанг** ба шумор меравад.

6. Фарҳанг муҳимтарин шаклест, ки тавассути он варосати рушди таърихӣ ҷомеа баён мегардад. Ба воситаи мероси фарҳангӣ ҷанбаҳои муҳталифи ҷомеа мавриди омӯзиш қарор мегирад ва аз ин ру, фарҳанг барои дигар илмҳои башарӣ (таърих, этнография, бостоншиносӣ ва амсоли он) манбаи омӯзиши ҷомеаи башарӣ мебошад. Ин хосияти **методологӣ**и фарҳанг ҳисоб мешавад.

2. Шароити амалқарди фарҳанг

Шароити амалқарди солими фарҳанг аз омилҳои моддӣ ва маънавии ҷомеа вобаста аст.

Омилҳои моддӣ барои мавҷудияти фарҳанг имкон фароҳам меоранд. Аз ҷумла:

1. Мавҷудияту рушди ниҳодҳои иҷтимоӣ ҳамчун воситаҳои бунёди фарҳанг (муассисот ва созмонҳои иҷтимоӣ) низоми идораи фарҳангро ташкил медиҳанд.

2. Мавҷудияти шабакаҳои густурдаи фарҳангӣ (музейҳо, намоишгоҳҳо, театрҳо...) барои иҷтимоигардонии шахс ва дастрасӣ пайдо кардан ба мероси фарҳангӣ ва рушди эҷодии ӯ мусоидат мекунад. Ин шабакаҳои интишори фарҳанг се вазифаи муҳимро ба ҷо меоранд: а) эҷодгароӣ (креативӣ), б) мемориалӣ (ҳифзи таҷрибаи фарҳангӣ) в) тафреҳӣ-фароғатӣ.

Омилҳои маънавӣ дар мачмӯъ барои инкишофи фарҳанг мусоидат менамоянд ва дараҷаи ниёзи ҷомеаро ба фарҳанг мунъакис месозанд. Дар сурате, ки ҷомеа дар рушди мушаххасе аз арзишҳои фарҳангӣ тамоюл надорад, пас онҳо аз тарафи худӣ ҷомеа дур карда мешавад.

Дар буриши шароити моддиву маънавӣ имкони воқеии мавҷудияти фарҳанг ва фаъолияти мӯътадили ҷомеаи инсонӣ ба вучуд меояд. Барои ин зарур аст, то он чизеро, ки барои мавҷудияти ҷомеаи башарӣ хатарнок аст, бартараф намуд. Ва он хатарҳо иборатанд аз ҷанг, қаҳтӣ, факр, масоили экологӣ, ваъзи маорифу тандурустӣ ва муҳити созгори иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки дар он арзишҳое, чун эҳтиром ба хусусиятҳои миллии шахсияти инсон ва майл ба рушди фарҳангӣ нишондодҳои асосӣ мебошад.

Дарси ҳафтум

Фарҳанг ва табиат

1. Фарҳанг ҳамчун табиати сонӣ
2. Ҷанбаҳои ҳамкорӣ ва таъсири мутақобилаи фарҳанг ва табиат

1. Фарҳанг ҳамчун табиати сонӣ

Бидуни мушаххас сохтани таносуби байни табиату фарҳанг тавсифи падидаи фарҳанг номукамал аст.

Зеро таҳқиқоти фарҳангшиносон нишон медиҳад, ки фарҳанг падидаи ғайрибиологӣ буда, онро ба табиат шомил кардан ғайри имкон аст, аммо дар навбати худ фарҳангро аз ҳеч чиз сохтану баровардан, ба чузъ аз ҳуди табиат мумкин нест. Аз ин рӯ, дар бораи тафовуту ягонагии "табиат (сиришт)" ва "фарҳанг" бахшо зиёд аст. Яке аз нахуст таърифе, ки вижагии фарҳангро ифода мекунад, чунин аст: "Culture contro nature-фарҳанг зидди табиат аст." Ба таъбири дигар, фарҳанг ҳамчун падидаи фавқуттабӣ, бо он фарқ мекунад, ки на ба таври табиӣ худ аз худ пайдо мешавад, балки маҳсули фаъолияти инсон ба шумор меравад. Дар аини замон фарҳанг дар худ ҳам фаъолият ва ҳам маҳсули фаъолиятро таҷассум мекунад.

Фарҳангро аксаран «табиати сонӣ» меҳисобанд. Чунин андеша аз Юнони қадим сарчашма мегирад, зеро Демокрит фарҳангро «фитрати сонӣ (вторая натура)» ҳисобида буд. Оё чунин таъриф дуруст аст?

Ба таври умум, метавон онро қабул кард. Вале, дар аини замон, бояд мушаххас сохт, ки воқеан ҳам фарҳанг дар муқобили табиат қарор дорад? Маъмулан, фарҳангшиносӣ ба фарҳанг. ҳама чизҳои ба дасти инсон сохташударо шомил мекунад.

Табиат инсонро офарид ва инсон бо заҳмати ҳастагинопазирии ҳеш «табиати сонӣ», яъне фазои фарҳангиро ба вучуд овард. Аз ин рӯ, табиати сонӣ баёнғари робитаи мудовими фаъолияти эҷодгарои инсон ба табиат мебошад, ки дар ин ягонагӣ фарҳанг бо ҳайси «табиати сонӣ» шинохта мешавад. Ва дар ин ҳамкориҳои мутақобила инсон ду шакли фаъолиятро истифода мебарад. Аввал, ба таври бе восита аз захираҳои табиӣ (биохимӣ ва муқаррарӣ) истифода мекунад. Дуввум, ки шакли асосӣ маҳсуб мешавад, бо тағйир додани табиат ба эҷоди он чизе, ки дар табиат ба таври тайёр вучуд надорад, мекушад, ки онро

артефактҳо меноманд. Онҳо ҳам барои рафъи ниёзҳои биологӣ (ба сатҳи олии бар иловаи неъматҳои табиӣ) ва ҳам барои талаботи ғайритабиӣ, яъне иҷтимоӣ равона шудаанд. Ба ин ҷаҳони нави одамі, яъне «табиати сонӣ» на танҳо ашё ва ҳосили меҳнату асосҳои моддии муносибати иҷтимоӣ ва ғаёлияти муштаракӣ инсонро табиат барои тағири ҳуду табиат, балки ҳуду «табиати сонӣ» ва таҳаввулотӣ ба инсон рухдода, то зухроти ҷисмониаш дохил мешаванд.

Ғоҳ ин истилоҳ («табиати сонӣ») дар ҷомеа ба мафҳуми «фарҳанг», ки онро инсон «зӯран» бо заҳмату ақлаш аз ҳуду табиат гуё ҳамчун «натура» ҷудо кардааст, ба як мафҳум қабул карда мешавад. Аммо, дар ҳолати ҷунун будан, пас дар ҳақиқати ин муаммо як навъ нуқсон ба ҷаҳм меҳӯрад. Дар ин андеша парадоксе ба вуҷуд меояд, зеро барои эҷоди фарҳанг фосила гирифтани аз табиат лозим аст. Ин тарзи тафаккур ҷунун натиҷа медиҳад, ки аз табиат дида барои инсон гуё фарҳанг муҳимтар аст, то инсон дар он ҳуду таборӯз диҳад. Шояд ҳақин андеша дар мавриди фарҳанг сарҷаҳмаи муносибати торочгароне ба табиат ва боло бурдани мартабаи фарҳанг ба нисбати табиат шуда бошад?

Аммо набояд фаромуш кард, ки ғаёлияти инсон, махсусан, дар марҳалаи ибтидоӣ инкишофи башар, таъбан бо он ҷӣ ки табиат дар шакли аввалаш барои инсон пешниҳод кардааст, вобастагӣ дорад.

Омилҳои табиӣ (ландшафт, обуҳаво, будан ё набудани манобеи энергетикӣ ва ё дигар захираҳои табиӣ) метавонад дар соҳаҳои муҳталиф, аз ҷумла, аз олооти меҳнат ва технологияи он сар карда то хусусиятҳои маишӣ ва сатҳи олии ҳаёти маънавӣ таъсири бевосита дошта бошад. Ин ҳама баёнгари он аст, ки воқеияти фарҳангӣ дар сиришти ҳеш як навъ ғаёлияти табииву тағирёфтаи инсонӣ мебошад.

Дар айни замон, фарҳанг то ҳадде тазоди табиат, ки безавол ва бидуни даҳолати фаъолияти инсон инкишофёбандааст, маҳсуб мешавад.

Ҳамин тавр, пайдоиши фарҳанг ҳамчун навъи фаъолияти ҷавкуттабӣ ваҳдати фарҳангро бо табиат истисно намекунад ва зарурияти мавҷудияти омилҳои табииро дар инкишофи он ҳатмӣ меҳисобад. Аз инҷост ки шароити табиӣ барои шаклҳои мавҷудияти фарҳанг муассиранд. Барои мисол. Шаклҳои фарҳанги маишӣ ва тарзи зиндагии мардумони кӯҳистонии Қавқоз, Ҳимолай, Помир ва Кордильверо агар бо ҳам муқоиса кунем, боварӣ ҳосил хоҳем кард, ки вижагии муҳити табиӣ (ландшафт) як мушобихати умумиро дар бисёре аз ҷанбаҳои фарҳанги маишӣ онҳо гузоштааст. Ҳамин ҳолатро дар бораи мардумоне, ки дар манотиқи тропикӣ ё даштҳои васеъ зиндагӣ мекунанд, гуфтан мумкин аст.

Таъсири амики муҳити табиӣ дар тарзи зиндагии инсон ва фарҳангӣ ӯ бори нахуст аз нигоҳи назариявӣ дар консепсияи «детерминизми геошаҳрвандӣ» баён шудааст. Ин назарияи фарҳангшиносӣ ва сотсиологӣ вижагии ҳаёти инсон ва ҷомеаро дар сабабҳои табиӣ ҷустуҷӯ намуда, нақши муҳити ҷугрофиёро дар ташаккул ва фаъолияти фарҳанг асосӣ медонанд.

Муҳити табиӣ маҷмӯи ашёҳо ва падидаҳои табиест (замин, ҳаво, об, наботот, ҳайвонот ва амсоли он), ки дар ҷараёни фаъолияти инсон шарик буда, шароити заруриро барои мавҷудият ва инкишофи инсонро ҷомеа ба вуҷуд меорад. Воқеан, бо рушди иқтисод қаламрави муҳити ҷугрофиёӣ низ васеъ мешавад, аммо набояд муҳити ҷугрофиёро бо муҳити табиӣ як шуморид.

Андешаи вобастагии махсуси ҷомеа ва фарҳанги он аз муҳити ҷугрофиёиро дар Аҳди бостон файласуфоне, чун Демокрит, Гипократ ва Геродот баён дошта буданд. Аммо дар Аҳди ҷадид идеологияи

детерминизми ҷугрофӣ бар муқобили афкори динӣ-мазҳабӣ, яъне доир ба атои Худо будани ҳаёти иҷтимоӣ (Боден, Монтаскиё, Тюрго), равона карда шуда, нақши омилҳои табииро барои фарҳангу ҷомеа муҳим меҳисобад. Дар замони муосир низ андешаи детерминизми ҷугрофӣ аз нигоҳи муҳити экологӣ хело актуалӣ арзёбӣ мешавад.

Фарҳанг бо фаъолияти ғавқуттабии худ натавонад дар табиат, балки бо ҳуди табиат як ҷо вучуд дорад. Гузашта аз ин, фарҳанг таъсири мутақобилаи зотӣ бо табиате дорад, ки ба воситаи фаъолияти инсон тағйир ёфтааст.

Аз ин рӯ, бидуни табиат ҳуди фарҳанг ҳам наметавонад вучуд дошта бошад, зеро инсон дар дохили табиат эҷод мекунад ва аз манобеи табиӣ истифода бурда неруи фитрии хешро ба воситаи он табориз медеҳад. Аммо, агар инсон ба қаламрави табиат даҳлат намекард, фарҳанг ҳам ба вучуд намеомад. Фарҳанг ҳамчун масхули эҷоди инсон дар назди табиат афзалият пайдо мекунад, гарчанде манбаъ, мавод ва макони фаъолияти он ҳуди табиат ба ҳисоб меравад.

Инсон табиатро дигаргун ва такмил мекунад. Фарҳанг, пеш аз ҳама, таҷаккул ва эҷод аст. Ба ҳам муқобил гузори фарҳангу табиат маънӣ надорад, зеро инсон дар марҳилаи муайян худ низ махсули табиат аст, гарчанде натавонад табиат, инсон ҳам сад дарсад табиӣ нест ва нахоҳад буд, зеро аз пайдоиш то поёни таърих худ, ӯ танҳо «инсонӣ фарҳангӣ (бо фарҳанг)», яъне «инсонӣ эҷодкор» буд, ҳаст ва хоҳад буд.

Аммо тасарруфи зоҳирии табиат, ба зоти худ, маъноӣ фарҳангро надорад, гарчанде яке аз шартҳои мавҷудияти фарҳанг махсуб мешавад. Фарогирии табиат маъноӣ тасаллутӣ на танҳо зоҳирӣ, балки ҳаёти дохилии онро низ дар назар дорад. Махз инсон ба ин

амал кодир аст ва ӯ нахустин гомро барои ҷудой (шикоф) бо табиат гузошт, то бар пояи он, ҷаҳони худ, ҷаҳони фарҳангро ҳамчун дараҷаи олии эволюция (таҳаввули тадриҷӣ) эҷод намояд. Аз тарафи дигар, инсон ҳамчун ҳалқаи пайванд байни табиат ва фарҳанг низ хидмат мекунад. Гузашта аз ин, мавҷудияти ботинии ӯ ба ҳар ду низом (система) баёнгари он аст, ки миёни табиат ва фарҳанг муносибат мутақобилаву воҳид аст, на мухолифу зиддиҳам,

2. Ҷанбаҳои ҳамоҳангӣ ва таъсири мутақобилаи фарҳанг ва табиат

- Ҷанбаи аввал ва асосӣ ҷанбаи иқтисодӣ- амалӣ ба шумор меравад. Дар қадами аввал, ин ҷанба аз шароити табиӣ, захираҳои маъданӣ ва табиӣ (махсусан, дар ибтидои таърихи башар) тарзи зиндагии инсон сарнавишти кишварҳо, халқҳо ва фарҳангҳо вобастагии калон дорад. Бовучуди ин, дар замони ҳол, яъне дар аҳди Инқилоби илмӣ-техникӣ (ИИТ) омилҳои табиӣ дар қудрати иқтисодии кишварҳо ва фарҳангҳо нақши ҳалқунанда надоранд - ва дар ин давра ин нақшо на шароити табиӣ ва захираҳои зеризаминиву табиӣ, балки омилҳои инсонӣ мебозад.
- Ба ҷанбаи аввалӣ, ҷанбаи дуввумӣ, яъне ҷанбаи экологӣ ба ҳам иртиботи кавӣ доранд. Инсон бо он ҷӣ имрӯз бо табиат кардааст, аз ӯ набояд тараҳҳум ҷӯяд.

Тавозуни экологӣ, ҳифзи табиат, технологияи аз ҷиҳати экологӣ тоза яке аз ҷанбаҳои муҳими вазъи кунунии масъалаҳои таносуби «фарҳанг ва табиат» ба шумор меравад.

Фочеаи глобалии экологие, ки ҷаҳони муосирро таҳдид мекунад, дарки оқилонаи таносуби табиат ва фарҳангро яке аз масоили доғи рӯз қарор додаст. Бешубҳа дар раванди таърих «табиат (натура)» ба фарҳанг табдил мешавад. Ҷазои табиӣ ҳаёти мо бештар «башарӣ мешавад». Ҷаъолияти муассири инсон барои дигаргунсозии саёраи Замин рӯ ба афзоиш дорад ва бешубҳа дар ин раванд инзивои(отчуждение) фарҳанг аз табиат ба амал меояд. Мо дар ҷаҳони маснӯии хеш зиндагӣ мекунем, ки нерӯи рӯзафзуни инсон бар зидди ҳуди ӯ нигарода мешавад. Ин ҷо бе маврид нест, агар пешгӯии нависандаи нимаи авали асри XX рус Михаил Пришвинро ба ёд биёрем, ки гуфта буд: «Табиат бидуни фарҳанг метавонад бошад..., аммо фарҳанг бе табиат зуд аз байн меравад».

Имрӯз, ки инсоният дар ҳолати ихтилофи байни табиату фарҳанг қарор дорад, ёфтани «роҳи созиш» бо ҷаҳони табиӣ аз тариқи роҳҳои экологӣ рушди муътадили инкишофи фарҳангу табиатро таъмин менамояд. Ёфтани ҳамоҳангии мутаносиб миёни табиату фарҳанг вазифаи бузурги инсоният дар ҳазораи сеюм махсуб мешавад.

- Ҷанбаи сеюм, ҷанбаи беҳдоштӣ-табобатӣ башумор меравад. Дар солҳои ахир собит шудааст, ки иқлиму обу ҳаво дар ҳаёти инсон таъсири бисёр амиқ дорад. (Барои мисол, рузҳои номӯътадил). Аз инҷост, ки масъалаи тарзи зиндагии солим, истироҳату барқарории неруи инсонӣ, ҷугрофияи касалиҳо ва амсоли он ба миён меояд.

Ин масъала ҷанбаи ахлоқӣ низ дорад, зеро табиат муҳити зоду бум низ хаст. Муҳаббат ба табиатро бо Муҳаббат ба Ватан низ тавҳам медонанд, ки яке аз арзишҳои муҳими фарҳангӣ ба шумор меравад.

Ҳамчуни метавон ҷанбаҳои зебоишиносӣ (эстетикӣ) ин масъаларо низ дар назар дошт, яъне лаззат бурдан аз зебоиҳои манзараҳои табиатӣ ватан ва амсоли он.

Хулоса, инсон ва фарҳанг дар худ табиати модарзамин ва табиати биологии то таърихӣ ҳешро ҳамл мекунад. Ин амал, махсусан, ҳангоме, ки инсон ба қайҳон парвоз мекунад, ба ҷашм меҳурад, зеро бидуни бунёди муҳити солими экологӣ, зиндагӣ ва фаъолияти инсон мушкил мегардад. Аз ин рӯ, дар баробари ривочи фарҳанг бояд табиатро ҳифз ва нигоҳдорӣ намуд, ки он аз инсонӣ мутамаддин қасос нагирад. Зеро инсон бо фарҳангӣ ҳеш ҷузъе аз экосистема (низомии экологӣ) маҳсуб мешавад ва аз ин ҷост, ки фарҳанг ҷузъе аз маҷмӯи системаи табиат ба шумор меравад.

Дарси ҳаштум **Фарҳанги Шарқу Ғарб**

1. Шарқу Ғарб ҳамчун мафҳуми фарҳангшиносӣ
2. Тафовутҳои фарҳангҳои ғарбӣ ва шарқӣ

1. Шарқу Ғарб ҳамчун мафҳуми фарҳангшиносӣ

Имрӯз дар даври ҷаҳонишавӣ масъалаи «гуфтугу миёни тамаддунҳои фарҳангҳо ба ҷои ҷанг миёни тамаддунҳо матраҳ мешавад» (Сайидмуҳаммади Хотамӣ). Ба-дин иртибот, басо ҷои ҳушист, ки дар ин даври ҷаҳонишавӣ аз тарафи Созмони Милалӣ Муттаҳид эълон шудани ҷашни «Наврӯз» ҳамчун фарҳанги маънавии байналмилалӣ баёнгари интиқолу судури арзишҳои волеи фарҳанги Шарқ ба миллатҳои

ғарбист.Зеро аз қарни XIX то ба имрӯз дар асари рушди сармоядорӣ ва раванди ҷаҳонишавӣ таъсирпазирии ҷараёни фарҳангӣ ҳамвора аз Ғарб ба Шарқ будааст. Ин падида, яъне сабти байналмилалӣ Наврӯз нишонаи боризест аз гуфтугӯи солими фарҳангҳо.Аз ин рӯ, равшан сохтани пайдоишу қорбурди мафҳуми «Шарқу Ғарб» ва вижагиҳову умумияти ин фарҳангҳо ва аз андешаҳои муқобилгузори сарсохтона, то фарҳанги воҳид ҳисобидани ин фарҳангҳо, аз масъалаҳои муҳими фарҳангшиносии муосир маҳсуб мешавад.

Дар ин гуфтор, сабӣ мешавад, то перомунӣ муҳимтарин андешаҳое, ки дар илми фарҳангшиносии муосир, ба вижа фарҳангшиносии аврупоӣ то ба имрӯз вучуд доранд, ибрази андеша намуд.

Маъмулан, замони рушду нумӯи фарҳангро дар таърихи башарият аз давраҳои ҳазораҳои 6-5уми то милод, маҳсуб медонанд, яъне аз замони пайдоиши ҷомеаҳои рушдффта дар соҳили рӯдҳои бузург (Шумеру Аккод, Мисру Чин ва Ҳинд), ки асосҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маънавӣ- фарҳангии давлатҳои мустабиди Шарқи Қадимро поягузорӣ кардаанд.

Ин давлатҳо ва илова бар он, давлатҳои асримиёнагӣ (ба шумули ҷомеаҳои исломӣ) тасаввуротеро дар бораи мавҷудияти низоми ҳоси Шарқие дар таърихи башарият ба миён овардааст, ки онро дар муқобили шакли дигари таҷрубаи иҷтимоӣ-фарҳангии ҷаҳонии Ғарб қарор додаанд.

Ҳамин тавр, мафҳумҳои умумии Шарқ барои давлатҳои Қадим ва асримиёнагӣ, ки дорои низоми давлатдорӣ истибдодӣ буданд, номгузорӣ шуд ва ба ҷомеаҳои ғайри он, ки дар Аврупо ташкил шуда,

меросбари низоми давлатдорӣ ва иҷтимоии Юнону Руми қадим буданд, мафхуми Ғарб марсум гардид.

Ба-дин иртибот бояд ёдовар шуд, ки ин мафхумҳо, қабл аз ҳама дар илми фалсафа роиҷ гардид, ки мутаассифона дар он, як нукта нодида гирифта шудааст. Шарку Ғарб мабдаъ нестанд, пас табиист, ки шаклҳои универсалии мавҷудияти фарҳангӣ-таърихӣ буда наметавонанд ва қорбурди ин мафхумҳо то ба имрӯз қобили баҳсанд.

Ба ин робита назарияи классикии таърих, махсусан, назарияи аврупоигароии он, ки Ғарбу Шарқро ба ҳам муқобил мегузорад, аз ҷониби тарафдорони назарияи тамаддунҳои минтақавӣ (локальная цивилизация) мавриди интиқоди шадид қарор гирифтааст. Зеро тарафдорони назарияи мазкур қорбурди мафхуми Ғарбу Шарқро дар маърифати таърих рад мекунанд.

Ҳамчунин назарияи ҷадиди пешрафта, ки бар пояҳои муқобилгузори фарҳангҳои суннатӣ ва муосир бунёд ёфтаанд, низ воқеияти Шарку Ғарбро дар таърихи ҷаҳонӣ рад мекунанд. Аммо баъд аз ба вуҷуд омадани осори муҳаққиқони ҷаҳоние, чун М. Вебер, Р. Генон ва М.К. Петров рад қардани чунин воқеияти таърихӣ, ба истисноии даврони классикӣ, хело душвор аст. Ҷомеа ва фарҳанги суннатӣ аз ибтидо ва иҷтимоан дорои шаклҳои универсалии (табӣӣ ва мӯътадилӣ) таҷрубаи иҷтимоӣ – фарҳангӣ будааст.

Баъд аз «фочиа»-и таърихӣ дар ҳавзаи баҳри Эгей рӯй дода, яъне баъд аз байн рафтани тамаддуни крито-микенӣ, ба ҷои ӯ чун як падидаи хорикулода як ҷомеаи усулан навӣ ҷадиде бо арзишҳои дигаре, мисли шахси ҷаъолу озоду ҳадафманд (мисли пахлавонони ҷангҳои Троян) ба вуҷуд омад. Аз ин рӯ, фарҳанги Аврупоӣ

меросбари бевоситаи тамаддуни классикии эленӣ бо демократия, фалсафа, бозор, низоми сармоядорӣ, либерализм ва илми он аст. Маншаи ғарбии ин ҳама навагонӣ имкони истифодаи вожаи «Шарқ»-ро ба мафҳуми ниғаҳдорандаи суннатҳои иҷтимоиву фарҳангии замони қадим, асрҳои миёна ва ҳатто муосир иҷозат медиҳад.

Ба андешаи муарриху фарҳангшиноси маъруфи фаронсавӣ Э. Морен фарҳанги Аврупои Ғарбӣ дорои ваҳдати дохилӣ намебошад, зеро он аз ду маншаи ба ҳам зид - фарҳанги юнониву румӣ ва яҳудииву насронӣ ибтидо гирифтааст. Гузашта аз ин, чунин зиддияти дохилӣ (дин-ақл, имон-интиқод, эмпиризм-ратсионализм ва амсоли он) баёнгари гуногунии заминаҳои фарҳанги ба зоҳир як порчаи Ғарб ба шумор меравад. Зеро фарҳанги Ғарб маҳз бо ин ҳама баҳсу гуфтугӯҳо ва тазодҳои дохилии хеш равнаку ривоч ёфтааст. Аз ин рӯ, бо ин ҳама «номукамалӣ»-и зотии хеш ин фарҳанг қодир аст аз мутлақияти «камолот»-и сохторӣ эмин бошад.

Шарқ аз дер замонест, ки барои аврупоиён як ҷаҳони бегонаи ҷаззоб ба шумор меравад, ки ҳам мавриди ситоишу дилбастагӣ ва ҳам нақӯҳишу бегонагӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин дар бораи бо суботу ғайрираванди таърих будани он сухан гуфтаанд ва ё аз маънавияти амиқи он, ки инсонро аз вучуди таҷрубавӣ (эмпирикӣ)-и хеш боло мебарад ситоиш ба амал меоранд ва ё баръакс қарахттиву мафкураи ғуломии онро зери интиқод гирифтаанд. Ин андеша ва дигар андешаҳои зидди нақиз дар таъини вижагиҳои фарҳангӣ дар назарияҳои махсуси таърих, ки аз тарафи файласуфон, фарҳангшиносон, сиёсатшиносону муаррихони аврупоӣ эҷод шудааст, таъсири хешро

гузоштааст. Одатан, мафхуми Шарқ ҳамеша дар таносуб бо Ғарб мавриди корбурд қарор гирифта, дарки назариявии вижагиҳо ва гуногунавъии он, дар айнаи замон таборузи худогоҳии хоси аврупоӣ ба шумор меравад.

Ҳамин тавр мафхуми «Шарқ» ва «Ғарб» ба миён омад, ки то ба имрӯз онҳоро огоҳона ва ё ноогоҳона, ба таври интиқодӣ ва ё догматикӣ истифода мебарем. Гузашта аз ин, ҳангоми корбурди ин мафҳумҳо пеш аз ҳама чиро дар назар дорем? Барои посух ба ин суол, ба фалсафаи таърихи Гегел муроҷиат мекунем, зеро ин мафҳумҳо дар шакли назарявӣ бори нахуст аз тарафи ӯ шарҳ дода шудааст.

Зери унвони «Шарқ» ин файласуфи барҷасга тамаддунҳои қадими Осиё ва Африқои Шимолиро дар назар дорад, ки Чин, Ҳинду Форсро дар бар мегирад. Ба охири кишварҳои зерин шомиланд: Зардуштиён, Ошурӣ, Бобулистон, Модҳо, Эрон, Сирия, Финикия, Яҳудия ва Миср. Илова бар ин Гегел бо назардошти аҳди насроният таърихи башарияти Аврупо ҷаҳони исломро низ ба Шарқ шомил мекунад.

Дар натиҷа, аз дидгоҳи Гегел Шарқ дар се шакли ҷаҳони таърихӣ- фарҳангии зерин ҷилвагар аст: чинӣ, ҳиндӣ ва Шарқи Наздик. Ҳангоми ҳаракат аз Шарқ ба Ғарб, мо аз Осиёи Ғарбӣ (Шарқи Наздик) ба Аврупо ворид мешавем. Зеро дар Аҳди қадим дар қисматҳои ҷанубии он, дар ҷазираҳо ва нимҷазираҳои шимоли Баҳри Миёназамин ду тамаддун (фарҳанг) нашъу нумӯш ёфтааст: юнонӣ ва румӣ (он чизе, ки дар замони Гегел маълум буд). Аз нигоҳи Гегел ин ҷаҳони бостон ва тамаддуне, ки дар аҳди насроният дар Аврупои Ғарбӣ ба миён омадааст, «Ғарб»-ро ташкил медиҳад. Ҷои тазаккур аст, ки файласуфи олмонӣ на Россия ва на давлатҳои

имрӯзаи қораи Америкоиро ба Ғарб шомил накардааст ва умуман, дар фалсафаи таърихи башари хеш барои онҳо ҷое наёфтааст.

Ба таври хулоса, дар тафсири Гегел ду мафҳуми Ғарб вучуд дорад:

- а) дар мафҳуми васеи он Ғарб Аҳди Қадим ва фарҳанги насронии мардумони Аврупои Ғарбро мутахид мекунад;
- б) дар мафҳуми маҳдуди он танҳо фарҳанги Аврупои Ғарбӣ дар назар аст.

Назари созишкоронаро дар ин маврид дар асараш «Вазъи маънавии замонҳо» фарҳангшинос К. Ясперс пешниҳод кардааст. Ӯ мисли Шпенглер фарҳанги ғарбро дар қатори дигар тамаддуноҳои минтақавӣ (маҳаллӣ) гузошта, танҳо ҳислати онро дар таърихи башарият, дар Аҳди ҷадид қайд карда ва ҳамчунин ба решаҳои таърихии Ғарб, ки ба мероси яҳудиёну юнониён ва румӣҳо иртибот дорад, ишорат кардааст. Ҷолиб он аст, ки Ясперс аз мафҳуми Ғарб фаровон истифода карда, аслан аз мафҳуми Шарқ канорагирӣ кардааст. Ӯ дар паҳлуи Ғарб аз Чину Ҳинд ҳамчун ду суннати фарҳангӣ-таърихӣ ҷудогона суҳан мегӯяд. Ғарб дар қорбурди Ясперс чанд мафҳумро доросг. Пеш аз ҳама, ба маънои маҳдудаш фарҳанги Ғарбро бо собиқаи ду ҳазорсолаи то Аҳди ҷадид дар назар дорад. Ҳамчунин аз ҷаҳони фарҳангӣ-таърихӣ қадим, ки аз тамаддуни Мисру Байнаннаҳрайн ва крито-макенӣ оғоз шуда ба давраи тамаддуни эронӣ, яҳудӣ ва юнону румӣ Аҳди қадим идома пайдо карда ба давраи Руми Ғарбӣ (Византия), Россия ва Аврупои Ғарбӣ бо Америко дар давраи насроният (илова бо тамаддуни исломӣ) хотима меёбад, ёдрас шудааст.

Тавре ки мулоҳиза шуд, дар таҳти истилоҳи «Ғарб» ҳаддиаксари мафҳум ғунҷонида шудааст. Дар концепсияи Ясперс илова бар он тасаввурот дар бораи Ғарб ҳамчун суннати фарҳангӣ-таърихӣ аврупоӣ низ вучуд дорад, ки аз фарҳанги Юнони бостон якҷо бо воқеиятҳо ва озодиву демократия ва фалсафаву илми он сарчашма гирифтааст.

Бар ҳилофи ақидаи маъруф, фарҳанги аврупоӣ вориси бевоситаи тамаддуни эллиний намебошад. Зеро илму фалсафаи Руми Юнони бостон ба аврупоӣён на ба таври мустақим, балки аз тариқи фарҳанги исломӣ, ба воситаи тарҷумаи онҳо ба забони арабӣ расидааст. Агар донишмандону файласуфони асримиёнагии Шарқи Наздик намебуданд Аврупо, ки худро меросбари он фарҳанг меҳисобад, ҳеҷ гоҳ бо осори илмиву фарҳангии Юнону Руми бостон ошноӣ пайдо намекард. Аз аврупоӣён кам ашхос хабар доранд, ки фалсафаи аврупоӣи яҳудият аз асрҳои миёна шурӯъ карда то Спиноза зери таъсири бевоситаи осори ҳақими дарбори султон Салоҳиддини Мисрӣ, файласуф Мусо ибни Маймун ташаккул ёфтааст. Ташбеҳу истиорот, ихому образҳои манзумаи «Комедии илоҳӣ»-и Данте ҳама мутаассир аз осори файласуфи машҳури олами ислом Ибни Арабӣ будааст ва ҳама нависандагони гуманисти аврупоӣи давраи Эҳё ба таври васеъ аз воситаҳои тасвири бадеӣ, ки дар шеърҳои классикҳои арабӣ ва форсӣ мураввач буда, истифода кардаанд. Гузаште аз ин, ҳуди истилоҳи «гуманизм», ки башардӯстӣ ва инсонпарварист бори нахуст аз тарафи «муаллими ахлоқ» Саъдии Шерозӣ, то пайдоиши давраи Эҳёи Аврупо ироа гардидааст. Аз ҷумла, Саъдии бузург гуфтааст:

Банӣ одам аъзои якдигаранд,
К-аз офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту ки аз гами дигарон беғамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ.

Донишмандони муосири Ғарб, аз ҷумла классики он Ф. Нортроп, ҳанӯз соли 1947 андешаи «дидори Шарқу Ғарб»-ро дар миён гузошта буд, онҳо рӯз аз рӯз мутамоил ба онанд, ки ҷисми фарсудаи (аз нигоҳи маънавӣ) тамаддуни Ғарбро аз шарбати ҳаётии фарҳанги Шарқ бояд шодоб намуд. Албатта, ин андеша дар миёни донишмандони ғарбӣ баҳсҳоро ба миён овард, аммо як чиз мусаллам аст, ки дар даврони кунунӣ як ниёзи мубрам ба гуфтугӯи амиқи фарҳангҳо эҳсос мегардад. Зеро бидуни ҷунин як гуфтугӯи фарҳангҳо рушду тараққиӣ ҷомеаи башарӣ ғайриимкон аст.

«Қутб»-ҳои фарҳангии Шарқу Ғарб дар зоти худ ду гунаи фарҳангӣ ва ду суннати фарҳангии ба ҳам муқобилро ташкил медиҳанд. Ин ду «низоми ҳамоҳангсоз»-и гуногун, ду ҷаҳонфаҳмӣ, ду матритсаи ҷаҳонбинӣ, ду «забон», аст, ки дар асоси он инсонҳо метавонанд раванди дарки ҷаҳони атрофии хешро шарҳу тафсир ва ё перомунӣ он андешаронӣ намоянд. Суннатҳои мазкур на танҳо дар соҳаҳои мухталифи фарҳанги маънавӣ намоён мешавад, балки ба таври кулӣ дар тарзи ҳаёти инсонҳо низ буруз мекунад. Тафовути усулии ин ду суннати зикришударо, ки дар айни замон хусусиятҳои хоси типологии онҳо низ маҳсуб мешаванд, дар мавқеъгириҳои асосии зерин метавон мушоҳида кард.

Барои сухулат ин ду фарҳангро метавон ба таври шартӣ чунин номгузорӣ кард: а) фарҳанги ғарбӣ; б) фарҳанги шарқӣ ва ҳар як мавқеъро аз нигоҳи ду фарҳанг баррасӣ менамоянд.

2. Тафовути фарҳангҳои ғарбӣ ва шарқӣ

1. Дар мавриди дарки ҷаҳон:

а) Ғарб бар пояи ҳастӣ меандешад. Аз ин рӯ, таваҷҷӯҳи асли дар ҷустуҷӯи асосу поя ва субстансияи он аст. Имкони тасаввурот доир ба номукаммалии ҷаҳон вучуд дорад, зеро аз нигоҳи ғарбиён эҷод (ҳаллоқият) насиби ҳудо ва инсон буда, шояд он барои аз навсозии оқилонаи ҷаҳон нигаронида шудааст.

б) Фарҳанги Шарқӣ аз ғайри ҳастӣ (мисли то ҳастӣ) маншаъ мегирад. Таваҷҷӯҳи асосӣ ба сохтори ҷаҳон ва нақш аҷзои он нигаронида шудааст. Эҷод (ҳаллоқият) мутлақан насиби осмону ҳудоён аст. Ақидаи комилияту ҳамоҳангии ҷаҳон тасаллут дорад. Андешаи азнавсозии ҷаҳон комилан бегона аст. Барои мисол, Ҳофиз мегӯяд: «Пири мо гуфт: хато бар қалами сунъ нарафт.»

2. Дар мавриди дарки табиат:

а) Ғарб гӯё инсону табиатро зидди ҳам қарор медиҳад, илова бар он, инсон бар табиат тасаллут дошта, вобаста ба тасаввуроти ҳеш дар бораи комилияти ҷаҳон ва эҳтиёҷоти худ метавонад онро тағйир диҳад. Ягонагии инсон бо табиат танҳо бо тағйир ва «мутобиқсозии» он бо ҳуди инсон имконпазир аст;

б) фарҳанги Шарқ ба ягонагии инсону табиат, ба ваҳдати онҳо бар пояи мутобиқатсозии инсон ба табиат

нигаронида шудааст. Зеро арзишу шоистагии инсон дар маҳорати дохил шудани ӯ ба табиат, дар раванди табиӣ ашё аз тариқи камолоти ҷисму рӯҳ имконпазир аст.

3. Дар тафсири мақоми мавҷудияти инсон ва тавҷеҳи (самттирии) заҳмати инсонӣ:

- а) Муносибати гуманистӣ ба тағйироти ҷаҳону инсон, ки мутобиқ ба тасаввуроту нақшаҳои инсонӣ асос ёфтааст, равона шудааст. Натиҷаи чунин муносибат, ба миён омадани падидаи иҷтимоӣ мебошад, ки аз даврони таълифи «Давлат»-и Афлотун ҳамеша дар шаклҳои назарияҳои иҷтимоӣ-фалсафӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ ба нияту андешаҳои мухталифе арзи вучуд намуда, ҳар замон дар раванди инкилобҳои иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Аз ин рӯ, усули асосӣ: инсон-фаъл, ҷаҳон ғайри фаъл буда, афзалият ба кори хусусӣ (инфироӣ) дода мешавад.
- б) самттирии маънавӣ асосан ба тағироти ҳуди инсон ҳамчун ҷузъе аз ҷаҳон ва Рӯҳи олий ё Ақли қулле, ки пайдоиши олам андешаи ӯст, нигаронида шудааст. Усули асосӣ: фаъолият накардан буда, афзалият ба кори дастаҷамъӣ дода мешавад.

4. Дар мавриди дарки пайдоиши олам, табиату ҳастии инсон, механизми раванди таърих:

- а) мутобиқи усули антропосентрики (инсонмарказӣ) дар маркази олам инсон қарор дорад, ки он комил буда ва ҳеҷ гуна иродаи ғавқуттабииро наметаворад. Дар ин биниш камолоти азалияту бечунучарои табиати инсонӣ ба идеологияи гуманизм табдил мегардад, ки тобеияти тамоми мавҷудотро ба манфиати ҳастии ҳеш ва ҳамчун «барномаи ҳаддиаксар» дар хотираи насли оянда боқӣ монда аст. Рушди таърихӣ ба тарзи ҷаҳишист, ки майли

асосӣ ба таҷаддуд дорад. Дар фарҳанги Ғарб инфиродият (индивидуализм), истиқлоли шахс ва изҳори озодаи ақидаи шахсӣ хело арзиш дорад. Аз ин рӯ, мақсаду зиндагӣ ноил шудан ба ҳадаф, мансаб ва доштани обрӯ ва нуфуз ба атрофиён мебошад.

б) тибқи усули теосентризм (худомарказӣ), асоси офариниши ҷаҳонро иродаи олии ғавқуттабӣ ташкил мекунад; вазифаи инсон дарку маърифати ин ирода ва «ворид шудан» ба он ва онро ҳамчун иродаи шахсии хеш қабул кардан аст. Танҳо ба таври доимӣ дамсоз будан бо ин иродаи оӣ ва озодона пайвастанӣ иродаи хеш бо ин иродаи мутаол метавон ба интиҳои ҳастии хеш пируз шуд. Мунтаҳо, аз он ҷо ки инсон ба ин амал танҳо ба воситаи тағйири фитрати хеш ноил мегардад, пас дар натиҷаи он камолоти ҷомеа ба амал меояд, ки он ҳамчун ҷараёни тадриҷӣ орому доимӣ ҳар чизи тозаву нави мутамоил ба суботро дар хеш ҷалб мекунад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар Шарқ шахс маъмулан худро танҳо «ҷисми физикӣ»-е эҳсос мекунад ва он гоҳ инсон ҳисобида мешавад, ки агар дилаш ба шахси дигаре нигаронида шуда бошад. Шахсият танҳо дар коллектив зиндагӣ карда метавонад ва инсон чун намояндаи кул (ҳолизм) имкони бақо дорад; фардият (индивидуализм) дар хидмат ба кул ҳал мешавад. Мафҳуми озодин ирода вучуд надорад, инсон вазифадор (муваззаф) аст ва аз ин амал шод аст.

5. Муносибат ба давлат, қудрат (ҳокимият) ва қонун.

а) Қонун волотар аз ҳокимият аст. Қудрат (ҳокимият) мӯҷиби истидлол аст. Эътирофи сарвар барои собит сохтани ҳаққу ҳуқуқи ӯ ба сарварият аст. Инсон тобеи

давлат аст, мисли зердаст ба сардор, аммо рӯҳи ӯ озода аст. Мақоми шахс пеш аз ҳама, аз маҳорат ва истеъдоди худӣ ӯ вобастагӣ дорад.

- б) Ҳокимият болотар аз қонун аст ва ӯ ба истидлол ниёз надорад, ҳамчунин сарвар ҳам ба ҳеҷ гуна муайян намудани ҳадду ҳудуд барои ғайбӣ эҳтиёҷ надорад. Мақоми шахс дар ҳама, пеш аз ҳама, вобаста аз вазъи иҷтимоӣ ӯ дар иерархияи иҷтимоист. (Барои мисол. Қастаҳо дар Ҳинд, сайдзода ва имомзодаҳо дар ислом).

6. Дар мавриди самтгирӣ ва қонунӣ рафтори инсон:

- а) самтгирӣ ба оянда (дар мисоли ояндаи шахсии ҳеш, фарзандон, наберагон, халқи худ ва инсоният), ки решаҳои яҳудӣ-насонӣ дорад;
- б) самтгирӣ ба абадиёт (ки дар навбати худ, ояндаро низ сарфи назар намекунад), ба давраҳо, гардишҳо, ба шумули тавлиду марғ маҳдуд мешавад.

7. Дар бораи арзишҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ:

- а) таваҷҷӯҳ ба ҷанбаҳои истеъмолии ҳастӣ («беҳтарсозии зиндагии инсон ва инсоният»);
- б) таваҷҷӯҳ ба ҷанбаҳои рӯҳонии ҳастӣ, ки арзишҳо ва меъёри волеи он барои хидмат ба моҳияти олии ғайбӣ ва иродаи мутаол равона шудааст. Барои мисол, ҳар аъмоле, ки мусулмони мӯъмин анҷом медиҳад ба хоҳири «оллоҳи таъоло»; будоии мутадайн саъй мекунад то ҳаёти ҳешро тавре ба роҳ монад, ки афқору аъмолаш ҳаддиаксар ба низоми қонун ҳамоҳанг буда, «қонуни афқор»-ро вайрон накунад; як ҳиндуи мутадайн кӯшиш мекунад «карма»-и ҳешро беҳтар созад, то дар

даврони зиндагии дубораи худ, ки онро метавон гардиши гардунаи боз пайдой номид, дар шароити беҳтаре ба дунё ояд.

8. Баҳодиҳӣ ба имконоти маърифатнокӣ ва қобилияти дигаргунсозии инсон:

- а) равиши антропосентрикӣ бар усули беҳудуд даркшаванда будани ҷаҳон пойдор буда, мӯътақид бар он аст, ки ҷаҳон асрори худро дорост. Ва ин асрор аз тарафи одамон ба мақсади истифодаи онҳо ба манфиати худ ва наслҳои хеш, ҳамчунин барои ақли кул кашф карда мешаванд. Тафаккур, бештар ратсионаливу назариявӣ буда, бо ҷудо кардани онҳо ба объекту субъект шинохта мешавад. Андеша танҳо ба воситаи забон баён мегардад ва аз ин рӯ дар он нақши мантиқ ва шакл бештар аст.
- б) суннати теосентризм бар он асос ёфта аст, ки дар ҷаҳон ҳудуде ҳаст, ки дар он ҷо «масъалаҳо» ба итмом мерасанд ва асрор оғоз мегардад. Аз инсон ҳеҷ чиз вобаста нест ва чизҳои ҳастанд, ки усулан даркнашавандаанд. (Ба қавли Ҳофиз: «Ки кас нақшуду нақшоёд дар олам ин муамморо»). «Мушкилот» вучуд доранд, ки ҳислати муваққатӣ дошта, аз онҳо сарфи назар карда намешавад ва онҳоро бояд мардона қабул кард (аз қабилӣ номукаммалӣ мо, дарду ранҷу машаққат кашидан, ҳодисоти фоҷиабор, марғу мири инсон...). Ин «масъалаҳо (мушкилот)» дар раванди «таракқиёт фарҳангӣ» ҳалнашавандаанд ва ба ин «таракқиёт» низ аҳамияте қоида нест. Тафаккур бештар эмотсионалӣ (эҳсосӣ) ва истиорӣ буда, инсонӣ шарқӣ фаросатан аз мушаххасбаёнӣ мегурезад; матн

мухимтар аз калимот буда, меъёри дақиқи баён вучуд надорад ва аз ин рӯ, мантик нарму тағйирёбанда аст.

9. Дар мавриди моҳият ва роҳҳои маърифат:

- а) раванди маърифат ба фаъолияти даркшавандаи субъект ва таҳқиқ ё роҳи дигари расидан ба хосияти объект маҳдуд мегардад. Ақл- олитарин арзиш аст.
- б) маърифат на танҳо таҳқиқи хосияти объектҳо, балки дарки маънавии онҳо дар сатҳест, ки ба онҳо аз доираи таҳқиқи ратсионалӣ ғайри имкон аст. Ба таъбири дигар, дар асоси маърифат на танҳо фаъолияти даркшавандагии валпонтарастии субъект нухуфтааст, балки худифшоии объект низ дар он шомил аст. (Дар бештари адён ин амал, ваҳй номида мешавад, ки ҳуди объект ҳудашро барои субъекти дарккунанда дар ҷараёни «эҳсоси ботин» ва ё риёзати рӯҳонӣ (медитатсия) ифшо мекунад).

10. Мӯносибати инсон ба ҳақиқат:

- а) ҳақиқат он аст, ки дар тасаллути ақлу идроки инсон қарор дошта, онро ҳуди инсон идора мекунад ва ё ба таъбири фаустӣ «ҳар чи донистанист, метавон онро бо даст гирифт». Инсон танҳо ба он ҳақиқате ниёз дорад, ки барои ӯ хидмат мекунад.
- б) ҳақиқат ҳуди ҳастист, ҳуди мавҷуде, ки ба мо дода шуда ва аз ин рӯ, аз ақлу иродае, ки ба ӯ расида аст, вобастагӣ надорад. Инсон ба ҳақиқате ниёз дорад, ки битавонад ба ӯ хидмат ва зиндагии хешро ба он тобеъ кунад.

11. Муносибат ба эътиқодоти диниву мазҳабӣ:

- а) ҷаҳонбинии наъи аввал ба таври айни дар тазоди амиқ бо эътиқодоти мазҳабии шахс қарор дорад. Аз ин рӯ, ҳаргоҳ соҳибони ин ҷаҳонбинӣ худро чун инсон мутадайнин эълон медоранд, ин амал ҳеҷ гуна шаккero дар мавриди сатҳи эътиқоди динии онҳо ба миён намеорад, зеро он эътиқод ба иҷрои маросимҳо ва сафсатагӯиҳои ба ном динӣ маҳдуд мешавад ва ё ба шакли идеологияи башардӯстонаи ҳоли аз ҳаргуна заминаҳои динӣ, ки зоҳиран қабил динӣ ба худ пӯшидааст, буруз мекунад;
- б) онҳое, ки нокилони ҷаҳонбинии наъи дуюманд, яъне ҷаҳонбинии шаркианд одатан дорои эътиқоди динии мушаххасанд. Дар як ҳолат эътиқоди динӣ натиҷаи ҷаҳонбинии онҳо махсуб мешавад (дарк ё эҳсоси он ки як чизе ғавқуттабие ҳаст, ки мо ва ҷаҳонро идора мекунад); дар дигар ҳолат, бараъқс барои онҳо эътиқоди динӣ сабаб ва асоси ташаккули низоми муайяни ғалсафӣ, ҷомеашиносӣ, забоншиносӣ ва дигар ақидаҳо мегардад.

Ҳислатҳои типологии ду наъи маънавият (рӯҳоният)-и дар боло мулоҳиза шуда суннатҳои ҳоси фарҳангии дар асоси онҳо пайдо шударо муайян мекунад. Ғарбу Шарк ин ду ҷаҳонбинии космологӣ ва космогонии гуногун буда, тафовути назарҳо дар шинохти ҷаҳон ва ба қавли В.Г.Белинский, мунаққиди маъруфи асри XIX рус, «дар дарки ашъ» низ ба мушоҳида мерасад. Дар айни замон қорбурди таъбирҳои «Ғарб Ғарб асту Шарк Шарк» ва «Шарк Ғарб асту Ғарб Шарк» якҷониба ва тангназарона аст. Дар даврони ҷаҳонишавӣ ва рушди фарҳангу илм бояд чунин шиор, ки барои дарки фарҳангҳову тамаддунҳо мусоидат мекунад, ба қор бурда шавад:

«Ғарб бидуни Шарқ ва Шарқ бидуни Ғарб вучуд надорад». Ва беҳтар аз ҳама дар бораи таъсири истифодаи мутақобилаи фарҳангҳову мафкураҳои Шарқу Ғарб аллома Иқболи Лоҳурӣ хуб гуфтааст:

Ғарбиёнро зиракӣ сози ҳаёт,
Шарқиёнро ишқ рози коинот.
Зиракӣ аз ишқ гардад ҳақшинос,
Кори ишқ аз зиракӣ маҳкамасос.

Аз ин рӯ, дар шароити ҷаҳонишавӣ гуфтугӯи тамаддунҳо яке аз шартҳои асосии рушди фарҳанги ҷаҳонист.

Дарси нӯҳум **Фарҳанги ориёи-эронӣ**

1. Фарҳанги бостонии тоҷикон ҷузъи таркибии фарҳанги ориёи-эронӣ
2. Забон ва адаби форсии дарӣ дар аҳди Сомониён

1. Фарҳанги бостонии тоҷикон ҷузъи таркибии фарҳанги ориёи-эронӣ

Сарзамине, ки имрӯз мо дар он зиодагӣ мекунему номи Тоҷикистонро дорад, дар гузаштаи бисёр дур ҷузъе аз як паҳнои таърихӣ-ҷуғрофиёне будаст, ки гаҳвораи тамаддуни ориёӣ ва макони мардуми ориёинаҷод маҳсуб мешудааст. Ин паҳнои таърихӣ аз силсилакӯҳҳои Помиру Ҳиндукуш, водихои сарсабзу хуррами Сиру Ому, Ҳелманду Ҳарируд оғоз шуда то фалоти (суффақӯҳи) Эрон, доманакӯҳҳои Кӯҳруду Загрос ва канораи рудхонаи Коруну халиҷи Форс тӯл кашида, ки

дар маҷмӯъ як ҷаҳони мардумони ориёитабарро ташкил меодааст. Ин ҷаҳони ориёитабор, ки аз фалоти Эрон то руди Синд ва аз канори Уқёнуси Ҳинд то доманакӯҳҳои Уралу руди Волга ва даштҳои васеи соҳили баҳри Сиёҳ паҳн шуда буд, дар худ қавму қабилаҳои мухталифро муттаҳид месохтааст. Гарчанде дар фалоти Эрон қисмате аз Осиёи Миёна қавму қабилаҳои ориёии зироаткору шаҳрнишин ва дар даштҳои беканори Тӯронзамину назди соҳили Хазару руди Дон ориёитаборони кӯчии сикифу сармат, массагету сақоихо зиндагӣ мекарданд, аммо дар асл ҳамаи онҳо аз як оилаи забонҳои эронӣ ва наҷоди ориёӣ буда, дорой оину фарҳанги воҳид мебошанд. (Ниг: Бонгард –Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. М.1974, Мӯминҷонов Ҳамдам. Тӯрон-ғаҳвораи тамаддуни ориёӣ. Душанбе - 2004). Ин ягонагии фарҳангу забону тамаддуни эронӣро туронӣро умумияти асотириву ҷаҳоншиносии воҳид ва фарҳангу забони муштаракашон тайид мекунад. Пеш аз ҳама, як нуқтаро бояд хотирнишин сохт, ки аз асрҳои миёна то ба имрӯз як пиндори нодурусте миёни омма мураввач аст, ки гуё туронӣни бостонӣ ин қабилаҳои туркнаҷоди имрӯзӣ бошанд. (Ба таври муфассал доир ба ботил будани ин пиндор ниг: Фаридун Ҷунайдӣ. Зиндагӣ ва муҳочирати ориёӣ. Бар пояи гуфторҳои эронӣ. Техрон. Нашри Балх. 1385х.ш). Ин андеша то андозае аз баъзе ишораҳои Фирдавсии бузург дар «Шоҳнома» маншаъ гирифтааст. Ва Тӯронзамин, ки дар асрҳои баъд ба Туркистон мусаммо гардидааст, ғалат буда ҳеҷ иртиботе ба туронӣни қадимӣ надорад. (Ниг: Эрач Баширӣ. Турк ва Тур дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Душанбе - 2009). Зеро тӯронӣро эронӣи ду қавми бузурги як наҷоди ориёӣ

буда, дорои решаи забонии воҳид мебошанд, ки баъдан аз тарафи забоншиносон ба гурӯҳҳои шарқиву ғарбии оилаи забонҳои эронӣ ҷудо карда шуданд.

Дар ин гуфтор, мо саъй мекунем, дар асоси асотир, ёдгориҳои таърихӣ-археологӣ моддиву маданӣ, санъати меъмориву нафиса, ки аз замони бостон ба ёдгормондааст, умумияти ҷаҳоншиносиву ҷаҳонфаҳмии ниёгонамон-ориёӣро эрониву тӯрониро баррасӣ намоем ва ҷаҳонбинии эшонро дар бораи олами афлоку ҳастӣ дарк намоем. Зеро барои инсонии имрӯз дарки парастии оташ ба ҳайси мукқадасот ё тасаввуроти онҳо дар бораи олами коиноту гетӣ хело душвор аст. Барои фаҳмиши ин ҷаҳонбинӣ бояд асотир, оину дин ва тарзи тафаккури ориёӣро бостонро бидонем. Калиди ин муаммо дар осори меъмориву санъати тасвирӣ, мучассамасозӣ, ҳунари нафиса ва асотиру осори ҳатти то замони мо расида, нухуфта аст.

Ба ин мақсад ба устура (миф) ва осори меъмориву фарҳангии мурочиат мекунем, ки барои ориёитаборони Эрону Осиёи Миёна муштарак аст, аз ин тарик ҷаҳонфаҳмиву ҷаҳоншиносии ниёгонии бисёр қадимии хешро ба мушоҳида мегирем. Барои ин ки доираи баҳсамон мушаххас ва равшан бошад, мавзӯи мазкурро дар мисоли устураи «Ҷоми Ҷам» ё «Ҷоми ҷаҳонамо ё гетинамо», ки ба шоҳи асотирии пешдодиён Ҷамшед нисбат медиҳанду «Ҷоми Ҷамшед ё Ҷам» мегӯянд, маҳдуд мекунем. Зеро ин устура ё ривоят то ба имрӯз дар фолклори қавмҳои ориёитабори Осиёи Миёнаву Эрон ва дар шеърӣ форсии баъд аз исломии мо хело маъруфу маълум аст.

Қаҳрамони асотирий-шоҳ Ҷамшед дар ёдгориҳои қадимаи ҳиндуэронӣ «Авесто» ва «Ведҳо», замоне ки

кабилаҳои ориёӣ, дақиқтараш хиндуэронӣ аз ҳам чудо нашуда буданд, яъне хиндувон ба самти Синд ва эронӣ ба фалоти Эрони имрӯза муҳоҷират накарда буданд, зикр ёфтааст. Албатта, дар «Веда» бо номи «Йама» ва дар «Авесто» «Йима» ёд шуда, ки маънои писари хуршедро медиҳад. (Луғатномаи Деххудо, моддаи «Чамшед»).

Тавре ки аз «Шоҳнома» маълум аст дар замони подшоҳии Чамшед, ки 700 сол давом мекунад, осудагиву фаровонӣ дар сар то сари дунё ҳукмрон мешавад. Ёст, ки оташро ихтироъ ва нахустин Оташгоҳи мукаддасро дар Хоразм бунёд мекунад ва ҳама девонро тобеъи худ мегардонад ва бемориву маргу мирро аз байн мебарад. Ба қавли Фирдавсӣ ӯ ба мардум ресидану бофтан ва либосдӯхтанро ёд медиҳад ва онҳоро ба чор табақа чудо мекунад:

- 1.котузиён (зохидону парастандагон)
- 2.лашқариён (сарбозон)
- 3.барзгарон (деҳқонон)
- 4.пешаварон (косибон)

Ҳамчунин аз сангу ғачу хишт коҳхову айвонҳо ва гармобаҳо (хаммом) сохтанро меомӯзонад ва чашни Наврӯзо нахустин бор ӯ барпо мекунад. Тибқи ривоёти то имрӯз расида, гуё маҳз дар замони Чамшед ҷоме сохта шуда, ки дар он тамоми олам намудор будааст. Фарҳангнависон навиштаанд, ки «Ҷоме будааст, ки аҳволи хайру шарри олам аз он маълум шуд». Ва онро «Ҷоми гетинамо» ё «Ҷоми Чамшед» ва аксаран «Ҷоми Чам» гуфтаанд. Аммо дар «Шоҳнома» зикре аз мансубияти ин ҷом ба Чамшед нест. Фирдавсӣ «Ҷоми

гетинамо»-ро ба подшоҳи силсилаи кайонӣ-Кайхусрав нисбат медиҳад. Аммо чун дар таърих шӯҳрати подшоҳи асотири-Чамшед беш аз Кайхусрав буда ва илова бар он, дар замони подшоҳии Чамшед ҳама девон тобеи ӯ буданд ва дар фарҳанги соӣ (мусулмонӣ, яҳудӣ, масеҳӣ) ӯро бо ҳазрати Сулаймон, паёмбари Бани Исроил, ки ангуштаре дошта ва аз тариқи он ҳама девон ғуломи ӯ буданд, яке ҳисобиданд. Ҳамчунин дар ривоёт, пайдоиши шароб чун ба Чамшед маҳсуб будааст, аз ин рӯ, «Ҷоми Кайхусрав»-ро «Ҷоми Чам» ва «Ҷоми Чамшед» донистанд. Ба дин робита низ Ҳоча Ҳофиз гуфтааст:

Диле, ки гайбнамоясту Ҷоми Чам дорад

Зи хотаме, ки даме гум шавад чӣ ғам дорад

Доир ба сохти «Ҷоми Чам» дар фарҳангҳои гузашта, аз ҷумла, дар «Ғиёсуллуғат» омада: «Кайхусрав ҷоме сохта буд муштамил ба хутути хандасӣ, чунончӣ аз хутут ва руқум ва давоири устурулоб иртифои кавокиб ва гайра маълум намояд». (Луғатномаи Деххудо. Ҳамон ҷо) Ин «ҷом» мутобиқи ҷаҳоншиносии ориёитаборон доир ба афлоку гетӣ мисли ҷаҳон гирд сохта шуда, ки онро шоҳон чун рамзи дар кафи хеш нигоҳ доштани гетӣ ҳисоб мекарданд. Ин образ, яъне ҷом ё соғар ба мо имконияти дарки тафаккури хоси ориёитаборонро дар бораи аз тарафи олами сағир (микрокосм) дидани олами кабир (макркосм)-ро муҳаё месозад ва нишон медиҳад, ки дар пиндори ниёғони мо чигуна метавонад ҷаҳони афлоқӣ дар ҷисми конкретӣ муҷассам гардад. Аз ин ҷост, ки «Ҷоми Чам» ҳамчун таҷассумгари ғояи олии ҷаҳоншиносии ниёғони ориёитаборамон мавзӯи марказии санъати тасвирӣ, муҷассамасозӣ ва нафиса гардидааст. Дар асрҳои миёна ҳам, яъне дар давраи

исломии фархангу адабиёти мо, образи «ЧомиЧам» дар шеъри классикии форсу тоҷик ба таври фаровон мунъакис шудааст. Барои мисол, Ҳофиз гуфтааст:

Оинаи Сикандар Чоми Чам аст, бингар
То бар ту арза дорад аҳволи мулки Доро

Аммо ин образ аз тарафи хунармандону наққошон ва мучассамасозону меъморону заргарон дар току сутунҳо, айвону кӯшкҳо ва, ҳатто, мӯҳри шоҳон ҳаққокӣ гардидааст. Ибтидои ин андеша, бозёфтҳои ба дастовардаи бостоншиносон ва мардумшиносон, аз сарзамини Эрону Осиёи Марказӣ ва Русия ба шакли ҷомҳои тиллоиву биринҷӣ, нукраву сангӣ ва шамъадону деғҳои бузурги биринҷие, ки ба шакли ҷом ё соғарҳои бузург сохта шудаанд, маҳсуб мешаванд. Аз ҷумла, аз ҷомҳои тиллоии ганҷи Амударё, ки дар музеи Британия маҳфуз аст ё аз ҷоми тиллоии дастадоре, ки аз асри XVII дар атрофи Астрахан ёфта шудааст, метавон ёдовар шуд. Ин ҳама ёдгориҳои моддии фарҳангие, ки аз ниёгони ориётаборамон ба мо мерос мондааст, на танҳо ҳамчун санъати меъмориву нафиса дорои аҳамияти таърихиву эстетикӣ мебошанд, балки онҳо маҷмӯи тасаввуроти асотирий, фалсафӣ ва динии қавмҳои ориётаборро бозгӯӣ мекунанд. Зеро барои ниёгони ориёии мо ҷаҳони маънавиву асотирий бо ҷаҳони моддӣ ба ҳам омезиш ёфта, саҳт гирех хӯрда аст. Аз ин рӯ, дар асоси ин ёдгориҳои моддии фарҳангии ҷаҳони маънавӣ, баҳусус оину русум, мӯътақидоту ҷаҳоншиносии ниёгонро метавон дарк кард. Масалан, дар сохту тасвири «ҷом» се моҳияти аслии космологияи ориёитабор нухуфтааст, ки иборатанд аз осмон, замин ва

чаҳони таҳтонӣ ё зеризаминӣ, ки нерӯҳои торикиву бадӣ чамъ шудаанд. Дар мафҳуми осмон ё фалак - офтобу моҳу ситораҳо дар назар дошта шудааст. Ва дар паси офтоб ба пиндори эшон бихишти барин, ки ҷойгоҳи ҳудои рӯшноиву ҳақиқату некӣ - Аҳрумаздо қарор дорад. Замин - ҷавлонгоҳи кувваҳои некиву бадист, ки ҳамеша байни худ барои ба даст овардани инсон дар набарданд. Қисмати таҳтонӣ - макони арвоҳи ҳабиса, бухлу кина, адовату шаҳват ва ҳамагуна офатҳои табиист. Ин пиндори космологӣ ва ба ҳам омезишёбии ҷаҳонбинии асотириву воқеӣ бо ҷаҳони моддӣ барои ҷаҳониён ғанитарин ёдгориҳои меъмориву тасвирии асотирӣ ориёиро тақдир карда аст. Ин ёдгориҳои моддӣ фарҳангӣ, аз қабилӣ муҷасссамаҳо ва тасвириҳои шери болдор, шери одамсари болдор, гов ҳамчун рамзи ҳосилхезӣ ва девҳо ҳама баёнгарии ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳоншиносии ниёгонӣ мо маҳсуб мешавад. Ва тааммуку таҷассус перомунӣ ҳар яке аз ин ёдгориҳои таърихӣ-ҳунарии як муаммо ё ҷаҳони маънавии мардуми ориёитаборро барои мо мекушояд. Дар робита ба «ҷом», ки чун қисмати аз гетист, ду рамзи дигар, яъне офтобу моҳ ҳамчун баёнгарии нерӯи рӯҳониву малакӣ ва қудрати заминии султонӣ дар санъати тасвири муҷасссамасозии ориёӣ хело инкишоф ёфтааст. Мусаввараи олиҳаи чордастаи суғдӣ бо ҷеҳраи моҳтобиву офтобӣ (аз як тараф моҳтоб ва аз тарафи дигар офтобӣ), ки ба қарнҳои VI-VIII мелод таалуқ дошта, аз ҳафриёти Панҷакенти қадим пайдо шудааст, гувоҳи ин гуфтаҳост. Ҳамчунин дар асрҳои III-IV тасвириҳои моҳу хуршед кулоҳи шохони сосонии Эронро, ки ҳешовандиашонро аз шох Ҷамшеди асотирӣ меҳисобиданд, муайян мекард. Дар айвони қасри Гуштосп низ ҳудӣ шох Ҷамшед дар даст

«Ҷоми гетинамо» ва рӯ ба осмон тасвир шудааст. Мардуми ориёитабори Эрону Осиёи Миёна дар ибтидо ҳама маздопараст, яъне мӯътақид ба худои Ахрумаздо (Хурмуз) буданд. Оини маздоро дар асри VI то мелод нахустин шоиру пайёмбари башар Зардушт такмил дод, ки баъдан ин оин ба номи **дини зардуштӣ** маъруф гардид. Тавре ки қаблан зикр карда будем, барои зардуштиён низ асосу пояи ҷаҳон ва ҳаёти инсонро се унсур: осмон (фалак), замин ва унсури ба ҳам зидди **некиву бадӣ** дар тимсоли муборизаи Ахрумаздо ва нерӯи бадӣ-Аҳриман, ташкил медиҳанд. Майдони муборизоти ин ду қувва инсон маҳсуб мешавад, ки дар моҳияти ҳеш бояд бо кӯмаки оташи муқаддас «Атара» пуштибони нерӯи некиву рушноӣ бошад.

Дар оини зардуштии ниёғони мо муқаддас доштани **оташ** ҳамчун ибтидои муқаддасоти офариниш маҳсуб мешавад. Аз ин ҷост, ки дигар халқу қавмҳо пайравони ин оинро «оташпараст» хондаанд. Аммо дар асл ин мафҳум ба маънои парастор, яъне ниғаҳдорандаи оташи муқаддас мебошад, то ки он хомӯш нашавад. Зеро ба пиндори пайравони ин оин оташи фурузон таҷассуми бозгаш ба рӯшноӣ, роҳ ба сӯи Хуршед, яъне оташи ҷовидони осмонист. Аз ин рӯ, оташгоҳҳо дар баландӣҳо, дар қуллаҳои кӯҳҳо сохта мешуданд ва оташи муқаддас дар он ҳамеша фурузон аст. Шахсе, ки барои ниғаҳбонии **оташи** муқаддас масъул буд, **оташпараст** номида мешуд. Ҳамчунин оташ на танҳо дар оташгоҳҳо, балки дар ҳар як хонадони зардуштӣ парастииш мешуд, то он ҳамеша фурузон бошад. Оташ дар ҳар як хонадон мисли рӯҳи гузаштагони он хонадон мӯҳтараму муқаддас буд. Аз ин рӯ, барои парастииш ниёиши он асбобҳои зиёде бо истифодаи рамзҳои зарофаткориҳои ҳунарии сохта

мешуданд. Ба-дин робита як нуктаро бояд хотирнишон сохт, ки ғояи рақобати азалии кайҳонии некиву бадӣ миёни Ахрумаздо ва Ахриман барои ба даст овардани рӯҳу равони инсон, мӯчиби он шуд, ки фалсафаи муқовимати инсон ва ахлоқи вижаи онро ба вучуд орад. Маҳз ҳамин фалсафа ва ахлоқи вижа дар тамоми таърихи тӯлонии санъати меъморӣ, тасвирӣ ва ҳунароҳои нафисаи ориёитабор маҳаки асосие ҳам барои санъаткор ва ҳам барои фармоишдиҳандаи осори санъатӣ будааст. Аз ин хотир осори ҳунарии ориёӣҳо ҳеҷ гоҳ санъат ба хотири санъат набудааст. Ва ҳар як осори санъатӣ хоҳ меъморӣ ва хоҳ тасвириву нафиса дорои ҳадаф ва фалсафии хоше мебошад, ки бар асоси ҷаҳонфаҳмиву ҷаҳонбинии ҳамон давра эҷод шудааст. Иловадан, бояд кайд, ки дар ҳар як асари ҳунари диди космологии мардуми ориёитабор нақш бастааст. Ин биниш, яъне робитаи кайҳон ва инсон, ҳатто дар ҳунари меъмории оромгоҳҳо, аниқтараш мадфангоҳҳо хело ҷиддӣ риоя шудааст. Зеро яке аз унсури муқаддаси Ахрумаздо - замин аз нигоҳи оини зардуштӣ набояд бо ҷасади инсон олуида гардад. Аз нигоҳи ориёӣён рӯҳ бояд бо ҷисми фаношуда дар яке аз унсурҳо дар ҳаво бояд ба ҳам пайваस्त шавад. Аз ин рӯ, дар ибтидо мурдаҳоро месӯзонданд ва дар асрҳои баъдӣ ҷасадро дар ҷойҳои махсус меғузоштанд, то ғуштуру пӯшташро парандагон бихуранд ва пас аз ин устухонҳоро дар сағонае ғузошта дар оромгоҳҳо ҷой меоданд. Рамз ё символикаи космологияи ҳинду аврупоӣ, ки онро ориёитаборон бечунучаро риоя мекарданд, ба он ишора мекард, ки оромгоҳҳо бояд ҳатман мисли фалак сохта шаванд. Яъне шакли меъмории оромгоҳҳои ориёӣҳои Осиёи Миёна мутобиқ ба тафаккури ҷаҳоншинохтии онҳо, яъне доира

дар дохили мураббаъ (квадрат) сохта мешуданд. Дар космологияи эронии ҳазораи аввали то мелод ҷаҳон ё курраи арз ба шакли ду пала ё косае, ки дар фалак ба ҳам пайваст ва дар дохили мураббаъ ҷойгир шудааст, тасаввур мешуд. Ба таъбири дигар, гетӣ ё ҷаҳон тақрори шакли ҷодуии мандилост. Мандило маънои «доира дар дохили мураббаъ»-ро дорад, ки доира хутути зоҳирии палаҳои заминро осмон ва мураббаъ ҷаҳор сӯи ҷаҳонро таҷассум мекунад. (ниг:Искусство стран Востока. М.1986.С.35; Древние цивилизации М. 1989.С.186; Фарҳанги самбулҳо. Техрон. 1368.х.ш.). Дар «Авесто» гуфта шудааст, ки Аҳрумаздо ба Ҷамшед мефармояд, ки ҷойгаҳе ба шакли мураббаъ бисозад ва дар он одамону ҳайвонотро ҷой диҳад ва дар мобайни доирае оташ афрузад ба ҳамин шакл, яъне ба шакли мандило аҷдоди ориёии мо оромгоҳҳо - хонаҳои охирати худро месохтанд. Дар замони Сосониён дар қарнҳои III-IV мелодӣ шахрҳо, коҳхову кӯшкҳо ва оромгоҳҳо ба ҳамин минвол сохта мешуданд. Ин анъанаҳои меъморӣ дар сохтмони оромгоҳҳои давраи баъд аз ислामीи Осиёи Миёна нигоҳ дошта шудааст. Оромгоҳи Исмоили Сомонӣ дар Бухоро, мақбараҳои Ғури Мир ва Шоҳи Зиндаи Самарқанд ҳамон суннатҳои меъмории ориёиро дар худ таҷассум кардаанд. Зеро ин суннат ба таври ҷиддӣ риоя мешудааст ва иҷозат набудааст, то тасаввуроти дар тӯли ҳазорсолаҳо ташаккул ёфта ҳалалдор гардад. Ҳатман бояд доира дар дохили мураббаъ риоя шавад. Гунбад рамзи доира ва чор девори бино симболи чор тарафи олам маҳсуб мешавад. Ин оромгоҳу мақбараҳо баёнгарии он аст, ки шаклҳои архитектурӣ ё меъморӣ пайдортар аз оину мазҳаб ҳастанд, ки суннатҳои дерини ниёгони ориёии моро дар

худ хифз кардаанд. Ин амр гувоҳи он аст, ки бо вучуди нуфузи 1400 солаи ислом дар тамоми шууни зиндагии мардумони ориёитабор, боз ҳам бисёре аз суннатҳо, оинҳо ва русуму эътиқодоту ҷаҳонишносии ориёӣ дар миёни мардуми Осиёи Миёна, махсусан, тоҷикон пойбарчост.

2.Забон ва адаби форсии дарӣ дар аҳди Сомониён

Гарчанде соли 81 ҳ.к. (700/701 мелодӣ) забони арабӣ ба ҳайси забони давлатӣ ба тамоми қаламрави хилофат эълон шуда бошад ҳам, аммо коргузорӣ ва давлатдорӣ дар Хуросону Мовароуннаҳр на яқбора, балки ба тадриҷ ба забонӣ арабӣ гузашт. Тибки ахбори сарчашмаҳо танҳо соли 742 мелодӣ забон ва хати араб дар коргузорӣ ва мукотиботи Хуросон ба таври расмӣ ҷорӣ гашт (Ба гузаштан аз алифбои паҳлавӣ ба арабӣ низ дар ҳамон давр сурат гирифтааст).

Ба муктазои таҳкими қудрати хилофати араб ва интишори бештари ислом забони арабӣ натавон ба ҳамаи давлатдорӣ, балки ба соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии мардумони Мовароуннаҳру Хуросон нуфуз кард. Ба зами ин, ба хоҳири ҳифзи имтиёзоти хеш ва наздик шудан ба арабҳои истилоғар, ашрофӣҳои маҳаллии Эрони Ғарбиву Хуросону Мовароуннаҳр ба омӯзиши амиқи забону хати арабӣ пардохтанд ва дере нагузашта забони арабӣ забони илму адаби мардуми ашрофӣҳо ва ҳукуматдорони манотиқи Хуросону Эрони Ғарбиву Мовароуннаҳр гардид. Дар асрҳои VIII-XI намоёндагони ин сарзамин осори зиёди илмӣ, ғалсафӣ, динӣ ва адабиро ба забони арабӣ таълиф намуда, онро ғаниву машҳур гардониданд. Аз ҷумла, риёзидони маъруф Ал-Хоразмӣ (780-847м.), ситорашиносии машҳур Ал-Фарғонӣ (асри

IX), Ал-Форобӣ (асри X), донишмандон Саолабӣ (961-1038) ва Наршахӣ (асри X), муаррихону чуғофиядонҳои маъруф Табарӣ (ваф. 993), Ибни Хурдодбех (820-912), Ибни Руста, Ал-Истахрӣ (X) ва амсоли онҳо, ки осорашонро ба забони арабӣ навиштаанд. Ҳамчунин алломаҳои маъруфи ҷаҳон Ал-Берунӣ (973-1048) ва Ибни Сино (980-1037) низ осори илмӣ-фалсафӣ ва тиббияшонро бо забони арабӣ таълиф кардаанд. Дар ин давра дар кишварҳои исломӣ забони арабӣ забони байналмилалӣ илму фарҳанг маҳсуб мешуд. Тавре ки дар асрҳои миёна дар Аврупо ин вазифаро забони латинӣ ба дӯш дошт.

Бисёре аз эронинажодон бо забони арабӣ шеър гуфта, дар миёни араб маъруф гардиданд. Муаррихи маъруф Соалабӣ дар асари маъруфаш «Ятимат-уд-даҳр (Марвориди ҷаҳон)» аз 119 шоирони арабизабон ёд мекунад, ки дар аҳди Сомониён дар Хуросону Мовароуннаҳр зиндагиву эҷод мекарданд ва аксарашон эронитабор буданд. Ҷолиб он аст, ки бо вучуди султан 2 асраи забони арабӣ дар ин сарзамин доираи қаламрави забони арабӣ танҳо дар сатҳи табақои ҳоким ва ашрофияти маҳаллӣ маҳдуд монд. Барои оммаи васеи мардуми шаҳру рустоҳои Мовароуннаҳру Хуросон ва Эронӣ Ғарбӣ забони араб ҳамчун забони бегонаву аҷнабӣ, забони дину мазҳаб ба шумор мерафт.

Бояд ёдовар шуд, ки на истилои бераҳмонаи араб, на дину оини ҷадиду низоми давлатдорӣ на, появу решаи забону ғуишҳои маҳаллии мардуми эронинажодро решақан карда натавонист. Зеро ташаккули халқияту миллияти халқҳои сокини Хуросону Мовароуннаҳр бинобар таъйиди бархе аз донишмандон, аз асри V мелодӣ шурӯъ гардида буд. (Дар асоси забонҳои маҳаллии сугдӣ, тохарӣ, бохтарӣ ва амсоли он.) Ва дар ин ду асри сукути иҷборӣ мардумони эронинажоди Осиёи Миёна ва Эрон

натанхо урфу одат, балки забони худро низ ниғаҳ, доштанд. Бесабаб нест, (тибки ахбори Наршахӣ, асри X) ки дар асри VIII Халофати Бағдод иҷозат дода буд, мардуми тозамусулмоншудаи Мовароуннаҳр, махсусан, дар Бухоро (масҷиде, ки соли 713 сохта шудааст) ҳангоми адои намоз Куръони мачидро ба забони модариашон бихонанд. Ҳамчунин маълум аст, ки яке аз мубаллиғини ислом Абу-с-Сайдо соли 728м. бинобар дар забони форсӣ қавӣ набуданаш дар миёни мардуми Самарқанд аз талбиғи ислом худдорӣ мекунад. Гарчанде адабиёти мактубӣ дар ин давра танҳо ба забони арабӣ буд, аммо адабиёти шиғоҳӣ дар ин марзу бум ба ғуишу лаҳҷаҳои маҳаллӣ ривож доштааст.

Шакке нест, ки дар ин ду асри тасаллути комили арабӣ осори манзуму мансуре ба забонҳои эронӣ навишта шудаанд, аммо то ба имруз барои аҳли илм пӯшидааст. Гарчанде ҷо-ҷо дар сарчашмаҳои таърихӣ ишораҳои мавҷуданд, ки адабиёти хаттӣ ба забонҳои эронӣ, ба вижа форсии дарӣ мавҷуд будааст. Аз ҷумла, дар навиштаҳои сайёҳону муаррихони арабизабони асрҳои IX-X ҷафта ғурехта баъзе маълумотҳои ба даст меёрасанд. Шарқшиносону донишмандони қарни XX, аз қабили В.В.Бартольд, Я.М.Марр, М.М.Якубовский, Ж.Лазарь, М.Баҳор, С.Нафисӣ, 3. Сафо, Парвиз Хонларӣ ва амсоли онҳо матнҳои аз ин сарчашмаҳо ҷамъоварӣ кардаанд, аммо теъдоди онҳо хело маҳдуд аст. Барои мисол, таронаи мардуми Балх дар бораи шикасти ҳокими арабӣ Хуросон Асад ибни Абдуллоҳ дар Хуталон:

Аз Хуталон омадие.

Овор боз омадие.

Ба ру табоҳ омадие.

Хушку низор омадие.

Ва ё маълумоти ибни Хурдодбех (IX- то X) дар дубайтие, ки ба васфи Самарқанд гуфта шудааст:

Самарқанди қандманд,
Ба зинат кӣ афканд?
Аз Шош та беҳӣ,
Ҳамеша та хуҳӣ.

Академик В.В.Бартольд бар асоси ахбори Ат-Табарӣ зикр мекунад, ки шайхҳои Марогӣ шеърҳои ба форсӣ эҷодкардаи шоири ибтидои асри IX Муҳаммад ибни Боисро қироат мекарданд.

Баъд аз заиф шудани Хилофат ва кӯшишҳои истиқлолталабии кишварҳои зери султан он, аввалин давлатҳои нисбатан мустақил дар Хуросону Мовароуннаҳр ба вучуд омаданд.

Ашрофияти маҳаллӣ ва табақаи ҳокими Хуросону Мовароуннаҳр барои касби истиқлол ва эҷоди давлати мустақил бар зидди султани арабҳо ва тамаддуни арабии исломӣ ба ҳайси аслиҳаи идеологӣ забону фарҳанг ва оину русумӣ то исломии халқҳои бумиро мавриди истифода қарор доданд. Дар ин замина ҳаракати идеологие ба номи шуубия, ки ҳадафаш эҳёи тамаддуну суннатҳои мардуми маҳаллӣ ва таблиғи ташвиқи он ва нишони додани бартарияти наҷодиву фарҳангии эронитаборон буд, ба миён омад.

Возеҳ аст, ки дар ин шароит тавачҷӯх ба забони миллӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии идеологӣ, бештар мегардад.

Агар дар ибтидои ҳукумати хилофати арабӣ табақаи ҳокиму ашрафияти маҳаллӣ барои мустақкам кардани мавқеи сиёсии хеш ва ба даст даровардани мансаб ба фарогирии забони арабӣ талош меварзиданд, акнун аз нимаи дуҷуми қарни IX тамоюли баръакси он мушоҳида мегардад. Бо пуштибонӣ аз забону адабӣ

миллӣ (махаллӣ) ва иртиқои он ба сифати забони адабӣ-давлатӣ сулолаҳои ҳокимони маҳаллӣ ва ашрафияти тарафдорони онҳо истиклоли сиёсӣ ва фарҳангии ҳешро аз Хилофати араб таборуз меоданд.

Тавре ки маълум аст, аввалин давлатҳои феодалии сохибистиклоли Хилофат давлати Тоҳириён (821-873) дар Хуросон, Саффорӣён (873-903) дар Сиистон ва Сомониён (875-999) дар Мовароуннаҳр буданд, ки дар каламравии забони дарӣ-форсии тоҷикӣ ба вучуд омаданд.

Ҳамин тавр, аз нимаи дууми қарни IX раванди маҳдудшавии султанӣ забони арабӣ ва густариши забони форсии дарӣ дар соҳаи коргузори, илму адабиёт оғоз мегардад. Яке аз сабабҳои густаришу рушди забони дарӣ дар сатҳи забони давлатӣ шартӣ асосии истиклолияти сулолаҳои маҳаллӣ бошад, сабаби дигараш, забони арабӣ дар зарфи 2,5 асри ҳокимияташ дар ин каламравӣ танҳо забони расмӣ-коргузори ва муоширати иддаи маҳдуди аҳолии маҳаллӣ ва ҳуди арабҳои муқими Мовароуннаҳру Хуросон боқӣ монда, дар миёни мардуми аввал паҳн нагашт. Масалан, ҳатто Якуб ибни Лайси Саффорӣ, ки аз мардуми аввал буда забони арабӣ намедонист ва тибқи қадимтарин сарчашмаи таърихӣ «Таърихи Сиистон» соли 867 хангоми бозгашти тасарруфи Ҳирот, вақте шоирон ба арабӣ ба васфаш мадҳия месароянд дар ҷавоб мегӯяд: «Чизе, ки ман андар наёбам, ҷаро бояд гуфт?». Ва гуё дабириаш Ибни Васиф шеър ба порсӣ мегӯяд.

Авҷи шукуфои ва густаришу рушди забони форсӣ ба ҳайси забони расмӣ-давлатӣ, адабӣ, илмӣ бо сари қудрат омадани нахустин давлати тоҷикон - Сомониён (875-999) робитаи ногуастанӣ дорад.

Қасби истиклоли сиёсӣ ва ҳамчунин рушди ҷашмгире дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии асри X заминаи мусоидеро барои инкишофи фарҳангу илму

адаб дар каламрави Сомониён ба вучуд овард. Аҳли илму адаб аз манотиқи мухталиф ба шаҳрҳо, махсусан, Бухоро - маркази давлати Сомониён ҳам меомаданд, то дар ҳаёти фарҳангӣ ва илмӣ кишвар сахм гиранд.

Амирони Сомонӣ аз назари сиёсӣ ва нишон додани бартариашон аз хилофати Аббосӣ аз рушду густариши илму адаб пуштибонӣ мекарданд. Ҳатто вазирони худро аз миёни донишмандон интихоб мекарданд, ки дар навбати худ ин вазирон барои рушди мӯътадили илму фарҳангу адабиёт шароити мусоид фароҳам меоварданд.

Аз ҷумла, Абулфазл Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Балъамӣ, Абуабдулло Аҳмад ибни Муҳаммади Ҷайҳонӣ, Абӯалӣ Муҳаммад ибни Балъамӣ, Абӯтайиби Мусъабӣ вазирони сомонӣ ҳама аҳли донишу фазл буданд.

Бинобар ахбори сарчашмаҳои таърихиву ҷуғрофиёӣ аҳли илму адабе, ки дар дарбори Сомониён гирд омада буданд, на танҳо аҳли Хуросону Мовароуннаҳр, балки аз Эронӣ Ғарбиву дигар каламрави Хилофати араб низ буданд.

Аз ҳамагон 119 шоири арабизабоне, ки Абумансури Саолабӣ (961-1038) дар «Ятимат-уд-даҳр» зикр карда, 29 нафарашон аз Эронӣ Ғарбӣ ва вилоятҳои дигари Хилофат махсуб мешуданд.

Дар ин давра Бухоро маркази илму фарҳанги Шарқ гардида буд, тавре ки устод Рӯдакӣ гуфтааст:

Имрӯз ба ҳар ҳоле Бағдод Бухорост,
Кучо мири Хуросон аст, пирӯзӣ ончост.

Дар аҳди Сомониён, махсусан дар ибтидои асри X адабиёт тараққи баандоза мекунад. Бо мақоми давлатӣ касб кардани забони форсии дарӣ ҳамзамон бо дигар омилҳо шароити мусоиде барои шукуфоии назму

насри дарӣ фароҳам омад. Маҳз дар асри X назму насри дарӣ ба маънои томаш рушду нумӯ кард.

Дар манбаъҳои таърихӣ то асри IX дар бораи ба забони форсии дарӣ мавҷуд будани рисола ва ё девони шеърӣ китоби алоҳидае суҳан намеравад. Ва набудани китоб низ як амри табиист, зеро барои ба ин забон ба вуҷуд омадани адабиёти мукаммали хаттӣ бояд, ки он забон ба ҳукми забони расмӣ-давлатӣ қудрат дошта бошад.

Муборизаи ду асраи халқу қавмҳои Хуросону Мовароуннаҳр баҳри озодии сарзамини хеш ва касби истиқлолияти сиёсӣ, муҳимтар аз ҳама, эҷоди адабиёти бадеӣ ба забони модарӣ зарурати аз нав баррасии ҳотираи таърихӣ ва ҳамосаи аҷдодони эронинаждро ба миён овард. Зеро барои тақвияти истиқлолияти сиёсӣ миллӣ талқини ифтихороти таърихӣ миллӣ ва қорнамоию воқеиёти таърихӣ халқҳои ин марзу бум хело муҳим буд. Аз ин ҷост, ки бифофосила баъд аз касби истиқлол ва ба миён омадани давлати мукдотири тоҷикон - Сомониён, қамъоварию ривоёту асотири таърихӣ ва қорнамоиҳои ниёгон, ки ба таври шифоҳӣ аз даҳон ба даҳон то он замон расида буданд, оғоз мегардад. Дар натиҷа чандин «Шоҳнома»-ҳои мансур таълиф мегарданд, ки тибқи ахбори «Таърихи Балъамӣ» нахустини он «Шоҳнома»-и Абумуайяди Балхӣ мебошад, ки манобеи васеи таърихӣ, асотири ва ҳамосаи маҳсуб мешавад. Ва ин китоб аз нахустин «Шоҳнома»-и мансурест, ки китобат шудааст (ибтидои асри X) ва мутаассифона аз ин китоб ба ҷузъ чанд порчае иқтибос шуда дар «Таърихи Сиистон» ҷизе боқӣ намондааст.

«Шоҳнома»-и дигари мансуре, ки дар ин давр эҷод шудааст, ба қалами Абуалӣ ибни Муҳаммади Балхӣ тааллуқ дошта ва «Шоҳнома»-и Абумансурӣ бошад аз тарафи ҷаҳор нафар донишмандони зардуштӣ зеро

роҳбарии Абу Мансури Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Муаммарӣ таълиф шудааст, ки хушбахтона то замони мо омада расидааст.

Ин асарҳо дар катори дигар сарчашмаҳои адабӣ, таърихӣ, илмӣ ва асотири манбаи асосии «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ будааст.

Дигар аз осори мансури ин давра, ки намунаи насри равону соддаи дарӣ маҳсуб мешавад, тарҷумаи «Таърихи Табарӣ»-ст, ки ба қалами вазири донишманд Абулфазли Балъамӣ (нимаи дуҷуми асри X) тааллуқ дошта, бо номи «Таърихи Балъамӣ» машҳур аст. Ҳамчунин зери назари Балъамӣ тарҷумаи «Тафсири Куръон»-и Табарӣ - дар 114 ҷилд сурат гирифтааст ва асари «Худуд-ол-олам мин - ал- машриқ ила-л мағриб»-и муаллифиномаълум аз дастовардҳои ҳамон давра аст. Ин асар тахминан соли 982 таълиф шудааст.

Аз нигоҳи инкишофи шеъри форсӣ асри X давраи ташаккули он маҳсуб мешавад. Гарчанде то асри даҳ осори манзуме ба забони дарӣ вучуд доштааст. Масалан, дар асри IX дар дарбори Тоҳириён ва Саффорӣён шоироне аз қабилӣ Муҳаммад ибни Васиф, Бассомӣ Курд, Ҳанзалии Бодғисӣ, Маҳмуди Варроқӣ Ҳиравӣ, Фирузи Машриқӣ, Абӯ Сулайки Гургонӣ зиндагӣ ва эҷод карданд, аммо осори манзуми онҳо дар рушду такомули баъдии шеъри форсии дарӣ ҳеҷ нақша набозидааст. Махсусан, баъд аз он ки дар асри X як зумра чехраҳои тобноке чун устод Рӯдакӣ ва ҳамасрони он арзи вучуд карданд, шеъри онҳо ба қулӣ ба гушаи фаромушӣ супорида шуд.

Чехраи нотақрори шеъри дариӣ асри X дар он аст, ки дар ибтидо ва интиҳои ҳеш ду ситораи нотақрори шеъри порсиро ба армуғон додаст. Яъне дар ибтидо устод Рӯдакӣ ва дар интиҳои он Фирдавсии бузург қарор доранд.

Маҳз дар эҷодиёти Рӯдакӣ, Фирдавсӣ ва ҳамзамонони онҳо шоироне, чун Шаҳиди Балхӣ, Абулҳусайни Муродӣ, Робиаи Балхӣ, Абӯшуқури Балхӣ, Абуабдуллоҳи Фаролавӣ, Абутаййиби Мусаабӣ, Абулмуайяди Балхӣ, Абуисҳоқи Ҷуйборӣ, Абулҳусайни Оғочӣ, Равнақи Бухорой, Сипехри Бухорой, Абуабдуллоҳи Рабинҷонӣ, Маънавии Бухорой, Имории Марвазӣ, Маъруфи Балхӣ, Хаббози Нишопурӣ, Абӯмансури Муҳаммади Дақиқӣ, Камолиддини Абулфатҳи Пиндор, Мачиддини Абулҳасани Кисой, Кисоии Марвазӣ, Абулфатҳи Бӯстӣ, Мунҷики Тирмизӣ ва амсоли онҳо жанрҳои шеъри форсӣ-дарии тоҷикӣ аз қабилӣ маснавӣ, китъа, дубайтӣ, рубой, ғазал, қасида ба миён омадааст.

Саҳми Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ дар инкишоф ва ҳифзу густариши фарҳангу тамаддуну забони дарии тоҷикӣ қариб дар як поя меистад, зеро:

а) Маҳз дар эҷодиёти Рӯдакӣ забони форсии дарӣ тақомули худро меёбад ва шеъри дарӣ ба арсаи ҷаҳонӣ роҳ пайдо мекунад ва ба қавли Дормистетер: Рӯдакӣ Гомери шеъри дарӣ мебошад. Ва ба тайиди устод Айнӣ сабки «сахли мумтанеъ» маҳз аз ашъори Рӯдакӣ оғоз ёфтааст. Бештари шоирон ба ӯ пайравӣ кардаанд, вале ба пояи ӯ нарасидаанд. Ҳатто, бо ҳама устодӣ Унсурӣ гуфтааст: «Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест».

б) Тамоми жанрҳо ва навъҳои шеъри классикӣ дар асри X, махсусан дар ашъори Рӯдакӣ инъикоси аввалии худро пайдо кардаанд. Аз ҷумла, қасида, маснавӣ, китъа, рубой ва ғазал.

в) Парҳез аз калимаҳои арабӣ ва истифода аз вожаҳои ноби тоҷикии дарӣ ва то ҳадде соф маҳаллӣ аз ашъори Рӯдакӣ оғоз шудааст, барои намуна:

Кори бўса чу об хурдани шӯр,
Бихурӣ беш ташнатар гардӣ.

ва ё

Шаб зимистон буд, каппи сард ёфт,
Кирмаки шабтоб ногоҳе битофт.

Агар хидмати Рӯдакӣ ва пайравони ӯ, қабл аз ҳама, дар таҳкими пояҳои шеърӣ дарӣ ва тақмили забони дариӣ тоҷикӣ бошад, Абулқосим Фирдавсӣ ин абармарди шеърӣ адаби форсизабонон дар зинда мондани аквоми эрониҷод ва забони форсии дарӣ саҳми беандозае доштааст.

Зиндагӣ ва эҷоди Фирдавсӣ дар замони инқирози сулолаи Сомониёну аз байн рафтани он рост омадааст. Дар ин давра кашмакашиҳои дохили хонаводагии Сомониён ва ҳучуму тохту този туркони бодиянишин ба каламравии онҳо, ки бо таҳрику дасисаи хилофати Бағдод амалӣ мегардид, ҳатари бузургеро барои мавҷудияти забону миллияти форсизабонон эҷод карда буд. Фармонравоии туркони бодиянишин мумкин буд, раванди маҳви забон ва инҳилоли қавмҳои эрониҷодро дар забону фарҳанги арабӣ тезонад. Аз ин рӯ, рисолати шоири ватанпараст дар ин замон эҷоди подазахри қавие дар муқобили ин ду захри муҳлики азими давр маҳсуб мешуд. Фирдавсӣ инро дарк намуда, рисолати шоирӣ ва ватанпарастии хешро бо тамоми вучуди худ дарёфт ва аз суҳан коҳе сохт, «к - аз боду борон наёбад газанд».

Ба қавли шоири инқилобии аввали қарни XX Эрон Мирзодаи Ишқии шаҳид:

Баҳри Фирдавсӣ чӣ бояд кард, к-ӯ аз кори хеш,
Яъне аз нерӯи табъу мӯъчизи гуфтори хеш.
Мурда фарзандони чандин қарни Эрон зинда кард,
Аз лаби Омуя то дарёи Уммон зинда кард.

Бар ҳақ «Шоҳнома»-и безаволи ӯ шиносномаи мардуми эронитабор буда, он ифтихору ҳофизаи таърихии форсизабонхост. Асри Х асри тиллоӣ ва даврони, бидуни муҳобот, ташаккули забону фарҳанги форсии тоҷикӣ.

Дарси даҳум

Фарҳанги аврупоӣ асри XX

1. Суннатҳои гуманизм
2. Сиентизм (сциентизм) ва технократизм
3. Фаромодернизм
4. Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги асри XX

1.Суннатҳои гуманизм

Дар фарҳанги муосири аврупоӣ гоյаҳо ва усулҳои, ки инсоният дар қарнҳои гузашта, ба вижа дар поёни қарни XX кашф кардааст, хело хуб ба ҳам омезиш ёфта ба таври мӯъҷаз ироа шудааст. Муҳим он аст, ки аз ин «ғарбелӣ замон» кадом арзишҳои асосии фарҳангӣ тавҷам бо шаклҳои ҳаёти иҷтимоӣ, тарзҳои фаъолиятӣ ҷаҳонфаҳмию ҷаҳоншиносии ниёгон ба асри XX расидааст?

Дуруст аст, ки дар фарҳанги имрӯзи аврупоӣ ба таври васеъ усул ва арзишҳои гуманизм ривҷ ёфтааст, аммо дар моҳияти худ, гуманизм дорои мафҳуми густардааст. Ба таври мисол, гуманизми давраи Эҳё, ки ба нерӯю

қудрат ва озодии рӯҳи эҷодкоронаи инсон арзиш қоиладар буд, пеш аз ҳама ҳислати зубда (элитарӣ) дошт. Зеро он ба ахлоқи инфиродӣ иртибот дошта, танҳо ба теъдоди маҳдуди баргузидагони ҷомеа тааллуқ дошт. Аммо моҳияти аслии гуманизми имрӯза ҷанбаи универсалии он маҳсуб мешавад, чунки он барои фард нигаронида шуда, ҳаққи ҳар фардро барои зиндагӣ, рифоҳу озодӣ қоиладар аст. Аз ин ҷост, ки гуманизми муосир моҳиятан демократӣ буда, ҷанбаи зубда надорад.

Самтгирии гуманистии фарҳанги муосир дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа аз қабилӣ иқтисод, ахлоқ, сиёсат, ҳунари бадеӣ ва амсоли он нигаронида шудааст. Ин раванд ташаккули фарҳангии сиёсиро низ муайян намудааст. Арзишҳои фарҳанги сиёсии муосир бори нахуст дар соли 1789 сабт шудааст. Барои он ки умумигӯӣ накарда бошем, ду санади зеро, ки дар асрҳои гуногун танзим шудааст, ба муқоиса мегирем:

«Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд» (асри XVIII) ва «Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон» (асри XX).^{*} Зеро гоӣ дар даврони инқилоби буржуазии Фаронса ба вучуд омада, имрӯз низ ба ҳайси гоӣ давлатҳое, ки шомили Созмони Милали Муттаҳид (СММ) мебошанд, қабул шудааст. Барои суҳулат бо аломати (а) «Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд»; ва (б) «Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон» ифода мегардад:

Моддаи 1. «Инсонҳо бо ҳуқуқҳои баробару озод таваллуд мешаванд ва боқӣ мемонанд» (а). «Тамоми одамон аз нигоҳи ҳайсиату эътибор ва ҳуқуқи ҳеш озоду баробар таваллуд мешаванд» (б).

Моддаи 2. «Ҳадафи ҳар як иттиҳоди сиёсӣ ҳифзи ҳуқуқи фитрӣ ва ҷудонашавандаи инсон мебошад. Ин ҳуқуқҳо

^{*} Тарҷумаи тоҷикии санадҳои мазкур ғайрирасмист. (муаллиф).

моҳияти озодӣ ва амният, муқовимат бар зулм махсуб мешавад»(а). Ин мазмун дар моддаҳои 3,4,5,8,9,14 (б) ҷой дода шудааст.

Моддаҳои 7,8,11(а) озодии шахс, озодии вичдон ва озодии сухану матбуотро эълон мекунанд. Ин мазмун дар моддаҳои 12,18,19(б) низ мунъакис шудааст.

Муҳаққини аврупоӣ бар он ақидаанд, ки гоյи баробарии умумибашарӣ нахуст аз ҷониби дини масеҳӣ эълон шуда ва тибки таълимоти Исои Масеҳ ҳама дар назди ҳудо баробаранд, зеро ҳар як шахс қатъи назар аз мақому манзалати иҷтимоии ҳеш рӯҳи ҷовидон дорад. Бояд ёдовар шуд, ки дар дини масеҳӣ аслан сухан дар бораи баробарии дунёи ухравӣ ё ирфонӣ дар назар аст, аммо дар зиндагии воқеӣ (дар иҷтимоъ) на ҳама баробаранд.

Гуманизми муосири ғарбӣ талош мекунанд, то дар зиндагии рӯзмарра ва воқеӣ имкони баробарии афроди ҷомеа имконпазир гардад. Ва ин баробарӣ, дар қадами аввал, дар демократисозии ҳаёти иҷтимоӣ ва рушди ҷомеаи шахрвандӣ бояд амалӣ гардад. Аз ин рӯ, саҳми одамон дар ҳаёти иҷтимоӣ афзуда, субъектҳои фаъоли созмонҳои иҷтимоӣ мегарданд.

Дар навбати худ бояд ёдоваро шуд, ки ин равандро дорои ҷанбаи манфӣ низ мебошанд, зеро дар асари онҳо инсон аз ҳадди беш мутамаддин мегардад, ки он ба зарари фарҳангии шахсии ӯст. Ба-дин робита А.Швейстер, мутаффакир ва гуманисти қарни XX бо як изтироб доир ба таназзули фарҳанг сухан гуфтааст. Ҳамчунин аз ҳад зиёд танзими шароити иҷтимоии одамон ба фарҳанг низ таъсири манфӣ мерасонад. Дуруст аст, ки ҷомеаи созмонёфта (муназзам) ҳам замина ва ҳам натиҷаи фарҳанг ба шумор меравад

ва равшан аст, ки дар марҳилаи муайяни тараққиёт сохтори берунии ҷомеа низ аз ҳисоби ҳаёти маънавӣ рушд мекунад. Зеро шахсияту ғоя(идея) таҳти нуфузи ниҳодҳои иҷтимоӣ қарор мегиранд ва ба ҷои он ки ба ин ниҳодҳо таъсир расонанд, баръакс ба рушди онҳо кӯмак мекунанд. Ин мӯҷиби инқирози гуманизм ва таназзули арзишҳои бунёдиву инсонии шахсият мегардад. Чунин инқироз, ки дар миёнаҳои қарни XX ба миён омадааст, ба масоили ҳаёти моддӣ ва маънавии ҷомеаи Ғарбӣ иртиботи бевосита дорад.

2.Сиентизм ва технократизм

Он чизе, ки имрӯз Аврупои муосир ва Амрико ҳамчун муҳимтарин дастоварди рушди фарҳанг бечунучаро қабул кардааст, ин самтгирӣ ба маърифати оқилонаи ҷаҳон аз тариқи илм мебошад.

Аз асри XIX шурӯъ қарда аломатҳои ҷаҳонишавии илм ҳамчун нерӯи пешбарандаи ҷомеа падидаи гардид ва истифодаи васеи дастовардҳои илм дар ибтидои асри XX ба ин овард, ки зиндагии миллионҳо нафар одамони дар кишварҳои саноатӣ маскунбуда билкул тағйир ёфт. Ба таъбири дигар, илм тамоми ғайрияти инсонро фаро гирифт ва появу таҳдоби асосиро барои ваҳдати инсоният тарҳрезӣ намуд. Аммо нақши ақли инсон дар илм ба тарзи муҳталиф арзёбӣ мегардад. Барои мисол, донишманди маъруфи рус В.И.Вернадский (1863-1945) муътақид буд, ки ба таври доимӣ афзиши ғайрияти илмии инсон як падидаи мутараққист. Илму техника сохтору ҳислати муносибати иҷтимоӣ, умуман, тамоми тарзи зиндагии инсонро дигаргун сохт. Аз назари Вернадский В.И. илм инсонро ба як нерӯи махсуси

геологие табдил дод, ки тамоми сатҳи курраи Замин ва биосфераи онро дигаргун сохтааст.

Дар ибтидои асри XX Герберт Уэллс (1866-1946) нависандаи фантасти англис андешаи сохтани «Мағзи (майнаи) ҷаҳонӣ», яъне махзани воҳиди тамоми иттилооти ҷаҳонро пешниҳод карда буд. Дар замонаш онро як ҳаёли таҳаққуқнопазир пиндошта тавачҷӯх накардаанд. Аммо рушди имрӯзаи илм собит сохт, ки орзуи Уэллс як ҳаёли ширин набудааст. Имрӯз дар хонаи хурде, дар як системаи компутерӣ тамоми китобҳои бузургтарин китобхонаҳои ҷаҳонро ҷой додан мумкин аст. Фарҳанги муосир захираҳои бузурги иттилоотро ҳифз карда метавонад. Ба таъбири дигар, имрӯз мо дар ихотаи маҷроҳои бузурги иттилоотӣ қарор дорем.

Дар баробари ин, нуқтаи назари дигаре низ мавҷуд аст, ки рушди илму техникаро хатари азиме барои инсоният, муҳити зист ва пеш аз ҳама, ба худ инсон меҳисобад, зеро он дар худ нерӯи харобиоварро дорост. Чӣ бояд кард? Кӣ ҳақ аст? Тараққиёти илмӣ-техникӣ барои башарият созандааст ё сӯзанда? Ба ин ва дар дигар суолҳо имрӯз ду ҷараёне, ки бо номи «физикҳои-ву «пирикҳо» дар ҳаёти фарҳанги солҳои 60-уми қарни XX ба миён омада, дар фарҳангшиносӣ зери номҳои сиентизм (аз калимаи латинии *scientia*-дониш, илм) ва антисиентизм (зидди илм) маъруфанд, ҷавоб медиҳад.

Тарафдорони сиентизм мӯътақиданд, ки ояндаи насли башар ва курраи замин ба илм саҳт вобастааст. Зеро илм масъалаҳои азими инсониятро ҳаллу ҷавоб намуда, онро аз бӯҳрони иҷтимоӣ-экологии ҷаҳонӣ, ки ба ҳаёти инсон таҳдид мекунад, раҳо месозад. Чун ки наҷоти башар, ибтидо, аз дарки таҳдиди оғоз гардида, сипас то ба

чустучӯ ва пайдо кардани воситаҳои (маънавӣ ва моддӣ) аз ин бӯҳрон раҳой шудан такомул меёбад.

Аз ин рӯ, намояндагони сиентизм таъкид мекунанд, ки ояндаи инсоният ва бақои ҳаёт ба рушди илми ҷомеаи фаросанъатӣ (иттилоотӣ) вобастагии амик дорад.

Тарафдорони ҷараёни антисиентизм бошанд бар он ақидаанд, ки илм танҳо падидаи деструктивиро ба вучуд меорад. Зеро инсон бо ёрии донишҳои илмӣ ба муҳити атроф, табиат, ба дигар инсонҳо ҳамчун ба объекти истеъмоли ва дигаргунсоз нигоҳ мекунад. Дар натиҷаи он инсон ба ҳайси арзиши оӣ ва ё ба қавле чун «ашрафи махлуқот» аз байн рафта, ҳамчун шахсият худро гум мекунад.

Ба табири дигар, **антисиентизм** ҳамчун аксуламал бар зидди аз ҳадди эътидол боло бурдани нақши илм дар ҷомеаи инсонӣ арзи вучуд кардааст. Ва тарафдорони он илмро «вабои асри XX» хонда, ҳамагуна бӯҳронҳои иқтисодӣ, экологӣ ва миллиро пайёмади чустучӯҳои илм медонанд. Ин вазъи мутахосимро Чарлз Перси Сноу, донишманду нависандаи англис соли 1959 дар суҳанронии маъруфи хеш дар Донишгоҳи Комбриҷ зер унвони «Ду фарҳанг ва инқилоби илмӣ» чунин баён доштааст: «Дар як кутб равшанфикрони эҷодкор, адибон ва дар кутби дигар донишмандон, чун намояндаи барҷастаи ин гурӯҳ-физикҳо қарор доранд. Онҳоро садди нофаҳмӣ ва ҳатто, хусумат (маҳсусан, дар байни ҷавонон) аз ҳам ҷудо кардааст. Дар бораи ҳамдигар як тасаввуроти таҳрифшуда (ғалат) доранд. Назару муносибати онҳо ба як чиз гуногун буда, ҳатто дар соҳаи эҳсос низ наметавонанд назари умумӣ дошта

бошанд». (Ч.П. Сноу. Портреты и размышления М.: «Прогресс», 1985, стр.210)

Сарфи назар аз ин хама, навъи фарҳанги илмӣ-техникӣ, ки ибтидо дар Аврупо ташаккул пайдо карда, сипас дар тамоми ҷаҳон ривҷ ёфт, ба инсон барои рушди озодӣ, пеш аз ҳама, барои ҳаёти моддӣ ӯ кӯмаки беандоза кардааст. Дар Давраи нав тамаддуни техногенӣ оғоз ёфта, ки дар рӯи харобаҳои асримиёнагӣ бунёд гардидааст. Фарҳанги ин тамаддун дар пояи он муносибатҳои инсону табиат ташаккул ёфтааст, ки инсон меҳост аз вобастагии хеш аз табиат раҳо ёбад. Ва аз ин рӯ, бузургтарин арзиши фарҳангиро инсон дар тасаллути хеш бар табиат, ғанӣ сохтану тақомули донишҳои технологиву илмӣ меҳисобид. Аз ин рӯ, рушди техникаву технология ҳамчун аслиҳаи тасаллути инсон бар табиат ҳадафи асосӣ ва меъёри тараққӣ ҷомеа ба шумор мерафт.

Камолоти ҷаҳонии илму техника, ки дар қарни XX шакл гирифт, оғози иттиҳоди иқтисодии ҷаҳонро поягузори кардааст, дар тамоми кунҷу канори қурраи Замин усулҳои пешқадами фарҳанги истехсолиро паҳн намуд. Имрӯз мо шӯҳиди бевоситаи тараққӣ байналмиллалӣ рӯи робитаҳои иқтисодӣ мебошем. Яке аз намуди бурузи ин раванд корпоратсияҳои (иттиҳодияҳои) варомилӣ (трансмилӣ) бо шаклҳои воҳиди созмонҳои фарҳангӣ, ки дар дахҳо кишвару қитъаҳои олам фаъолият доранд, ба шумор меравад. Ба ин корпоратсияҳо беш аз сеяки истехсоли саноатӣ, болиғ аз нисфи тиҷорати хориҷӣ ва қариб 80% техникаву технологияи ҳади тааллуқ доранд. Дар бораи афзоиши байналмиллалӣ ҳаёти ҷаҳони имрӯз хислати ҳамафарогирии инқилоби илмӣ-техникӣ ва нақши

усулан нави васоили ахбору иртиботи омма гувоҳ мебошанд.

Муносибати техногенӣ ба табиат ба ҳайси васоили қонёқунандаи соф ниёзҳои техникӣ, на маънавию руҳӣ яке аз тамоюлҳои асосӣ дар рушди фарҳанги аврупоии нимаи аввали асри XX маҳсуб мешавад. Дастоварҳои афкори илме, ки дар санъату техникаи ҷаҳонӣ амалӣ гардиданд барои инсонии асри XX заминаи итминонбахшро фароҳам овард, ки ҳастии қайноҳии ҳешро эҳсос намояд. Аммо, бояд ёдовар шуд, ки фарҳанги Аврупи асри XX бӯҳрони бузургро дар худ мунъакис сохта, ки тамаддуни техногенӣ аз он хело ба оҳистагӣ хориҷ шуд. Ҷомеаи имрузӣ, ки типии нави тамаддун-ҷомеаи саноатӣ(индустриалӣ)-ро эҷод карда ва дар он тасаллути сохторҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, технологияи бидуниҷеҳра (бешахсият) беандоза аст, моҳиятан, бар зидди ғайолияти зиндаи инсон, фарҳанги воқеии «ман»- и фард равона шудааст. Тавре ки ёдовар шудем, тамаддуни технологӣ дар он пояи муносибати байни инсону табиат бунёд гардид, ки табиат объектҳои истифода ё истисмори беандозаи ғайолияти инсон қарор гирифт. Дар ин муносибати яктарафа «харҷӣ бештар, ҳубтар» маҳаки асосӣ маҳсуб мешуд. Ба таъбири дигар, аз ин ҳадаф истифодабарӣ-андӯхтани неъматҳои моддӣ, ғановат ва ба ин восита ҳаллу фасли масоили иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва амсоли ин буд. Муҳимтар аз ҳама, як ҷанбаи манфии тамаддуни техногенӣ дар он аст, ки табиатро ҳамчун як манбаи беҳири объектҳои истифодабарӣ аз тарафи инсон ҳисоб мекунад. Аммо дарки амиқи бӯҳрони экологӣ ин тасаввуротро, хушбахтона аз байн бурд.

Ҳаракатҳои ғоявӣ ва илмӣ-назариявӣ даҳсолаҳои ахири ҷаҳон масъалаи эҷоди фарҳанги нави экологиро

матрах сохтааст. Бӯрҳони экологӣ меҳоҳад барои мавҷудияти рушди иқтисодӣ ҳадду ҳудудеро муайян намояд. Чун ки бар асари бӯҳронҳои экологӣ заруратҳои нави муносибати инсон ва табиат ба миён омад. Бо назардошти вазъи маънавии муосир файласуфи лахистонитабори шведӣ Бахенский Ю.М. ҷаҳор масъалаи муҳимеро¹дар назди башарият матраҳ мекунад:

- > Инсон дар Кайҳон кадом мақомеро дорост?
- > Аслан таракқиёте вучуд дорад?
- > Арзиши илм дар чист?
- > То кадом ҳад қудрат ё бе қудратии инсон бузург аст?

Мутаассифона, посуххое, ки имрӯз дода мешаванд умедворкунанда нестанд. Аввалан, илми нучум нишон дод, ки Замин як заррае аз Кайҳон аст, зеро дар паси Роҳи Қаҳқашон миллиардҳо галактикаҳои мисли Роҳи қаҳқашон ҳастанд, ки фосилаи байни онҳо бо миллионҳо соли рӯшноӣ чен карда мешаванд.

Барои фарҳанги инсонмарказии асрҳои гузашта, ки инсон худро дар маркази Коинот меҳисобад, ин кашфиёт як ғоҷае беш нест. Гузашта аз ин, устураи беҳамтои ҳислати одамӣ ва ягонаву беназирии зиндагӣ дар Коинот низ аз байн меравад ва ин худ, мантиқан ба чунин натиҷагирӣ меорад, ки инсонро намешавад маркази нерӯи кайҳонӣ номид. Аз ин рӯ, инсон танҳо як зарраи ночизест дар ҷаҳони ҳастӣ. Авзон маънавии ҷадид, ақнун барои мо имконияти онро намедихад, ки бо меъёрҳои инсонмарказӣ муҳокимаронӣ кунем. Зеро фарҳанги муосир ба появу боварҳои дигар эҷод мегардад. Сониян, тасаввурот дар бораи бебозгаштиву афзунии таракқиёти ҷомеа қатъиян аз байн меравад. Аз давроне, ки Ҳеросимоваю Нагасикӣ бомбаборон

карда шуданд, арзишҳои илму таракқиёти имлӣ-техникӣ зери суол қарор гирифтаанд.

Яке аз равишҳои методологии мулоҳизаи концептуалии тағироти ба амаломада, андешаи ҷомеашиносии японӣ Е. Масуди мебошад. Номбурда соли 1945 назарияи «Ҷомеаи иттилоотӣ»-ро пешниҳод карда буд, ки барои аксар як назарияи ҳаёли махсус мешуд. Тибқи ин назария ҷомеа ба як шабакаи воҳиди иттилоотӣ муттаҳид мешавад, ки ба шарофати он инсоният имконияти интиҳоби ҳадафи ягонро пайдо мекунад ва ба инсон(шахс) имкони бузурги маҳорати эҷодӣ муяссар мегардад. Татбиқи технологияи нави иттилоотӣ, қабл аз ҳама, техникаи компутерӣ ва системаи робитаҳои телекоммуникатсионӣ собит сохт, ки назарияи ҷомеаи иттилоотӣ ҳаёли хом (утопия) набудааст.

Дар айни замон фарҳанги нав-фарҳанги иттилоотӣ ба вучуд омадааст, ки он барои сатҳи бисёр баланди равандҳои иттилоотии созмонёфта, иртибототи интенсивии иттилоотӣ, ҷамъоварӣ, таҳлил ва интишори иттилоот ва амсоли онро таъмин мекунад. Иттилоот дар асри мо ҳамчун захираи асосии фарҳангии рушди ҷомеа ба ҷои захираҳои саноатӣ ғайолияти рӯзмарраи инсонро таъмин мекунад.

Тавре ки мулоҳиза шуд, ҳамаи падидаҳо ва равандҳо якрангу як навохт нестанд ва онҳо ҷомеаро ба масоили мубрами рушди фарҳанги ҷаҳони муосир мерасонанд. Бо вучуди ин ҳама, дар ибтидои асри XXI рӯҳияи замон муносибати нобоваронаро ба имконоти компутер ба вучуд овардааст, ки акнун барои инсонии асри XXI илмҳои дақиқ низ қувваи муктадир ба шумор намераванд. Ин ҳама, ба инсоният як эҳсоси нотавањиро

дар муқобили нерӯи идоранашавандаи тараққиёти илмӣ-техникӣ ба миён меорад. Ин эҳсоси навмедӣ, беш аз ҳама дар шакли фалсафаи навмедонаи экзистеналистӣ буруз кардааст, ки аз дидгоҳи ин мактаби фалсафӣ мавҷудияти инсон дар ин ҷаҳон ҳислати фоҷиавӣ ва ноилоч дорад.

3. Фаромодернизм

Ҳар асру замон вижагиҳои хоси фарҳангии худро дорост, ки фарҳанги он ба номи ҳамон давр ёд мешавад. Барои мисол, фарҳанги даврони Эҳё ва ё фарҳанги давраи маорифпарварӣ. Фарҳанги Ғарби асри XX дар таърихи тамаълуни башарӣ ҳамчун фарҳанги давраи фаромодерн (постмодерн) шинохта мешавад. Зеро аз нимаи дуюми асри XX дар ниҳоду хусусияти фарҳанги Ғарб як таҳаввули бунёдие ба вуҷуд меояд. Ин таҳаввул, дар қадами аввал, дар андешаву тафаккури ҳомилони ин фарҳанг, ба вижа дар зиндагии онҳо бармало мегардад. Меъёру арзишҳо тағйир меёбанд. Арзишгузорӣ ба ҳама чизе, ки аз қайду шарт озод аст ва инкори ҳамагуна одатҳову суннатҳои роиҷи ҷомеа, сутудани фаъолияти бе бандубории шахс, безътевой ба обрӯю ҳайсиёт ва муқаррароти иҷтимоию ахлоқии ҷомеа ва махсусан, эътимод накардан ба нерӯи ҳамадонии ақлу хирад ва амсоли он маллоки асосии фарҳанги ҷадид ҳисобида мешавад. Ба-дин робита дар ҷомеаи Ғарб як навъ номуайяни дар зиндагӣ, бе банду борӣ ва ирратсионолизм авҷ мегирад. Қонунмандӣ ва нақши дурнамои зиндагӣ таназзул ёфта, таваҷҷӯҳи асосӣ ба зиндагии маъмулии «як рӯз бошу хурус бош» ва навгонии оммиёна равона карда мешавад.

Бояд ёдовар шуд, ки вожаи фаромодернизм(постмодернизм), борои нахуст ҷамҷун истилоҳ дар ибтидои асри XX аз тарафи файласуфу нависандаи олмонӣ Рудолф Панвиз (Panwitz) барои таҳлили падидаи бӯҳрони фарҳанги Аврупо истифода шуда буд. Сипас онро дар охири солҳои 40-ӯми ҳамамон аср А.Тойнби барои мушаххас сохтани фарҳанги Замони нави Аврупо номгузорӣ кард.

Ба таври хулоса, агар фаромодернизмо таъбир кунем, он як навъ «беҳудокунии» ҳақон, яъне инкори вобастагии ҳаёти инсон аз Рӯи мутлақ ва ахлоқи Олӣ, озод будан аз ҳама қайду банд, аз ҷумла, аз тасаллутӣ забон ҷамҷун воситаи маърифати ҳақону замон ва ҳақиқати воқеӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, усули воҳиди фарҳангӣ аз байн рафта, плуаризми фарҳангӣ ҷойгузини он мешавад.

Ин фарҳанги ҳадид дар асл зодаи низоми таҷдидшудаи саноатии классики аврупоиест, ки зиндагии афроди ҷомаро дар ҷорачӯби муқаррароти зарурии ҳеш ҷой додаст. Аз ин рӯ, инсон дигар намеҳаҳад дар доҳили ин муқаррарот ҷамҷун унсури низоми технологӣ, иқтисодӣ ё сиёсӣ бошад, ки фаъолияташ тибқи ҳислатҳои зоҳирии фарҳанги муайяншуда идора карда шаванд.

Ҷунин схемаи муқаррароти шадид на танҳо рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомаро суст мекунад, балки як вазъи умуман наҷеро ба вучуд меорад, ки бар асари он рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ маҳз аз вазъи ҳақони маънавии шахс, аз инкишофу талошҳои иҷтимоӣ-фарҳангии у вобастагӣ дайдо мекунад.

Ҷунин авзоъ на танҳо аз таҳдиди ҳақонишавии вучуди башарият, балки аз таҳоввулоти бунёдӣ, ки дар низоми муносибати «инсон- истехсолот» ҷорист, ба вучуд

омадааст. Имрӯз иқтисоди муосир ҷанбаи инноватсионӣ дорад. Ва ин ба-дон маънист, ки чун омилҳои моддӣ ва молии истеҳсолот дар ҳар се-чаҳор сол кухна мешаванд ва мусалламан, онҳо наметавонанд ҳамчун ҳомили асосии арзишҳо хизмат кунанд. Зеро олооти меҳнат, мошинҳо, дастгоҳҳои истеҳсолот ҳар лаҳза рушд меёбанд ва иваз мешаванд.

Акнун дар ҷомеа ягона омили навсозӣ ва рушди истеҳсолоту сарчашмаи ба даст овардани ғоида инсон ва имконияти ақлониву эҷодии ӯ махсуб мешавад. Аз ин сабаб, дар шароити имрӯз, рушди шахсият, маҳорату имконияти эҷодиву касбӣ ва тарбияи мутахассиси бо маҳорат аз манфиатноктарин сармоягузорӣ ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, субъекти иҷтимоӣ(инсон) истиқлолияти бештаре аз зербинои ҷомеа ба даст оварда, озодии он афзун мегардад. Хулоса, дар ҷомеаи имрӯзи Ғарб омили инсонӣ нишондиҳандаи асосии рушди фарҳангу иҷтимоӣ шинохта шудааст.

Тавре ки мулоҳиза шуд, дар охири асри XX дар Ғарб шуури иҷтимоӣ хело гуногунҷанбаву мураккаб гардид. Илму асотир, ақоиду мазоҳиби будизиму ҳиндуизм бо гностисизму амсоли он дар паҳлӯи ҳам ба таври баробар дар шуури иҷтимоӣ ғайолият мекарданд. Дар асл дар фарҳанги охири асри XX тамоми давраҳои шуури иҷтимоӣ аз ҷомеаи ибтидоӣ сар карда то давраи модерну фаромодерн мавриди қорбурд қарор доранд. Чунин авзоъ ҷомеаи Ғарбро то ба кучо мебарад? Зеро, аз як тараф, ҷаҳонбинии ҷандандешӣ (плюралистӣ) озодии фардии инсонро ғайол сохта, ба ӯ имкон медиҳад то дар тафаккуру таҷрубаи амалии хеш аз андешаҳои илмиву ирфонӣ ва асотиру ратсионалӣ дар якҷоягӣ қор гирад.

Табиист, ки чунин метод (равиш) ба инсон имкони онро фароҳам меорад, то ҳар як падидаи тозаро зуд қабул ва уфукҳои барои ғайолият эҷоди ҳеш пурсамарро боз кунад. Аммо аз дигар тараф, ҷандандешии бе ҳаҷду ҳудуд (афсорғусехта) фарҳангро бепоё, номутавазину осебпазир сохта, ҳатари ба вуҷуд омадани бесарусомонӣ ва аз ҳампошхурии ва баҳамситезии фарҳангхоро эҷод мекунад.

Аз ин рӯ, дар ҳолате, ки ҳама бо ҳам дар ситезанду фарҳангхоро ҷаҳонбинҳои муҳталиф ва тарзҳои гуногуни муносибат ба маърифати ҷаҳону иҷтимоӣ вуҷуд доранд, бо ду роҳ метавон ваъзи мазкурро ҳаллу фасл кард. Нахуст, фарҳанг наметавонад аз ин ҳарҷумарҷу бунбасти номуайяни раҳӣ ёбад, ки пайёмади он нобудшавии фарҳанг аст. Дуввум, ё як навъ синтези ақидаҳоро ҷаҳонбинҳои илмиву ирфонӣ, будпарастиву архаистӣ ва амсоли он сурат мегирад, ки он гузариш ба як ҷаҳонбинии наву соҳту тартиби ҷадили фарҳангиро таъмин мекунад ва ин раванд маъноӣ табдили парадигмаи фарҳангиро ба худ мегардад.

4. Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги асри XX

Аз охири қарни XX унверсалишавии фарҳанг бештар ҳамчун ҷаҳонишавии (глоболизатсия) он шарҳ дода мешавад. Дар навбати худ дар ин мафҳум ду маънӣ нухуфтааст. Нахуст, ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванди табиӣ интишору нуфузи дастовардҳои фарҳанги «олӣ»-и ҷаҳон, пеш аз ҳама, бар фарҳангҳои «поин» ба манзури наздиксозии онҳо ба сатҳи фарҳанги кишварҳои пешрафта, маънидод карда мешавад.

Дуввум, ҷаҳонишавӣ ба ҳайси саъйу талоши Иёлотӣ Муттаҳидаи Америка ва кишварҳои Ғарб ба хотири ҳукмрон будан бар халқову фарҳангҳои дигар ба мақсади истесмории онҳо аз тариқи тобеъ кардани фарҳангҳои миллӣ ба меъёрҳои фарҳанги воҳиди ҷаҳонӣ (бо афзалияти фарҳанги амеркӣ), яъне ҳамчун ғарбикунории фарҳангҳо арзёбӣ мегардад.

Дар асл, ҷаҳонишавӣ фарҳанги миллиро аз байн мебарад, барои мисол, маҳсулоти «Макдоналдс» ҷои ғизои суннатии бисёр халқро танг карда истодааст ва ё забони англисӣ ба таври ғаёл ба ҳаёти рӯзмарраи зубдагони бофарҳанги халқҳои ҷаҳон ворид мешавад. Ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки ҷаҳонишавӣ бештар ба фарҳанги муқаррарӣ ва ба забони якнавохт дар сатҳи оддӣ қарор дошта майл дорад, на ба фарҳанги волову забони ғаниву суфта. Аз ин рӯ, муҳимтарин ҷанбаи ҷаҳонишавӣ табилии фарҳангу шуури омма ба шакли тичорати ғоидаовар ва маҳор кардани ғазои иттилоотӣ ба маҷрои интегратсиониву ҳидоятшаванда мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки «фарҳанги ҷаҳонӣ» меросбари бевоситаи фарҳанги классики Ғарб набуда, балки шакли имрӯзии як навъ зиддифарҳанг, яъне фарҳангҳои миллии моҳиятан тағйирёфтшуда, ки мақсадашон мутобиқшудан ба манфиати фарҳангии ИМА аст. Зеро иқтисоди фаромиллӣ (трансмиллӣ) якхелагӣ, наздикшавӣ ва меъёри воҳиди (стандартӣ) фарҳанги оммаро барои ҳамаи кишварҳои таҳти асари ҷаҳонишавӣ буда талаб мекунад. Ҷаҳонишавӣ аксаран зери «ниқоб»-и шиори воридшудан ба фарҳанги ҷаҳонӣ ва баҳраёбӣ аз арзишҳои умумибашарӣ амал менамояд, аммо дар асл, ҷой дар сатҳи мофавкифарҳанг (суперкультура) танҳо барои баргузидаҳо мебошад.

Агар дар Ғарб асришавӣ, ба таври табиӣ тавъам бо марҳилаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ сурат гирифта бошад, дар асари ҷаҳонишавӣ ва содироти «фарҳанги омма» дар кишварҳои рӯ ба инкишофи Шарқ ин амал бидуни назардошти шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва заминаҳои фарҳангӣ амалӣ мешавад, ки пайёмади он аз байн рафтани фарҳангҳои миллии мегардад.

**ДОНИШГОҲИ ТЕХНОЛОГИИ ТОҶИКИСТОН
ФАКУЛТЕТИ МУШТАРИКИ ТОҶИКӢ-УКРАИНӢ**

**КАФЕДРАИ ПЕДАГОГИКАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ
ВА ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ**

БАРНОМАИ КОРӢ (SYLLABUS)

**аз фанни «Фарҳангшиносӣ»
(барои донишҷӯёни ҳамаи равияҳо)**

ДУШАНБЕ – 2011

Барномаи корӣ (силлабус) дар асоси стандарти давлатии таълимии маълумоти олии касбии ҚТ, ки аз тарафи Вазорати маорифи ҚТ аз 11.06.2004 тасдиқ шуда, барои донишҷӯёни ҳамаи равиҷҳои ДТТ таҳия гардидааст.

Барнома дар ҷаласаи кафедраи педагогикаи таҳсилоти олии ва ғанҳои гуманитарӣ мавриди баррасӣ ва тасдиқ қарор ғарифтааст.

Суратмаҷлиси № 10 аз «25» апрели соли 2011

Мудири кафедра _____ профессор
Ҳочамурофов О.Ҳ.

Аз ҷониби Қумитаи барномаҳои қорӣ факултаи муштараки тоҷикӣ-украинӣ пазируфта шудааст.

Декани факулта _____ дотсент Юсупов М.Ҷ.

Шӯрои илмӣ методи Донишгоҳи технологи Тоҷикистон тасдиқ қардааст.

Суратмаҷлиси № 11 аз «12» майи соли 2011

Раиси ШИМ ДТТ _____ дотсент
Тошматов М.Н.

Мураттиб: доктори илмҳои филологӣ,
профессор Ҳочамурофов О.Ҳ.

Ҳеҷ ғанҷе нест аз фарҳанг бех,
То тавони раф туву ни ғанҷ нех.

Рӯдакӣ

В. Равиши курс. Тавсифи мухтасар

Курси фанни «Фарҳангшиносӣ» барои ҳамаи донишҷӯёни ихтисосу равияҳои ДТТ омӯзонда мешавад. Зеро омӯзиши фарҳангшиносӣ ба ҳайси назария ва таърихи фарҳанг асос ва пояи ҳамагуна донишҳои гуманитарӣ махсуб мешавад. Аз ин рӯ, курси мазкур назарияи фарҳанг, таърихи фарҳанги башар ва таърихи фарҳангу тамаддуни халқи тоҷикро дар бар мегирад. Дар ибтидо донишҷӯён доир ба фанни «Фарҳангшиносӣ» ҳамчун системаи донишҳо, мавзӯ, методҳои илмӣ он маълумот пайдо карда ба моҳият, сохтор ва вазифаҳои фарҳанг шинос мешаванд. Сипас дар бораи таърихи пайдоиш ва инкишофи фарҳанг дар ҷомеаи башарӣ маълумоти фишурда дода ва дар охир донишҷӯёнро бо таърихи фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик ошно сохта, тавачҷӯҳи бештарро ба фарҳангу тамаддуни ориёӣ ва даврони шукуфоии фарҳанги тоҷикон- давлати Сомониён равона менамояд.

Ҳадаф ва вазифаҳои фан

Омӯзиши «Фарҳангшиносӣ» барои фарогирии заминаҳои фарҳангӣ-таърихӣ тамаддуни муосир бо назардошти ташаккули ҳадафмандии самтгирии фарҳангиву башардӯстонаи донишҷӯ ва аз ин роҳ ба тақмили маънавии ӯ дар даврони ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) равона гардидааст. Фанни фарҳангшиносӣ барои ба даст овардани дониши амиқ, перомони махсусиятҳои фарҳангии ҷомеа, ҷазову мероси фарҳангӣ, типҳои шаклҳои фарҳанг, ҳамчунин

барои рушди дарки ахлоқиву зебоишиносии донишчӯён ва бедор сохтани таваҷҷӯҳи онҳо бо фарогирии мероси чандинасраи фарҳанги ҷаҳонӣ ихтисос дода шудааст.

Аз ин рӯ, дар поёни омӯзиши курси «Фарҳангшиносӣ» донишчӯён бояд дар бораи гуногуннавӣ ва арзишнокии фарҳангҳои мухталиф тасаввуроте дошта бошанд ва муҳити фарҳангии ҷомеаи кунуниро дарк карда, дар муколамаи фарҳангҳо ширкат варзанд.

Заминаҳои омӯзиши ин фан

Омӯзиши фанни «Фарҳангшиносӣ» бар пояи донишҳои андӯхтаи донишчӯён дар макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ аз фанҳои таърихи халқҳои ҷаҳон, таърихи халқи тоҷик, таърихи адабиёту фарҳанги форсии тоҷикӣ ва ҷаҳон, ҳамчунин ба донишҳои аввалияи фалсафӣ, ахлоқӣ ва зебоишносии асос ёфтааст.

В. Номи пурраи фанни таълимӣ: Фарҳангшиносӣ			Шумораи курс ё рамз		
Забони таълим: тоҷикӣ	Шакли назорати ниҳой: Имтиҳон	Ному насаби омӯзгор Ҳочамуродов Олимҷон Ҳамроевич		Микдори кредит 2	
Намуди курс (хат кашед) <u>ҳатмӣ</u> элективӣ интиҳобӣ	Сол ва семестри таълимӣ Семестр и 4	Рӯз, вақт ва ҷои гузаронидани машғулият			
			лек -я	ам алӣ	Машғ. мустақ.
		рӯзҳо соатҳо ауд.			

С. Адабиёти таълимӣ

1. Абдуллоев Ш. Маъорифпарварӣ ва озодфикрӣ. Душанбе-1994
2. Абдуллозода Шерзод. Асосҳои диншиносӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе «Дониш»-2001
3. Асимов М.С., Турсунов А. Восток и Запад. Проблема преемственности и развития философии. Москва-1985.
4. Багдасарян Н. Культурология (учебник). Москва-2001.
5. Баширӣ Эраҷ. Турк ва Тур дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Душанбе: «Пайванд»-2009.
6. Бердяев Н.А. Философия творчества, культура и искусства: В 2 т., Москва-1994.
7. Бобокулов И., Дилоев Н. Фарҳангшиносӣ. Душанбе-2005.
8. Викторов В.В. Культурология (учебник). Москва-2008.
9. Вклад иранских народов в развитии мировой цивилизации. Душанбе: «Дониш»-1992.
10. Готҳо. Душанбе «Дониш»-2005.
11. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Душанбе-1996.
12. Донишномаи Рӯдакӣ. 2 ҷилд. Душанбе-2008.
13. Древние цивилизации. Под общей ред. Т.М. Бонгард-Левина. Москва: «Мысль»-1989
14. Дуктур Маҳмуд Рухуламиӣ. Заминаи фарҳангшиносӣ. Бо таҷдиди назар ва изофот. Чопи ҳаштум. Техрон-1384ҳ.ш.
15. Кравченко А.И. Культурология (учебник). Москва-2004.
16. Культурология. Учебное пособие. Под ред. проф. Т В. Драча. Ростов-на-Дону-2006.
17. Мӯъминҷонов Х. Тӯрон-ғахвораи тамаддуни ориёӣ. Душанбе - 2004

18. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе-1999.
19. Раҳмонов Э.Ш. Арзишҳои ориёӣ дар тамаддуни башарӣ// Ҷумҳурият, 6сентябри 2006.
20. Сафар Сулаймонӣ. Фарҳангшиносӣ. Душанбе: «Ирфон»-2002.
21. Турсунов Акбар. Эҳёи Аҷам. Рӯзи таърихию публицистӣ. Душанбе: «Ирфон»-1984.
22. Ҳайдарова С.С., Камолова М.Р. Маҷмӯи матнҳои лексионӣ аз фанни фарҳангшиносӣ. Душанбе: «Эҷод»-2004.
23. Ҳазраткулов М. Эътиқод ва анъанаҳои бостонии Аҷам. Душанбе, -1998

D. Мундариҷаи фан

D.1 Дарсҳои назариявӣ

№	Ҳафта	Номгӯи мавзӯҳо ва мундариҷаи асосии онҳо	Микд. машғ	Адабиёт
1	1	Фарҳангшиносӣ дар низоми донишҳои башарӣ (гуманитарӣ). 1. <u>Фарҳангшиносӣ ва башарисозии таҳсилот.</u> Масъалаҳои, ки мавриди омӯзиши фарҳангшиносист. Таърихи фарҳанги ҷаҳонӣ ва арзишҳои башарӣ. Нақши фарҳангшиносӣ дар омӯзишу фарогирии асосӣ, дину мазҳаб, таърихи ҳунар (санъат) ва фарҳанг. Омӯзиши фарҳангшиносӣ ҳамчун назария ва таърихи фарҳанг асос ва пояи таҳсилоти гуманитарӣ. 2. <u>Пайдоиши фарҳангшиносӣ ҳамчун фанни мустақил.</u> Фарҳангшиносӣ илми нисбатан ҷавон. Фарҳангшиносӣ ҳамчун соҳаи мустақили фанни башарӣ. Дар иттисоли таъриху фалсафа, ҷомеашиносиву равоншиносӣ, мардумшиносиву ҳунаршиносӣ ва амсоли он ба вучуд омадани фарҳангшиносӣ.	1	Нигаред ба қисмати С.

2		Фарҳангшиносӣ ҳамаҷун илм: 1) <u>Консепсия, мавзӯ ва объекти омӯзиши фарҳангшиносӣ.</u> Пайдоиши истилоҳи «фарҳангшиносӣ». Се назари асосӣ дар бораи илми фарҳангшиносӣ. Муҳимтарин масъалаҳои фарҳангшиносӣ.	1	--/--
	3	2) <u>Соҳтор ва таркиби донишҳои фарҳангшиносии имрӯз.</u> Фалсафаи фарҳанг. Таърихи фарҳанг. Антрополо-гияи фарҳанг. Ҷомеашиносии фарҳанг. Равоншиносии фарҳанг. Фарҳангшиносии филологӣ. Усули соҳторӣ-семиотикӣ дар фарҳангшиносӣ. 3) <u>Метод ва равишҳои таҳқиқи фарҳангшиносӣ.</u> Фарҳангшиносӣ чист? Мавзӯ (объект)-и таҳқиқи фарҳангшиносӣ. Равиш ва усулҳои таҳқиқи фарҳангшиносӣ. Истифодаи усулҳои диалектикӣ, соҳторӣ-функционалӣ, таҳлилӣ, таърихӣ, мантикӣ ва амсоли он дар таҳқиқи фарҳанг.	1	--/-
3	4	Моҳият ва вазифаҳои фарҳанг. Мафҳуми асосии фарҳанг. Дидгоҳҳои мухталиф перомуни таърихи «фарҳанг». Равишҳои асосии муайян намудани «фарҳанг». Вазифаҳои муҳими фарҳанг дар ҷомеа (маърифатӣ, иртиботӣ, меъёрӣ, арзишӣ...).	1	--/--
4	5	Категория (мақула)-ҳои фарҳангшиносӣ.	1	--/--

		<u>1.Тасвири фарҳангии олам.</u> Чаҳонфаҳмӣ ва чаҳоншиносии ҳоси ҳар миллат. Мафҳуми васеъ ва маҳдуди «тасвири фарҳангии олам». Рушди робитаҳои байнихамдигарии фарҳангҳо. Вижагиҳои ҳоси чаҳонфаҳмии фарҳанги халқҳо.		
4	6	<u>2. Меъёр ва арзишҳои фарҳанг.</u> Меъёрҳои фарҳангӣ: намунаҳои мушаххас, қоидаҳои рафтору кирдор, амал ва маърифат. Риояи меъёрҳои фарҳангӣ. Арзишҳои фарҳангӣ: виталӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, динӣ-мазҳабӣ, эстетикӣ ва амсоли он.	1	--//-
5	7	<u>3. Аломат ва рамзҳои фарҳанг.</u> Аломат василаи дарки интиқоли фарҳанг. Навъҳои аломат (нишонаҳо, моделҳо). Рамзҳо. Фарқи рамз аз аломат. Вижагиҳои рамз (символ). Нақши забон дар рушди фарҳанг. <u>4. Мафҳумҳо, кодҳо ва универсалҳои фарҳангӣ.</u> Дарачабандии мафҳумҳо. Кодҳои фарҳангӣ ва зарурати онҳо. Универсалҳои фарҳангӣ ва вазоифи онҳо.	1	--/-
	8	<u>Назорати фосилавӣ:</u> суолҳо ва тестҳо	1	--//-
6	9	<u>Сохтору таркиби фарҳанг.</u> <u>1. Шаклҳои фарҳанг:</u> а) Фарҳанги моддӣ-маҷмӯи арзишҳои моддӣ, ки аз ҷузьҳои зиёде таркиб ёфтааст. Олоти меҳнат асос ва маншаи фарҳанги моддӣ. б) фарҳанги маънавӣ- ҷанбаи идеалии (мафкуравии) ғаболияти модии инсон. Арзишҳои фарҳанги маънавӣ: маърифатӣ-ақлонӣ, ғалсафӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, мазҳабӣ, тарбиявӣ, адабӣ-	1	--//-

		бадеъ ва г.		
	10	<u>Типҳои фарҳанг.</u> Фарҳанги ҷаҳонӣ. Фарҳанги миллий. Назару андешаҳо дар бораи моҳияти фарҳангҳои ҷаҳонӣ ва миллий. <u>Тамаддун.</u> Таносуби тамаддун ва фарҳанг. Таснифбандии навъҳои тамаддун. Назарияҳои О.Шпенглер, П.Сорокин, А.Тойнби. Анъана. Одобу русум. Забони фарҳанг. Намудҳои фарҳанг (субкультура ва контркультура). Фарҳангҳои элитарӣ, халқӣ, оммавӣ... 3. <u>Навъҳои фарҳанг:</u> бадеъ, ҷисмонӣ маишӣ ва амсоли он, ки аз шаклҳои ғаёлият вобастаанд.	1	--/-
7	11	Қонунҳои фарҳангӣ ва шароити ғаёлияти онҳо. Қонунмандии ҳоси инкишофи фарҳанг: ҳислатҳои унверсалӣ, иҷтимоӣ, динамикӣ, мултиэтникӣ ва методолгӣ. Шартҳои ғаёлияти фарҳанг. Омилҳои моддӣ ва маънавии инкишофи фарҳанг.	1	--/-
8	12	Фарҳанг ва табиат. 1. <u>Фарҳанг ҳамчун табиати сонӣ (дуввум).</u> Мафҳуми «фитрати дуввум»-и Демокрит дар мавриди фарҳанг. Омилҳои табиӣ дар инкишофи фарҳанг. Назарияи «деоперминизми геошаҳрвандӣ». 2. <u>Ҳамоҳангӣ ва таъсири мутақобилаи фарҳанг ва табиат.</u>	1	--/-

9	13	Фарҳанги Шарку Ғарб <u>1.Ғарбу Шарк ҳамчун мафҳуми фарҳангшиносӣ.</u> Мафҳумҳои тамаддуни Шарк ва Ғарб аз назари файласуфон, муаррихон ва фарҳангшиносони аврупоӣ. Тафсири мафҳумҳои «Шарк»-у «Ғарб» аз назари Гегель, К.Ясперс ва амсоли он. Фарҳанги Шарк ва фарҳанги Ғарб кутбҳои муқобили як фарҳанги башарӣ. Фарҳанги Юнони бостон ва тамаддуни асримиёнагии Шарки исломӣ.Таъсири фарҳанги асримиёнагии исломӣ ва эҳёи тамаддуни Ғарб. Тафовутҳои фарҳангҳои ғарбӣ ва шарқӣ. Тафовутҳои асосии фарҳангии Шарку Ғарб: 1.Дар мавриди дарки ҷаҳон. 2.Дар мавриди дарки табиат.3. Дар тафсири мақоми инсон ва замҷати инсонӣ. 4.Дар мавриди пайдоиши ҷаҳон, табиат ва ҳастии инсон, механизмҳои раванди таърих. 5. Муносибат ба давлат, қудрат ва қонун. 6.Дар бораи арзишҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ.7.Дар бораи моҳият ва роҳҳои маърифат. 8. Муносибати инсон ба ҳақиқат. 9.Муносибат ба мӯътақидоти диниву мазҳабӣ ва амсоли он.	1	--//--

	14	<u>Назорати фосилавӣ: суолҳо ва тестҳо</u>		
9	15	Фарҳанги ориёӣ-эронӣ. <u>1.Фарҳанги бостони тоҷикон чузъи таркибии фарҳанги ориёӣ-эронӣ.</u> Пахнои таърихӣ-ҷуғрофиёии тамаддуни ориёӣ. Ягонагӣ ва умумияти асотиру забони эронӣёну гӯронӣён. Асогир, ёдгориҳои таърихии моддиву маданӣ, санъати меъмориву наҳисабаёнгарии умумияти ҷаҳоншиносиву ҷаҳонфаҳмии ниёгонамон-ориёӣёни эрониву тӯронӣ. Омилҳо ва эътиқодоти ҳиндуэронӣ («Авеста» ва «Ведҳо»). Ёдгориҳои меъмории даврони исломии Осиёи Миёнаву Эрон инъикоси суннатҳои ҷаҳонишиносии ориёӣ. <u>2.Забон ва адаби форси дарӣ дар аҳди Сомониён ва рушду таҳкими забони форси дарӣ.</u> Аҳди Сомониён давраи эҳёи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ. Рушду тақамулии адабиёт, илм, санъату ҳунар дар Хуросону Мовароуннаҳр дар асрҳои миёна.	1	-/--
		<u>3.Забон ва адаби форси дарӣ дар аҳди Сомониён ва рушду таҳкими забони форси дарӣ.</u> Аҳди Сомониён давраи эҳёи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ. Рушду тақамулии адабиёт, илм, санъату ҳунар дар Хуросону Мовароуннаҳр дар асрҳои миёна.	1	--/-
10	16	Фарҳанги аврупоии асри XX. <u>1.Суннатҳои гуманизм.</u> Суннатҳои гуманистистии фарҳанги асри XX дар соҳаҳои иқтисоду сиёсат, ахлоқу ҳунар ва амсоли он бо ҳифзи арзишҳои беҳтарини таърихӣ нигаронида шудааст. <u>2.Сиентизм ва технокронтизм.</u> Моҳияти асосии рушди илму техника дар раванди инқишофи башар. Баҳси сиентизм ва антисиентизм. <u>3.Фаромодернизм.</u> Фарҳанги Фарби асри XX ҳамчун фарҳанги	1	-/-
		<u>3.Фаромодернизм.</u> Фарҳанги Фарби асри XX ҳамчун фарҳанги	1	

		фаромодерн. Вижагиҳои фарҳанги фаромодерн. 4. <u>Чаҳонишавӣ</u> ва фарҳанги асри ХХ. Чаҳонишавӣ ва муқовимоти фарҳангҳои маҳаллӣ. Хусну қубхи чаҳонишавии фарҳанг.		-/-
	17	<u>Назорати фосилавӣ</u> : суолҳо ва тестҳо		

D.2 Дарсҳои амалӣ.

№	Ҳафт а	Мавзӯҳои дарсҳои амалӣ	Миқдори машғулият	Адабиёт
1		Моҳият ва вазифаҳои фарҳанг. Сохтору таркиби фарҳанг. Типҳои фарҳанг. Фарҳанг ва тамаддун.	1	Нигаред ба қисмати С.
2		Фарҳанги бостонии Шарқи наздик. Хусусиятҳои фарҳангии кишварҳои Байнаннаҳрайн (Шумер, Аккод, Бобул). Фарҳанги тамаддуни Мисри Қадим. Шароити табиӣ Мисри Қадим. Фиръавнҳо ва аҳромҳои Мисри Қадим.	1	--/--
3		Фарҳанги Эрони бостон. Мафҳуми истилоҳи таърихӣ-ҷуғрофифиёӣ ва фарҳангии «Ориё». Куруши Кабир ва маншури ӯ ва ташаккули фарҳанги сиёсӣ.» Авесто»-	1	--/-

		мероси бузурги фарҳангии мардуми ориёинажод. <u>Империяи Сосониён ва рушди фарҳанг.</u> Зардуштия ва ҷомеаи Эрони бостон. Маздак ва ҷунбишҳои мазҳабӣ. Таълимоти Монӣ. <u>Тамаддуни бостониي Осиён Миёна ва Афғонистон.</u> Фарҳанги Марғиён, Хоразм, Сугд ва Бохтар дар аҳди ҳахоманишиҳо. Осиёи Миёна дар даври салтанати Юнону Бохтар. Фарҳанги Кӯшониён. Фарҳанги Саразм. Фарҳанги Ачинатеппа. Фарҳанги Ҳисор. Фарҳанги Сурхкутал Афғ.).	1	--/-
4		Ислом ва густариши фарҳанги мусулмонӣ. Фарҳанги то исломии қавмҳои нимҷазираи Арабистон. Пайдоиши ислом. Паёмбари Худо Муҳаммад(с) ва Куръони мачид. Ҷараёни исломгардонии Хуросону Мавороуннаҳр. Ба вуҷуд омадани «Ҳавзаи фарҳанги исломӣ». Арқони ислом ва ҳаёти ҷамиятию шахсии мардумони Хуросону Мавороуннаҳр.	2	
5		Фарҳанги Ҳинди бостон. Хусусиятҳои ҳоси марҳилаҳои таърихии фарҳангу асолири Ҳинди Бостон.	1	--/--
6		Фарҳанги Чини Қадим. Давраҳои таърихии фарҳангу фалсафави Чини Қадим. Устурапардозӣ (мифология). Таълимоти даосизм. Конфутсия.	1	--/--

7		Фарҳангу тамаддуни Юнони Бостону Руми Қадим. Даврони то классикӣ. Даврони классикӣ. Шукуфоии фарҳангу фалсафа ва илми Юнони Қадим. Фарҳанги Руми Қадим. Устураҳои Руми Бостон. Давраи ҷумҳурӣ ва замони салтанатӣ (империя). Нақши ҳуқуқ дар фарҳанги Руми Қадим.	1	--/--
8		Фарҳанги аврупоӣ дар қуруни вусто. Фарҳанги замони ибтидоӣ асрҳои миёна. Фурупошии империяи Рум. Фарҳанги славянҳои Шарқӣ ва нуфузи дини насронӣ дар Русия.	1	--/--
9		Фарҳанги замони эҳё ва даврони нави Аврупои Ғарбӣ. Эҳёи марҳалаи асосии рушди баъдии фарҳанги аврупоӣ. Инсонгарои ҳоси давраи Эҳё. Равнақи илму санъат дар Итолиё. Даврони маориф-парварии кишварҳои Аврупо. Санъату адабиёт дар асрҳои XVII-XVIII.	1	--/--
10		Фарҳанги рус ва хусусиятҳои ҳоси он. Асри XIX ва ибтидоӣ асри XX даврони шукуфоии фарҳанг, илм ва адабиёти Рус.	1	--/--
11		Фарҳанги асри XX. Раванди асосии рушди фарҳанги асри XX. Гуманизм. Илмҳои ҷаҳонӣ. Масъалаҳои умумибашарӣ ва миллий дар фарҳанг. Фарҳанг ва ҷаҳонишавӣ. Гуфтугӯи тамаддунҳо ва фарҳангҳо. Фарҳанги оммавӣ.	1	--/--
12		Фаъолияти президенти	2	--/--

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар
рушду нумӯи фарҳанги сиёсӣ ва
маънавии Тоҷикистон.
Худогоҳии миллӣ ва
пешрафтҳои фарҳангии тоҷикон
дар даври истиқлол.

**Е. Номгӯи мавзӯҳои реферат доир ба
«Фарҳангшиносӣ»**

№	Мавзӯи реферат	Адабиёт
1	<i>Фарҳанг ҳамчун падидаи ҷамъиятӣ</i>	Нигаре д ба қисмати С.
2	Омилҳои рушду такомули фарҳанг.	
3	Навъҳо, унсурҳо ва қонунҳои инкишофи фарҳанг.	
4	Давраҳои рушду камоли фарҳанги ҷаҳонӣ.	
5	Фарҳанг чун натиҷаи амалияи башарӣ.	
6	Назарияи муосири фарҳангшиносӣ.	
7	Фарҳанги моддӣ ва маънавӣ.	
8	Ғуногунрангии тавсиф ва таърифи фарҳанг.	
9	Фарҳанг ва тамаддун.	
10	Фарҳанги даври тотатарӣ ва меҳварӣ.	
11	Вижагиҳои фарҳанги Байнаннаҳрайн ва Бобул.	
12	Фарҳанги тоҷиёӣ ва ориёии Ҳинд.	
13	Фарҳанги Чин ва таъсири он дар ташаққули равнақи фарҳанги оламиён.	
14	Вижагиҳои фарҳангии Шумерию Аккодӣ.	
15	Мӯъҷизаҳо ва кашфиёти мисриёни қадим.	

16	Комёбиҳои барҷастаи Юнону Рим дар соҳаи илмҳои табиатшиносию чомеашиносӣ.
17	Санъат ва адабиёти Юнону Рим-бузургтарин дастоварди оламиён.
18	Фарҳанги Эллиний ва таъсири он ба кишварҳои ҳамсоя.
19	Арзишҳои ориёӣ дар фарҳанги башарӣ.
20	Тамаддуни Ориёӣ (умумият ва вижагиҳо)
21	Авасто-осори мазҳабӣ, таърихӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ, адабӣ, тиббӣ ва фарҳангии халқҳои ориёинасл.
22	Шукуфоии фарҳанг дар аҳди Сосониҳо.
23	Аҳди Сомониён-замони шукуфоии фарҳанги халқи тоҷик.
24	Тур ва Тӯрон дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.
25	Таърихи либоси тоҷикӣ.
26	Суннатҳои ориёӣ дар миёни мардуми Бадахшон.
27	Инсонпарварӣ-вижагии фарҳанги замони Эҳё.
28	Ислом ва густариши фарҳанги мусалмонӣ.
29	Адабиёт ва санъат дар ҳавзаи Хуросон асрҳои XVI-XIX.
30	Вижагиҳои фарҳанги форсизабонони Ҳинд.
31	Аҳмади Дониш ва чараёни маорифпарварии тоҷик.
32	Хунар ва санъати Сугди Бостон
33	Маорифпарварӣ дар Аврупо.

34	Манбаъҳои инкишоф ва асри тиллоии фарҳанги Рус.
35	Иттиҳоди Шӯравӣ ва хусусияти ташаккули фарҳанги он.
36	Фарҳанги оммавӣ дар асри XX.
37	Қарни XX-асри пешрафти илму техника.
38	Асари прогресси илму техника ба равандҳои фарҳангӣ.
39	Ҷаҳонишавӣ (глобализация) ва фарҳанг.
40	Мубодилаи фарҳанги Шарқу Ғарб дар заминаи тафаккури нав. Гуфтугӯи фарҳангҳо.
41	«Наврӯз» фарҳанги маънавии ҷаҳон
42	Пешрафти фарҳанг дар солҳои истиқлолият.
43	Ҷаъолияти Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар пешрафти маданияти сиёсӣ ва маънавӣ дар солҳои истиқлолият.

3. Талабботҳои асосӣ зимни омӯзиши курси «Фарҳангшиносӣ»

1. Барои консепт намуҷдани лексияҳо бояд як дафтари алоҳида таъсис дода шавад. Пеш аз ҳар лексияи навбатӣ маводи хониш аз дастурҳои таълимии нишон додашуда консепт карда шавад. Ҷавоби хатмӣ ба саволҳои санҷишӣ пешниҳод шавад.

2. Барои тайёрии дидан дар дарсҳои амалӣ бояд дафтари алоҳидаи дигар таъсис дода шавад, ки донишҷӯ

дар он ба саволҳои вобаста ба мавзӯи машғулияти амалӣ пешниҳод шуда ба тарзи мухтасар ҷавоб нависад.

Дар ҳар давра дафтари лексияҳо ва дафтари машғулиятҳои амалӣ аз тарафи омӯзгор тафтиш карда мешавад.

3. Яке аз тарзҳои мустақилона омӯхтани фанни «Фарҳангшиносӣ» ин дар мавзӯи муайян навиштани реферат ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми реферат бояд 8-10 varaки дастнависро ташкил диҳад. Реферат бояд то замони назорати фосилавии дуввум ҳимоя карда шавад. Дар сурати ҳимоя накардани реферат то назорати фосилавии аввал ба донишчӯ балли баланд гузошта мешавад.

Дар сурати мувофиқ омадани мавзӯи Реферат бо мавзӯи машғулияти амалӣ ҳимояи он зимни дарси амалӣ иҷозат дода мешавад.

Донишчӯе, ки рефератро ҳимоя накардааст, ба санҷиш роҳ дода намешавад.

4. Дар давоми нимсола донишчӯ вазифадор аст глоссария, яъне шарҳи истилоҳоти асосии фанниро аз худ намояд. Инчунин ӯ бояд назарияи фарҳанг сохтор ва вазифаҳои он даврабандии таърихӣ фарҳанги ҷаҳонӣ фарҳанги халқӣ тоҷик ва хусусиятҳои онро донанд.

Адабиёт

1. Абдуллоев Ш. Маъорифпарварӣ ва озодфикрӣ. Душанбе-1994
2. Абдуллозода Шерзод. Асосҳои диншиносӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе «Дониш»-2001
3. Асимов М.С., Турсунов А. Восток и Запад. Проблема преемственности и развития философии. Москва-1985.
4. Багдасарян Н. Культурология (учебник). Москва-2001.
5. Баширӣ Эраҷ. Турк ва Тур дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ. Душанбе-2009
5. Бердяев Н.А. Философия творчества, культура и искусства: В 2 т., Москва-1994.
6. Бобокулов И., Дилоев Н. Фарҳангшиносӣ. Душанбе-2005.
7. Викторов В.В. Культурология (учебник). Москва-2008.
8. Вклад иранских народов в развитии мировой цивилизации. Душанбе: «Дониш»-1992.
9. Готҳо. Душанбе «Дониш»-2005.
10. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Душанбе-1996.
11. Донишномаи Рӯдакӣ. 2ҷмлд. Душанбе-2008.
12. Древние цивилизации. Под общей ред. Т.М. Бонгард-Левина. Москва: «Мысль»-1989
13. Дуктур Махмуд Рухуламилий. Заминаи фарҳангшиносӣ. Бо таҷдиди назар ва изофот. Чопи ҳаштум. Техрон-1384х.ш.
14. Кравченко А.И. Культурология (учебник). Москва-2004.
15. История мировой культуры (мировых цивилизаций) Под ред. Т.В. Драча. Ростов-на-Дону-2004.
16. Культурология. Учебное пособие. Под ред. проф. Т В. Драча. Ростов-на-Дону-2006.
17. Мӯъминҷонов Ҳ. Тӯрон-гахвораи тамаддуни ориёӣ.— Душанбе 2004

18. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе-1999.
19. Раҳмонов Э.Ш. Арзишҳои ориёӣ дар тамаддуни башарӣ// Ҷумҳурият, 6сентябри 2006.
20. Сафар Сулаймонӣ. Фарҳангшиносӣ. Душанбе: «Ирфон»-2002.
21. Сноу Ч. Две культуры. Москва-1973.
22. Турсунов Акбар. Эҳёи Аҷам. Рӯҷӯи таърихӣю публицистӣ. Душанбе: «Ирфон»-1984.
23. Флиер А.Я. Культурология для культурологов. Москва-2010.
24. Фариддуни Ҷунайдӣ. Зиндагӣ ва муҳоҷирати ориёиён. Бар пояи гуфторҳои эронӣ. Техрон-1385х.ш.
25. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры. Москва-1993.
26. Ҳайдарова С.С., Камолова М.Р. Маҷмӯи матнҳои лексионӣ аз фанни фарҳангшиносӣ. Душанбе: «Эҷод»-2004.
27. Ҳазраткулов М. Эътиқод ва анъанаҳои бостонии Аҷам. Душанбе, т-1998/
28. Юнг К.Т. Символ и архетип. Москва-1991.
29. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва-1991.

Мундариҷа

Муқаддима	3
Дарси 1. Фарҳангшиносӣ дар низоми донишҳои башарӣ	4
1. Фарҳангшиносӣ ва башарисозии таҳсилот	4
2. Ба вуҷуд омадани фарҳангшиносӣ ҳамчун соҳаи мустақили дониш	7
Дарси 2. Фарҳангшиносӣ ҳамчун илм	10
1. Концепсияи фарҳангшиносӣ, мавзӯ ва вазифаи он	10
2. Сохтори донишҳои фарҳангшиносӣ	14
3. Усул ва равишҳои таҳқиқи фарҳангшиносӣ	16
Дарси 3. Моҳият ва вазифаҳои фарҳанг	19
Мафҳуми асосии фарҳанг	19
1. Вазифаҳои фарҳанг	22
Дарси 4. Категорияҳои фарҳангшиносӣ	25
1. Тасвири фарҳангии олам	25
2. Меъёр ва арзишҳои фарҳанг	28
3. Аломат ва рамзҳои фарҳанг	32
4. Мафҳумҳо, кодҳо ва универсалҳои фарҳангӣ	36
Дарси 5. Сохтори фарҳанг	39
1. Шаклҳои фарҳанг	40
2. Типҳои фарҳанг	45
3. Навъҳои фарҳанг	56
Дарси 6. Қонунҳои фарҳангӣ ва шароити амалкарди онҳо	57
1. Қонунҳои фарҳангӣ	57
2. Шароити амалкарди фарҳанг	59

Дарси 7. Фарҳанг ва табиат	60
1. Фарҳанг ҳамчун табиати сонӣ	60
2. Ҷанбаҳои ҳамкорӣ ва таъсири мутақобилаи фарҳанг ва табиат	65
Дарси 8. Фарҳанги Шарқу Ғарб	67
1. Шарқу Ғарб ҳамчун мафҳуми фарҳангшиносӣ	67
2. Тафовутҳои фарҳангҳои ғарбӣ ва шарқӣ	75
Дарси 9. Фарҳанги ориёӣ-эронӣ	82
1. Фарҳанги бостонии тоҷикон ҷузъи таркибии фарҳанги ориёӣ-эронӣ	82
2. Забон ва адаби форсӣ дар аҳди Сомониён	92
Дарси 10. Фарҳанги аврупоии асри XX	102
1. Суннатҳои гуманизм	102
2. Сиентизм ва технократизм	105
3. Фаромодернизм	112
4. Ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги асри XX	115
Замима: Силлабус (барномаи таълимӣ)	118
Адабиёт	137

БАРОИ ҚАЙДҲО

БАРОИ ҚАЙДҲО

БАРОИ ҚАЙДҲО

Олимҷон Ҳочамуродов

ФАРҲАНГШИНОСӢ

(фишурдаи дарсҳои назариявӣ)

Веростор	Шукурова З. Т.
Ҳуруфчини компютерӣ	Аҳмедова О. С.
Мухаррири техникӣ	Шарипов М.
Мухаррири ороиш	Ҳотами Хуршед

БИ № 4426

Ба матбаа 25.10.2011 супорида шуд. Ба 27.10.2011 имзо шуд. Андозаи 84X108 1/32 қоғази офсетӣ. Ҳуруфи адабӣ. Чопи офсетӣ. Адади нашр 100 нусха

МН “Ирфон”-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734028, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Карабоев, 17.

Чопхона “ПРИНТ ХАУС МЕДИА»
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
Кӯч. Мирзо Турсунзода 9
тел: (+992 37) 221 71 77

2000

2000

Ҳоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич- доктори илмҳои филологӣ, профессор, шарқши-носи тоҷик. Беш аз 25 сол аз фанҳои забони форсӣ, адабиёти муосири Эрону Афғонистон, сабакишиносии форсӣ ва фарҳангишиносии ба донишҷӯёни факултаи шарқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва донишҷӯёни факултаи байналхалқии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон дарс мегӯяд. Доираи фаъолияти илмӣ- таҳқиқотии Ҳоҷамуродов О.Ҳ. адабиёт, забон ва фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, махсусан, адабиёти қарни XX Эрону Афғонистон мебошад. Ӯ муаллифи беш аз 100 мақолаи илмӣ, илмӣ-оммавист, ки дар нашрияҳои Тоҷикистон,

Россия, Эрон ва Афғонистон ба таъб расидаанд. Ҳамчунин то ба имрӯз ӯ ду монография: «Поэтика Садека Хедаята» (Душанбе: «Дониш»-1991), «Насри зеҳнгарои форсии Эрон дар қарни XX (Поэтикаи жанр)» (Душанбе: -2003) ва ду китоби дарсӣ: «Адабиёти аҳди Маирутаи Эрон» (Душанбе: «Девашишч»-2002), «Фарҳанги мухтасари вожаҳои форсӣ» (Душанбе: «Эр-Граф»-2010) ба таъб расонидааст.

Ҳоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич дар паҳлӯи тадрису таҳқиқи адабиёти фарҳанги муосири форсии тоҷикӣ дар таблигу таҳияи чопи осори адибони Эрон ва нависандагону шоирони даризабони Афғонистон барои хонандагони тоҷик саҳм мегузорад.

ISBN 978-99947-045-3-8

9 789994 704538